

C
363.2
Б-342

Албан хэрэгцээнд зориулав

ЦАГДАА СУДЛАЛ

Онол арга зүйн
улирал тутмын
сэтгүүл

Хэвлэлийн эх бэлтгэсэн: Б.Баянмөнх

Хэвлэлийн хуудас: 9.75 х/х

Цаасны хэмжээ: В5

Өрөлтөд орсон огноо: 2026.05.08

Дугаарыг эрхлэн гаргасан: Доктор (Ph.D), дэд профессор Б.Баянмөнх

ISBN 978-99962-8882-2-7

2026 (47) Тусгай дугаар

СЭТГҮҮЛИЙН ЗӨВЛӨЛ

Зөвлөлийн дарга: Д.Эрдэнэбаатар Хууль зүйн ухааны доктор (Ph.D), профессор

Зөвлөлийн гишүүд:

Ж.Долгорсүрэн Хууль зүйн шинжлэх ухааны доктор (Sc.D), профессор

Ж.Болдбаатар Хууль зүйн шинжлэх ухааны доктор (Sc.D), профессор

Б.Пүрэв Хууль зүйн доктор (Ph.D), хүндэт профессор

М.Батаев Хууль зүйн доктор, (Ph.D), профессор

Г.Гантөмөр Хууль зүйн доктор, (Ph.D), профессор

Ч.Нямсүрэн Хууль зүйн доктор (Ph.D), профессор

З.Төрмандах Хууль зүйн доктор (Ph.D) профессор

Т.Оюунчимэг Хууль зүйн доктор (Ph.D), профессор

М.Эрдэнэбаяр Хууль зүйн доктор (Ph.D), дэд профессор

Ю.Бадамханд Хууль зүйн доктор (Ph.D), дэд профессор

Сэтгүүлийн эрхлэгч: Хууль зүйн доктор (Ph.D), профессор Д.Эрдэнэбаатар

Ерөнхий редактор: Хууль зүйн доктор (Ph.D), профессор Д.Булган

Нарийн бичгийн дарга: Хууль зүйн доктор (Ph.D), дэд профессор Б.Баянмөнх

Сэтгүүлийн редакцийн зөвлөл:

Г.Ганбаатар Хууль зүйн доктор (Ph.D) профессор

Б.Цогтбаатар Хууль зүйн доктор (Ph.D) дэд профессор

Л.Бат-Очир Хууль зүйн доктор (Ph.D) дэд профессор)

Б.Баянмөнх Хууль зүйн доктор (Ph.D) дэд профессор

Б.Эрдэнэбат Хууль зүйн доктор (Ph.D) дэд профессор

Б.Хишигтогтох Хууль зүйн доктор (Ph.D)

Ү.Хосбаяр Хууль зүйн доктор (Ph.D)

Н.Ганбат Техникийн ухааны доктор (Ph.D)

Д.Энхтөр Хууль зүйн доктор (Ph.D)

Г.Бямбадорж Хууль зүйн доктор (Ph.D)

Н.Лхагвасайхан Хууль зүйн доктор (Ph.D)

Г.Хулан Хууль зүйн доктор (Ph.D)

*Манай хаяг: Дотоод хэргийн их сургууль Баян зүрх дүүрэг, Цагдаагийн Академийн өргөн чөлөө,
хилчиний гудамж-1, утас: 99878219
мейл хаяг: b.bayadaa2007@gmail.com*

ЦАГДАА СУДЛАЛ
Онол арга зүйн улирал тутмын сэтгүүл
2026 (47) Тусгай дугаар

АГУУЛГА

ЦАГДААГИЙН ЭРХ ЗҮЙН ОНОЛ ПРАКТИКИЙН АСУУДАЛ

Б.Баянмөнх. Олон нийтийн цахим сүлжээн дэх мэдээллийн урсгал нийтийн хэв журамд нөлөөлөх эрсдэл.....	4
Г.Батжаргал. Хууль сахиулах байгууллагын ахлагч бүрэлдэхүүний манлайлал, ёс зүй, сахилга хариуцлагын тулгамдсан асуудал ба шийдлэлийн гарц.....	14

ГЭМТ ХЭРЭГТЭЙ ТЭМЦЭХ ОНОЛ, ПРАКТИКИЙН АСУУДАЛ

О.Мөнхтуяа. Мансууруулах, сэтгэцэд нөлөөлөх бодисын хууль бус хэрэглээ, анхаарах асуудал.....	25
А.Шинэжил. Цахим орчинд үйлдсэн гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх арга зам.....	33

ЭРҮҮГИЙН ЭРХ ЗҮЙ, КРИМИНОЛОГИЙН ОНОЛ, ПРАКТИКИЙН АСУУДАЛ

Б.Баярболд. Хүүхдийг асран хамгаалах үүргийн хэрэгжилт: Монгол Улс ба олон улсын эрх зүйн харьцуулсан шинжилгээ.....	41
---	----

ЭРҮҮГИЙН ПРОЦЕССЫН ЭРХ ЗҮЙН ОНОЛ, ПРАКТИК

Н.Жинжиймаа. Бусдын эд хөрөнгө авахаар заналхийлэх гэмт хэргийг нотлох ажиллагаанд хиймэл оюун ашиглах олон улсын туршлага ба Монгол Улсад нэвтрүүлэх боломж.....	47
Н.Бадраа. Мөнгө угаах гэмт хэргийн мөрдөн шалгах ажиллагааны онцлог.....	58
П.Эрдэнэбаатар. Цахим орчинд үйлдсэн залилах гэмт хэргийг мөрдөн шалгах ажиллагааны онцлог.....	64
Х.Тэмүүжин. Шүүгчийн тусгай санад илэрхийлэгдсэн мөрдөн шалгах ажиллагааны алдаа: Монгол Улсын цагдаагийн практикт хийсэн дүн шинжилгээ.....	73

БОЛОВСРОЛ СУДЛАЛЫН ОНОЛ, ПРАКТИКИЙН АСУУДАЛ

Б.Баатарсүрэн. Цагдаагийн алба хаагчийн үүрэг гүйцэтгэх чадавхид биеийн тамирын хичээлийн үзүүлэх нөлөөлөл.....	82
С.Баатар. Цагдаагийн ахлагч цолтой бага бүрэлдэхүүнийг сургаж бэлтгэхэд хиймэл оюуны гүйцэтгэх үүрэг, оролцоо.....	89

ХУУЛЬ САХИУЛАХУЙН ОНОЛ, ПРАКТИКИЙН АСУУДАЛ

Э.Гүнчинлхам. Хууль сахиулах байгууллагын алба хаагч нарт графене агуулсан олон зориулалт бүхий даавуун материалыг ашиглах хэрэгцээ шаардлага.....	99
Д.Дэмбэрэл. Кибер орчин дахь нөхцөл байдал.....	110

ОЛОН НИЙТИЙН ЦАХИМ СҮЛЖЭЭН ДЭХ МЭДЭЭЛЛИЙН
УРСГАЛ НИЙТИЙН ХЭВ ЖУРАМД НӨЛӨӨЛӨХ ЭРСДЭЛ
RISKS OF INFORMATION FLOW IN SOCIAL
MEDIA ON PUBLIC ORDER

Б.Баянмөнх
ДХИС-ийн Эрдэм шинжилгээний хүрээлэнгийн
Тэргүүлэх судлаач, доктор (Ph.D), дэд профессор,
цагдаагийн хурандаа
B. Bayanmunkh,
Police Colonel, Ph.D., Associate Professor,
Leading Researcher at the Research Institute of the
University of Internal Affairs, Mongolia

Хураангуй. Өнөөдөр цахим орчин дахь мэдээллийн хурдацтай тархалт, баталгаагүй мэдээлэл, хуурамч мэдээ, ташаа ойлголт үүсгэх контент зэрэг нь нийгмийн сэтгэл зүйд нөлөөлөхөөс гадна олон нийтийн эмх замбараагүй байдал, үл ойлголцол, зөрчилдөөн үүсгэх хүчин зүйл болж байна. Энэхүү өгүүлэл нь олон нийтийн цахим сүлжээгээр дамжин тархаж буй мэдээллийн урсгал нь нийтийн хэв журамд хэрхэн нөлөөлж, ямар эрсдэл үүсгэж байгааг онол, практикийн үүднээс шинжлэн тодорхойлоход чиглэгдсэн юм.

Судалгаанд мэдээллийн урсгалын онцлог, цахим сүлжээний алгоритмын нөлөө, хэрэглэгчдийн зан төлөв болон мэдээллийн хяналт, зохицуулалтын өнөөгийн байдлыг харьцуулан авч үзсэн. Мөн олон улсын туршлага, сайн жишээг судалж, Монгол Улсын нөхцөлд нийтийн хэв журмыг хамгаалах, мэдээллийн эрсдэлийг бууруулах боломжит арга замуудын талаар судалж үзсэн.

Бидний хийсэн судалгааны үр дүнд цахим орчин дахь мэдээллийн урсгал нь шууд болон шууд бус хэлбэрээр нийтийн хэв журамд эрсдэл үүсгэх өндөр магадлалтай бөгөөд энэ нь эрх зүйн зохицуулалт, мэдээллийн боловсрол, байгууллагуудын хамтын ажиллагааг сайжруулах шаардлагыг бий болгож байгаа талаар энэхүү өгүүлэлд товч авч үзсэн болно.

Abstract. Today, the rapid dissemination of information in the digital environment, along with unreliable information, fake news, and content that generates misinformation, not only influences public psychology but also becomes a contributing factor to public disorder, misunderstanding, and social conflict. This article aims to analyze and identify, from both theoretical and practical perspectives, how information flow through social media affects public order and what types of risks it creates.

The study examines the characteristics of information flow, the influence of social media algorithms, user behavior, and the current state of information monitoring and regulatory frameworks through comparative analysis. In addition, international experiences and best practices are reviewed in order to identify possible approaches for protecting public order and reducing information-related risks in the context of Mongolia.

The findings of this study indicate that information flow in the digital environment has a high potential to create both direct and indirect risks to public order. This highlights the need to improve legal regulation, enhance information literacy, and strengthen inter-agency cooperation, which are briefly discussed in this article.

Түлхүүр үгс. олон нийтийн цахим сүлжээ, мэдээллийн урсгал, нийтийн хэв журам, мэдээллийн эрсдэл, хуурамч мэдээлэл, цахим орчин, мэдээллийн аюулгүй байдал, нийгмийн сэтгэл зүй, зохицуулалт, цахим орчны нөлөө.

Keywords. social media, information flow, public order, information risk, fake news, digital environment, information security, public psychology, regulation, impact of digital media

Оршил. Олон нийтийн цахим сүлжээ нь мэдээллийг маш богино хугацаанд өргөн хүрээнд түгээх боломжийг бүрдүүлж, нийгмийн харилцааны шинэ орон зайг бий болгож байна. Энэ орчинд тархаж буй мэдээллийн урсгал нь баталгаагүй, хяналтгүй шинжтэй байх тохиолдол элбэг бөгөөд энэ нь олон нийтийн ойлголт, хандлагад шууд нөлөөлөх хүчин зүйл болдог.

Ялангуяа хуурамч мэдээ, ташаа мэдээлэл, өдөөн хатгасан агуулга нь нийгмийн сэтгэл зүйд сөрөг нөлөө үзүүлж, үл ойлголцол, бухимдал, зөрчилдөөн үүсэх нөхцөлийг бүрдүүлдэг. Ийм нөхцөл байдал нь зарим тохиолдолд нийтийн эмх замбараагүй байдал, хэв журмын зөрчил гарахад нөлөөлөх эрсдэлийг нэмэгдүүлдэг. Тиймээс цахим орчны мэдээллийн урсгалын нөлөөллийг судлах нь нийтийн хэв журмыг хамгаалах онол, практикийн чухал ач холбогдолтой асуудал юм.

Өнөө үед олон нийтийн цахим сүлжээ (Facebook, X/Twitter, TikTok зэрэг) нь мэдээлэл түгээх хамгийн хурдан суваг болсон бөгөөд нийгмийн хандлага, зан үйл, олон нийтийн эмх журмын төлөв байдалд шууд нөлөөлөх хүчин зүйл болон хувирч байна. Ялангуяа хямрал, мөргөлдөөн, жагсаал цуглааны үед мэдээллийн урсгал хяналтгүй тархах нь буруу ойлголт, цуурхал, эмх замбараагүй байдал үүсгэх эрсдэлийг нэмэгдүүлдэг.

Судалгаанаас үзэхэд цахим орчин дахь мэдээллийн тархалт нь зөвхөн мэдээлэл дутагдсанаас бус, платформын алгоритм, хэрэглэгчдийн зан төлөвөөс шалтгаалан “хиймэл мэдээллийн хоосон орон зай” үүсгэдэг байна. (cloudflare, 2024)

Онолын үндэслэл

Олон нийтийн цахим сүлжээн дэх мэдээллийн урсгал нь нийтийн хэв журамд үзүүлэх нөлөөллийг тайлбарлах онолын үндэс нь гол төлөв харилцаа холбооны онол, мэдээллийн тархалтын онол болон нийгмийн сүлжээний онолд тулгуурладаг.

Мэдээлэл хүлээн авагчид нь идэвхгүй бус харин мэдээллийг сонгон хүлээн авч, тайлбарладаг гэж үздэг “хэрэглээ ба сэтгэл ханамжийн онол” нь цахим орчны хэрэглэгчдийн зан төлөвийг ойлгоход чухал ач холбогдолтой.

Agenda-setting theory буюу ажлын дараалал тогтоох онолын дагуу хэвлэл мэдээлэл болон цахим платформууд нь ямар асуудлыг чухал гэж үзэхийг олон нийтийн анхааралд шууд нөлөөлдөг гэж тайлбарладаг. Мөн Social contagion theory буюу нийгмийн тархалтын онол нь мэдээлэл, сэтгэл хөдлөл цахим сүлжээгээр дамжин халдвар мэт хурдан тархаж, олон нийтийн хариу үйлдэлд нөлөөлдөг болохыг харуулдаг. (Wardle, 2017)

Нийгмийн сүлжээний бүтэц, зангилаа холболтыг тайлбарладаг сүлжээний онол нь мэдээллийн урсгал яагаад хурдан, өргөн тархдагийг тайлбарлах суурь болдог. Information disorder theory буюу мэдээллийн гажуудал, эмх замбараагүй байдлын онол нь цахим орчин дахь худал, төөрөгдүүлсэн мэдээлэл нь олон нийтийн ойлголт, итгэл үнэмшилд хэрхэн нөлөөлж, улмаар нийгмийн тогтвортой байдалд эрсдэл үүсгэдгийг тодорхойлдог.

Кастеллсийн “сүлжээний нийгэм” онолын дагуу мэдээлэл нь эрх мэдэл, нийгмийн харилцааны үндсэн нөөц болж хувирсан бөгөөд цахим платформууд энэ урсгалыг улам эрчимжүүлж байна. Иймээс эдгээр онолуудыг нэгтгэн авч үзвэл цахим сүлжээний мэдээллийн урсгал нь зөвхөн мэдээлэл түгээх хэрэгсэл бус, харин нийтийн хэв журамд шууд

болон шууд бус нөлөө үзүүлэх нийгмийн хүчтэй хүчин зүйл болохыг онолын түвшинд тайлбарлаж байна.

- **Мэдээллийн тархалт ба нийгмийн сүлжээ**

Мэдээллийн тархалт гэдэг нь мэдээлэл нэг эх сурвалжаас олон хувь хүн, бүлэг, эсвэл нийгмийн хүрээнд дамжин түгэх үйл явцыг хэлнэ. Энэ нь мэдээлэл зөвхөн дамжуулагдаад зогсохгүй, тухайн мэдээллийг хүлээн авагчид дахин хуваалцах, өөрчлөх, тайлбарлах зэргээр улам өргөжин тархах динамик процесс юм.

Орчин үеийн цахим орчинд мэдээллийн тархалт нь сошиал сүлжээ, платформуудын алгоритм, хэрэглэгчдийн зан төлөвөөс ихээхэн хамаарч, маш богино хугацаанд өргөн хүрээг хамрах боломжтой болсон. Мэдээллийн тархалт нь эерэг (мэдлэг, мэдээлэл түгээх) болон сөрөг (хуурамч мэдээлэл, ташаа ойлголт түгээх) нөлөө үзүүлэх боломжтой. Иймээс мэдээллийн тархалтыг судлах нь нийгмийн харилцаа, олон нийтийн сэтгэл зүй болон нийтийн хэв журамд үзүүлэх нөлөөг ойлгоход чухал ач холбогдолтой юм.

Цахим сүлжээ нь мэдээллийг “инфекцийн” хэлбэрээр тараах динамиктай бөгөөд нэг мэдээлэл богино хугацаанд олон хэрэглэгчдэд хүрдэг. Энэхүү тархалт нь нийгмийн сүлжээний бүтэц, хэрэглэгчдийн итгэлцэл, алгоритмын нөлөөнөөс хамаардаг.

Нийгмийн сүлжээ буюу social network гэдэг нь хувь хүмүүс, байгууллагууд болон бүлгүүд цахим орчинд өөр хоорондоо мэдээлэл солилцох, харилцах, контент бүтээх, түгээх боломжийг олгодог платформ, системийн цогцыг хэлнэ. (OECD, 2026)

Энэ нь хэрэглэгчдэд текст, зураг, видео зэрэг мэдээллийг нийтлэх, хуваалцах, сэтгэгдэл үлдээх замаар харилцааны сүлжээ үүсгэх нөхцөлийг бүрдүүлдэг. Орчин үеийн нийгмийн сүлжээ нь зөвхөн харилцааны хэрэгсэл биш бөгөөд мэдээллийн урсгал, нийгмийн хандлага, олон нийтийн санаа бодолд хүчтэй нөлөө үзүүлэгч орчин болж хөгжсөн. (Center, 2025)

Онолын хувьд нийгмийн сүлжээ нь Social network theory-д тулгуурлан тайлбарлагддаг бөгөөд энэ нь хүмүүсийн хоорондын холбоо, мэдээллийн урсгал хэрхэн явагддагийг судалдаг. Мөн Social media studies нь Facebook, X (Twitter), Instagram зэрэг платформуудын нийгмийн нөлөөллийг шинжилдэг салбар юм.

- **Мэдээллийн гажуудал (misinformation)**

Мэдээллийн гажуудал гэдэг нь мэдээлэл анхны бодит агуулгаасаа өөрчлөгдөх, буруу ойлгогдох, эсвэл зориудаар буруу хэлбэрт оруулж түгээх үйл явцыг хэлнэ. Энэ нь мэдээлэл дамжих явцад алдаа гарах, эсвэл санаатайгаар ташаа агуулга бий болгох хэлбэрээр илэрч болно.

Онолын хувьд мэдээллийн гажуудлыг мэдээллийн гажуудал, эмх замбараагүй байдлын онолд тайлбарладаг бөгөөд энэ нь худал мэдээлэл (disinformation), буруу ойлголт (misinformation), мөн зорилготойгоор төөрөгдүүлэх контентын нийлбэр үр дагаврыг судалдаг. Мэдээлэл дамжуулах явцад эх сурвалж, контекст, эсвэл утга санаа алдагдсанаар гажуудал үүсэх боломжтой гэж харуулдаг.

Цахим орчинд ялангуяа нийгмийн сүлжээ, алгоритмд суурилсан платформуудын нөлөөгөөр мэдээллийн гажуудал хурдан тархах хандлагатай байдаг. Энэ нь олон нийтийн ойлголт, шийдвэр гаргалт, мөн нийтийн хэв журамд сөрөг нөлөө үзүүлэх эрсдэлтэй. Иймээс мэдээллийн гажуудлыг судлах нь мэдээллийн аюулгүй байдал болон нийгмийн тогтвортой байдлыг хамгаалахад чухал ач холбогдолтой юм.

Цахим орчинд худал мэдээлэл, цуурхал, баталгаагүй агуулга хурдан тархах нь олон нийтийн ойлголтыг гажуудуулж, нийгмийн эмзэг байдлыг нэмэгдүүлдэг. Энэ нь “digital wildfire” буюу хяналтгүй мэдээллийн гал тархалт гэж тодорхойлогддог. (Zollo, 2017)

Мэдээллийн урсгалын нийтийн хэв журамд

үзүүлэх нөлөөлөл

Мэдээллийн урсгалын нийтийн хэв журамд үзүүлэх нөлөөлөл гэдэг нь олон нийтийн мэдээлэл цахим болон уламжлалт сувгаар дамжин тархах явц нь нийгмийн тайван байдал, эмх цэгц, иргэдийн зан үйл болон хууль сахиулах орчинд хэрхэн эерэг эсвэл сөрөг өөрчлөлт бий болгож байгааг илэрхийлсэн ойлголт юм.

Энэ нөлөөлөл нь мэдээлэл үнэн зөв, тэнцвэртэй байвал олон нийтийн мэдлэг, ойлголтыг нэмэгдүүлж, хариуцлагатай зан үйл төлөвшүүлэх замаар нийтийн хэв журмыг бэхжүүлэх эерэг үр дагавартай байж болно. Харин мэдээлэл гажуудсан, буруу, эсвэл санаатайгаар төөрөгдүүлсэн шинжтэй байвал олон нийтийн сэтгэл зүйд айдас, үл итгэлцэл, бухимдал төрүүлж, нийгмийн тогтвортой байдлыг алдагдуулах эрсдэлтэй.

Онолын хувьд энэ ойлголт нь ажлын дараалал тогтоох онол болон мэдээллийн гажуудал, эмх замбараагүй байдлын онол зэрэг харилцаа холбооны болон мэдээллийн онолуудад тулгуурлан тайлбарлагддаг. Эдгээр онолууд нь мэдээллийн агуулга болон давтамж нь олон нийтийн анхаарал, ойлголт, хандлагад шууд нөлөөлдөг болохыг харуулдаг.

Иймээс мэдээллийн урсгалын нийтийн хэв журамд үзүүлэх нөлөөлөл нь зөвхөн мэдээллийн агуулга бус, түүнийг түгээх хурд, эх сурвалжийн найдвартай байдал, цахим платформын зохион байгуулалт зэрэг олон хүчин зүйлээс хамаарсан цогц үзэгдэл юм.

Мэдээллийн буруу урсгал болон гажуудал бүхий мэдээлэл нь нийтийн хэв журмын тогтвортой байдалд шууд болон шууд бус олон талын сөрөг нөлөө үзүүлдэг. Тухайлбал:

- *Нэгдүгээрт*, Юуны өмнө ийм мэдээлэл нь олон нийтийн сэтгэл зүй, итгэл үнэмшилд нөлөөлж, айдас, түгшүүр, үл итгэлцлийг нэмэгдүүлснээр нийгмийн тайван байдлыг алдагдуулах эрсдэлтэй. Мэдээллийн гажуудал, эмх замбараагүй байдлын онолын дагуу буруу болон санаатай төөрөгдүүлсэн мэдээлэл нь хүмүүсийн бодит байдлын ойлголтыг гажуудуулж, шийдвэр гаргалтад нөлөөлдөг.

- *Хоёрдугаарт*, мэдээллийн гажуудал нь олон нийтийн дунд зөрчилдөөн, талцал үүсгэх хүчин зүйл болдог бөгөөд энэ нь нийгмийн эв нэгдэл, харилцан итгэлцлийг сулруулдаг. Нийгмийн тархалтын онолын дагуу цахим сүлжээгээр тархсан сэтгэл хөдлөл, буруу мэдээлэл нь “халдварлах” мэт хурдан тархаж, олон нийтийн хариу үйлдлийг өдөөнө.

- *Гуравдугаарт*, ийм мэдээлэл нь олон нийтийн аюулгүй байдал, хууль сахиулах ажиллагаанд хүндрэл үүсгэж, цуурхал, худал мэдээлэлд үндэслэсэн үймээн, эмх замбараагүй байдал үүсэх нөхцөлийг бүрдүүлдэг. Түүнчлэн цахим платформуудын алгоритм нь хэрэглэгчийн сонирхолд нийцсэн мэдээллийг давтан харуулах замаар мэдээллийн хөөс (filter bubble) үүсгэж, ташаа ойлголтыг баталгаажуулах хандлагыг нэмэгдүүлдэг.

- *Дөрөвдүгээрт*, мэдээллийн буруу урсгал нь төр, иргэдийн итгэлцэлд сөргөөр нөлөөлж, төрийн бодлого, шийдвэрийн талаар буруу ойлголт түгээх эрсдэлтэй. АНУ-ын Пью судалгааны төвийн судалгаагаар социал медиа дахь буруу мэдээлэл нь олон нийтийн институцэд итгэх итгэлийг бууруулах хандлагатай гэж үздэг. (Fox, 2008)

Иймээс мэдээллийн гажуудал нь зөвхөн хувь хүний түвшний асуудал биш бөгөөд нийтийн хэв журам, нийгмийн тогтвортой байдал, аюулгүй байдалд системийн шинжтэй эрсдэл үүсгэдэг гэж дүгнэж болно.

Эмх замбараагүй байдал үүсэх эрсдэл

Эмх замбараагүй байдал үүсэх эрсдэл гэдэг нь нийгмийн хэвийн тогтвортой байдал алдагдаж, олон нийтийн зан үйл зохион байгуулалтгүй, хяналтгүй болж, хууль ёсны дэг журам зөрчигдөх магадлал, нөхцөл бүрдэхийг хэлнэ.

Энэ эрсдэл нь ихэвчлэн худал мэдээлэл, ташаа ойлголт, цуурхал, эсвэл өдөөн хатгасан агуулга цахим орчинд хурдан тархсанаар олон нийтийн сэтгэл хөдлөл огцом нэмэгдэх үед үүсдэг. Ийм нөхцөлд хүмүүсийн шийдвэр гаргалт оновчтой бус болж, айдас, бухимдал, үл итгэлцэл давамгайлах хандлагатай болдог.

Онолын хувьд эмх замбараагүй байдал үүсэхийг онолын хувьд тайлбарлах боломжтой бөгөөд энэ нь сэтгэл хөдлөл, зан үйл олон нийтийн сүлжээгээр “халдварлах” мэт тархаж, бөөгнөрсөн хариу үйлдэл үүсгэдгийг харуулдаг. Мөн мэдээллийн гажуудал, эмх замбараагүй байдлын онол нь буруу мэдээлэл олон нийтийн ойлголтыг гажуудуулснаар бодит нөхцөл байдлыг буруу үнэлэхэд хүргэдгийг тайлбарладаг.

Иймээс эмх замбараагүй байдал үүсэх эрсдэл нь зөвхөн бие даасан үйл явдал бус, харин мэдээллийн орчин, нийгмийн сэтгэл зүй, институцийн итгэлцлийн уялдаа холбооноос шалтгаалсан системийн шинжтэй үзэгдэл юм.

Цахим сүлжээнд тархсан буруу мэдээлэл нь:

- Жагсаал, цуглааныг өдөөх
- Буруу зорилготой үймээн үүсгэх
- Иргэдийн айдас, үл итгэлцлийг нэмэгдүүлэх зэрэг үр дагаварт хүргэдэг.

Судалгаагаар олон нийтийн эсэргүүцэл, жагсаал нь цахим сүлжээн дэх харилцаанаас шууд хамааралтай бөгөөд онлайн харилцаа нь бодит хүчирхийлэлд нөлөөлөх боломжтойг тогтоосон.

Цахим платформууд нь хэрэглэгчдийг ижил үзэлтэй бүлгүүдэд төвлөрүүлж, эсрэг байр суурьтай хүмүүсийн хоорондын зөрчлийг гүнзгийрүүлдэг. (Fabiana Zollo, 2017)

Хуурамч мэдээллийн хурдтай тархалт

Судалгаагаар худал мэдээлэл нь үнэн мэдээллээс илүү хурдан тархах хандлагатай бөгөөд олон нийтийн сэтгэл хөдлөлийг өдөөгч агуулга илүү үр дүнтэй байдаг.

Хуурамч мэдээллийн хурдтай тархалт гэдэг нь бодит байдалд нийцээгүй, баталгаагүй эсвэл санаатайгаар төөрөгдүүлсэн мэдээлэл цахим орчин, ялангуяа олон нийтийн сүлжээгээр маш богино хугацаанд өргөн хүрээтэй түгэх үзэгдлийг хэлнэ.

Энэ үзэгдэл нь мэдээлэл шалгах үйл явц сул, хэрэглэгчид мэдээллийг шүүмжлэлтэй үнэлэх чадвар дутмаг, мөн цахим платформын алгоритм нь анхаарал татах агуулгыг илүү түгээдэг зэрэг хүчин зүйлээс шалтгаалан эрчимждэг. Ийм төрлийн мэдээлэл нь олон нийтийн сэтгэл хөдлөлийг өдөөж, айдас, бухимдал, үл итгэлцэл зэрэг хариу үйлдлийг богино хугацаанд үүсгэх хандлагатай байдаг.

Онолын хувьд хуурамч мэдээллийн хурдтай тархалтыг нийгмийн тархалтын онолоор тайлбарлаж болох бөгөөд энэ нь сэтгэл хөдлөл, зан үйл цахим сүлжээгээр дамжин халдвар мэт хурдан тархдаг болохыг харуулдаг. Мөн Information disorder theory нь худал мэдээлэл хэрхэн олон нийтэд нөлөөлж, бодит байдлын ойлголтыг гажуудуулдгийг шинжлэн тайлбарладаг.

Иймээс хуурамч мэдээллийн хурдтай тархалт нь зөвхөн мэдээллийн асуудал бус, нийгмийн тогтвортой байдал, нийтийн хэв журамд нөлөөлөх өндөр эрсдэлтэй үзэгдэл юм.

Жагсаал, мөргөлдөөний үеийн мэдээллийн нөлөө

Жагсаал, мөргөлдөөний үеийн мэдээллийн нөлөө” гэдэг нь олон нийтийн жагсаал, эсэргүүцэл, эсвэл мөргөлдөөний нөхцөл байдалд мэдээлэл (албан болон албан бус, цахим сүлжээний пост, мэдээ, цуурхал, зураг, видео гэх мэт) хэрхэн тархаж, хүмүүсийн ойлголт,

хандлага, шийдвэр, үйлдэлд нөлөөлж байгааг илэрхийлсэн ойлголт юм. Өөрөөр тайлбарлавал:

- Мэдээлэл хурдан тархах нь олон нийтийн сэтгэл хөдлөлийг өдөөх
- Буруу мэдээлэл айдас, үл итгэлцэл, эсвэл зөрчил хурцдах нөхцөл үүсгэх
- Харин зөв, баталгаатай мэдээлэл нь тайван байдал, зохион байгуулалтыг дэмжих
- Цахим орчин дахь мэдээлэл нь олон нийтийн үйлдлийг чиглүүлэх эсвэл өдөөх хүчин зүйл болох зэрэг юм. Иймээс энэ ойлголт нь нийтийн хэв журам, аюулгүй байдал, мэдээллийн урсгалын удирдлагатай шууд холбоотой судалгааны чухал чиглэл юм.

Олон улсын судалгаагаар улс төрийн хурцадмал үед цахим сүлжээн дэх мэдээлэл нь жагсаал, эсэргүүцлийн хөдөлгөөнийг зохион байгуулах болон хурцатгах үүрэгтэй байдаг. (Mooijman, 2018)

Хямралын үеийн цуурхал

Хямралын үеийн цуурхал гэдэг нь байгалийн гамшиг, улс төрийн тогтворгүй байдал, жагсаал цуглаан, мөргөлдөөн зэрэг хямралын нөхцөлд баталгаагүй, албан ёсоор нотлогдоогүй мэдээлэл олон нийт дунд хурдан тархах үзэгдлийг хэлнэ.

Өөрөөр тайлбарлавал үнэн эсэх нь тодорхойгүй мэдээлэл хүмүүсийн дунд ам дамжин эсвэл цахим сүлжээгээр тархах, айдас, түгшүүр, эргэлзээ нэмэгдүүлэх, олон нийтийн зан үйл, шийдвэрт нөлөөлөх (жишээ нь паник худалдан авалт, эмх замбараагүй байдал), зарим тохиолдолд санаатайгаар ташаа мэдээлэл тараах хэлбэртэй байж болно

Товчхон авч үзвэл, хямралын үед тархаж, нөхцөл байдлыг улам хурцатгаж болзошгүй баталгаагүй мэдээллийг “цуурхал” гэнэ. Хямралын үед мэдээллийн “хоосон орон зай” үүсэхэд хэрэглэгчид цуурхал, баталгаагүй мэдээллийг хурдан түгээж, олон нийтийн эмх журмыг алдагдуулах нөхцөл бүрддэг. (Krutrök, 2022)

Эрсдэлийн үнэлгээ

Олон нийтийн цахим сүлжээн дэх мэдээллийн урсгалын эрсдэлийн үнэлгээ гэдэг нь олон нийтийн цахим сүлжээгээр (Facebook, X, YouTube, TikTok зэрэг) тархаж буй мэдээлэл нь нийгэм, нийтийн хэв журам, аюулгүй байдал, олон нийтийн сэтгэл зүйд ямар сөрөг нөлөө, эрсдэл үүсгэж болохыг тодорхойлон шинжлэх, үнэлэх үйл ажиллагааг хэлнэ. Үүнд:

- Хуурамч болон гуйвуулсан мэдээллийн тархалтын түвшин
- Цуурхал, өдөөн турхирсан контентын нөлөө
- Олон нийтийн бухимдал, айдас, үймээн самуун үүсэх магадлал
- Мэдээллийн хурдтай тархалт болон хүрээ
- Нийгмийн эмзэг бүлэг, залуус, олон нийтийн хандлагад үзүүлэх нөлөө
- Нийтийн хэв журам, үндэсний аюулгүй байдалд учруулах эрсдэл зэрэг хүчин зүйлсийг судалж үнэлдэг.

Цахим орчин дахь мэдээлэл нийгэмд ямар эрсдэл, үр дагавар авчрахыг урьдчилан тодорхойлж дүгнэхийг мэдээллийн урсгалын эрсдэлийн үнэлгээ гэнэ.

Олон нийтийн цахим сүлжээн дэх мэдээллийн урсгал нь дараах үндсэн эрсдэлийг бий болгодог. Үүнд:

- Нийгмийн тогтворгүй байдал
- Буруу мэдээлэлд суурилсан шийдвэр гаргалт
- Олон нийтийн үймээн самуун
- Итгэлцлийн бууралт (төр–иргэн, хэвлэл–иргэн)
- Радикал үзэл газар авах

Олон нийтийн цахим сүлжээн дэх мэдээллийн урсгал нь мэдээллийг богино хугацаанд өргөн хүрээнд түгээх боломжтой боловч хуурамч болон гуйвуулсан мэдээлэл хурдан тархсанаар нийгмийн тогтвортой байдалд сөргөөр нөлөөлөх эрсдэлийг нэмэгдүүлдэг.

Цуурхал, өдөөн турхирсан контент нь олон нийтийн айдас, бухимдлыг өдөөж, эмх замбараагүй байдал, үймээн самуун үүсэх нөхцөлийг бүрдүүлж болзошгүй байна. Мөн буруу мэдээлэлд тулгуурласан ойлголт, шийдвэр гаргалт нь иргэдийн төр, хэвлэл мэдээллийн байгууллагад итгэх итгэлийг сулруулж, нийгмийн харилцаанд үл итгэлцлийг бий болгодог.

Үүний зэрэгцээ цахим орчин дахь хэт туйлширсан үзэл санааны тархалт нь радикал хандлага газар авах, нийгмийн талцал нэмэгдэхэд нөлөөлөх хүчин зүйл болж байна. Иймээс цахим мэдээллийн урсгалын эрсдэлийг тогтмол үнэлж, үнэн зөв мэдээллийг шуурхай түгээх, олон нийтийн мэдээллийн боловсролыг дээшлүүлэх нь нийтийн хэв журам, үндэсний аюулгүй байдлыг хангах чухал ач холбогдолтой юм.

Олон нийтийн цахим сүлжээн дэх мэдээллийн урсгалын нийтийн хэв журамд нөлөөлөх эрсдэлээс урьдчилан сэргийлэх арга зам

Олон нийтийн цахим сүлжээн дэх мэдээллийн урсгалын нийтийн хэв журамд нөлөөлөх эрсдэлээс урьдчилан сэргийлэхийн тулд төр, хувийн хэвшил, хэвлэл мэдээлэл болон иргэдийн хамтын ажиллагаанд суурилсан нэгдсэн бодлого хэрэгжүүлэх шаардлагатай байдаг.

ЮНЕСКО болон ЭЗХАХБ-ын судалгаанд цахим орчин дахь худал, гуйвуулсан мэдээлэл нь нийгмийн талцал, үл итгэлцэл, нийтийн эмх замбараагүй байдлыг өдөөх эрсдэлтэй болохыг онцолсон бөгөөд үүнийг бууруулахад мэдээллийн орчны ил тод, хариуцлагатай байдлыг сайжруулахыг зөвлөсөн байна. (OECD, Mis- and disinformation, 2025)

Мөн цахим хэрэглэгчдийн хэвлэл мэдээллийн болон дижитал боловсролыг нэмэгдүүлэх, мэдээллийн эх сурвалжийг нягталж шалгах чадварыг хөгжүүлэх нь хуурамч мэдээллийн тархалтыг сааруулах чухал арга хэмжээ болдог.

Цахим платформууд алгоритмын ил тод байдлыг нэмэгдүүлж, өдөөн турхирсан, хүчирхийлэлд уриалсан болон худал мэдээллийг шуурхай илрүүлэн хязгаарлах хяналтын механизмыг боловсронгуй болгох шаардлагатай байна. Түүнчлэн төрийн байгууллагаас үнэн зөв, баталгаатай мэдээллийг шуурхай хүргэх нь цуурхал, айдас, олон нийтийн бухимдлыг бууруулахад чухал нөлөөтэй байдаг. (guardian, 2026)

Судалгаагаар олон нийтийн итгэлцэл сулрах үед радикал үзэл болон туйлшрал нэмэгдэх хандлагатай байдаг тул нийгмийн эв нэгдэл, харилцан итгэлийг дэмжих бодлого хэрэгжүүлэх шаардлагатай гэж үзжээ. (Alexandros Efstratiou, 2022) Мөн хараат бус, мэргэжлийн хэвлэл мэдээллийн байгууллагыг дэмжих нь үнэн зөв мэдээллийн урсгалыг нэмэгдүүлж, ташаа мэдээллийн нөлөөг бууруулахад үр дүнтэй байдаг.

Цахим орчин дахь мэдээллийн эрсдэлийг бууруулахад факт шалгах тогтолцоо, олон нийтийн оролцоотой мэдээлэл нягтлах механизм үр дүнтэй болохыг судалгаанууд харуулж байна. Иймээс цахим мэдээллийн урсгалын эрсдэлийг тогтмол үнэлэх, олон нийтийн мэдээллийн боловсролыг дээшлүүлэх, хууль эрх зүйн зохицуулалтыг боловсронгуй болгох, технологийн платформын хариуцлагыг нэмэгдүүлэх нь нийтийн хэв журам, үндэсний аюулгүй байдлыг хамгаалах үндсэн арга зам юм.

Монгол Улс дахь олон нийтийн цахим сүлжээн дэх мэдээллийн урсгал нийтийн хэв журамд нөлөөлж буй төлөв байдал

Монгол Улсад олон нийтийн цахим сүлжээний хэрэглээ эрчимтэй өссөнөөр мэдээлэл түгээх хурд нэмэгдэж, иргэд нийгэм, улс төр, эдийн засгийн асуудлаар богино хугацаанд өргөн хүрээнд мэдээлэл авах боломжтой болсон байна. Гэвч энэхүү мэдээллийн урсгалын

дунд хуурамч, гуйвуулсан мэдээлэл, цуурхал өргөн тархаж байгаа нь олон нийтийн сэтгэл зүй, нийтийн хэв журамд сөрөг нөлөө үзүүлж байгааг судалгаа, баримт шалгах байгууллагууд анхааруулж байна.

Манай улсад цахим орчинд залилан, худал сурталчилгаа, хиймэл оюун ухаанаар бүтээсэн ташаа контент зэрэг нь иргэдийг төөрөгдүүлж, айдас, үл итгэлцэл үүсгэх эрсдэлтэйг тогтмол мэдээлж байна. Мөн цахим сүлжээгээр тарах өдөөн турхирсан болон туйлширсан агуулга нь олон нийтийн бухимдлыг нэмэгдүүлж, төр, иргэн болон иргэд хоорондын итгэлцлийг сулруулах нөхцөл болж байгааг олон нийтийн хэлэлцүүлэг, судалгааны жишээнүүд харуулж байна.

Үүний зэрэгцээ цахим орчин дахь залилан, нэр хүндэд халдах, доромжлох, хуурамч зар сурталчилгаа зэрэг гэмт хэрэг, зөрчил нэмэгдэж байгаа нь нийтийн аюулгүй байдалд шинэ төрлийн эрсдэл бий болгож байна.

Монгол Улсын харилцаа холбоо, контентын үйлчилгээний зохицуулалтыг боловсронгуй болгох чиглэлээр арга хэмжээ авч байгаа боловч цахим орчны мэдээллийн урсгалын хяналт, хариуцлагын асуудал цаашид илүү чухал хэвээр байна.

Иймээс цахим орчин дахь мэдээллийн урсгалын эрсдэлийг бууруулахын тулд үнэн зөв мэдээллийг шуурхай хүргэх, факт шалгах тогтолцоог бэхжүүлэх, иргэдийн дижитал боловсролыг нэмэгдүүлэх, цахим платформуудын хариуцлагыг сайжруулах шаардлагатай байна. Эдгээр арга хэмжээг үр дүнтэй хэрэгжүүлснээр цахим мэдээллийн урсгалаас үүдэх нийтийн хэв журмын эрсдэлийг бууруулж, нийгмийн тогтвортой байдал, үндэсний аюулгүй байдлыг хамгаалах боломж бүрдэх юм.

Дүгнэлт. Олон нийтийн цахим сүлжээн дэх мэдээллийн урсгал нь мэдээллийг шуурхай түгээх давуу талтай боловч хуурамч, гуйвуулсан мэдээлэл, цуурхал богино хугацаанд өргөн хүрээнд тархсанаар нийтийн хэв журам, нийгмийн тогтвортой байдалд ноцтой эрсдэл учруулж байна.

Судалгаануудын үр дүнгээс үзэхэд ташаа мэдээлэл нь төр, хэвлэл мэдээлэл, олон нийтийн байгууллагад итгэх иргэдийн итгэлийг бууруулж, нийгмийн талцал, радикал үзэл, үймээн самууны нөхцөлийг нэмэгдүүлдэг болох нь тогтоогдсон байна. Мөн цахим орчин дахь алгоритм, автоматжуулсан бот сүлжээ, хиймэл оюун ухаанд суурилсан контент нь буруу мэдээллийн тархалтыг улам эрчимжүүлж, олон нийтийн сэтгэл зүй, шийдвэр гаргалтад хүчтэй нөлөөлж байгаа нь дэлхийн хэмжээний эрсдэл гэж үнэлэгдэж байна.

Ийм нөхцөлд мэдээллийн орчны ил тод байдал, платформын хариуцлага, факт шалгах тогтолцоо, хэвлэл мэдээллийн хараат бус байдал болон иргэдийн дижитал, мэдээллийн боловсролыг нэмэгдүүлэх нь цахим мэдээллийн эрсдэлийг бууруулах үндсэн арга зам болохыг олон улсын байгууллага, судлаачид онцолжээ.

Иймээс цахим мэдээллийн урсгалын эрсдэлийг тогтмол үнэлэх, урьдчилан сэргийлэх бодлого хэрэгжүүлэх, үнэн зөв мэдээллийг шуурхай түгээх, олон нийтийн мэдээлэл танин мэдэх чадварыг сайжруулах нь нийтийн хэв журам, үндэсний аюулгүй байдлыг хамгаалах стратегийн чухал чиглэл мөн юм.

Санал. Судалгааны үр дүн болон дээрх дүгнэлтийг үндэслэн дараах саналыг дэвшүүлж байна. Тухайлбал:

Нэг. “Цахим эрсдэлийн эрт сэрэмжлүүлэх хиймэл оюуны төв” байгуулах

Олон нийтийн цахим сүлжээн дэх цуурхал, үймээн самуун өдөөх контент, хүчирхийлэлд уриалсан мэдээлэл, зохион байгуулалттай хуурамч аккаунтын урсгалыг хиймэл оюун ухаанаар бодит хугацаанд илрүүлдэг үндэсний хэмжээний төв байгуулах. Энэхүү систем нь мэдээллийн тархалтын хурд, олон нийтийн сэтгэл зүйн өөрчлөлтийг

шинжилж, нийтийн хэв журамд эрсдэл үүсэхээс өмнө холбогдох байгууллагад анхааруулга өгдөг байх боломжтой.

Хоёр. “Итгэлцлийн индекс” бүхий баталгаат мэдээллийн систем нэвтрүүлэх

Төрийн байгууллага, хэвлэл мэдээлэл, олон нийтийн платформоос түгээж буй мэдээлэлд эх сурвалжийн найдвартай байдлын үнэлгээ өгдөг “итгэлцлийн индекс” систем бий болгох. Ингэснээр иргэд цахим орчин дахь мэдээллийн үнэн бодит байдлыг хурдан ялгах боломжтой болж, хуурамч мэдээллийн нөлөө буурах нөхцөл бүрдэнэ.

Гурав. “Цахим нийгмийн сэтгэлзүйн тандалтын платформ” бий болгох

Жагсаал, олон нийтийн эмзэг нөхцөл, хямралын үед иргэдийн цахим орчин дахь бухимдал, айдас, уур бухимдлын түвшнийг дата шинжилгээгээр тодорхойлдог систем хөгжүүлэх. Энэ нь нийтийн хэв журам алдагдах эрсдэлийг урьдчилан тооцоолж, цагдаа, онцгой байдал болон төрийн байгууллагуудад эрсдэлийн зураглал гаргах боломж олгоно.

Дөрөв. “Дижитал иргэн” үндэсний сургалтын хөтөлбөр хэрэгжүүлэх

ЕБС, их сургууль, төрийн албан хаагч, ахмад настан зэрэг бүх насны бүлэгт зориулсан цахим мэдээлэл таних, факт шалгах, алгоритмын нөлөөг ойлгох, цахим ёс зүйн боловсрол олгох үндэсний тогтолцоог бий болгох. Энэ нь урт хугацаанд олон нийтийн мэдээллийн дархлааг нэмэгдүүлж, цуурхал болон өдөөн турхирсан мэдээлэлд автах эрсдэлийг бууруулна.

Тав. “Олон нийтийн цахим аюулгүй байдлын сайн дурын сүлжээ” байгуулах

Иргэд, судлаачид, оюутан залуус, сэтгүүлчид болон мэдээллийн технологийн мэргэжилтнүүдээс бүрдсэн сайн дурын цахим хяналтын сүлжээ байгуулж, хуурамч мэдээлэл, цахим залилан, нийтийн эмх замбараагүй байдал өдөөх агуулгыг хамтран илрүүлж мэдээлдэг тогтолцоог нэвтрүүлэх. Энэхүү оролцоонд суурилсан механизм нь төр–иргэний хамтын ажиллагааг бэхжүүлж, цахим орчны эрсдэлийг бууруулах шинэ хэлбэр болох боломжтой.

Ашигласан материал

1. Alexandros Efstratiou, E. D. (2022). Adherence to Misinformation on Social Media Through Socio-Cognitive and Group-Based Processes. *arxiv*, 88-92.
2. Center, P. R. (2025 оны 12 20). *Social Media Fact Sheet*. pewresearch: <https://www.pewresearch.org/internet/fact-sheet/social-media/>
3. cloudflare. (2024). *Cloudflare Turnstile*. cloudflare: www.cloudflare.com/application-services/products/turnstile
4. Fabiana Zollo, W. Q. (2017 оны 4 28). *Misinformation spreading on Facebook*. Cornell University: <https://arxiv.org/abs/1706.09494>
5. Fox, S. (2008 оны 4 21). *Internet Access Among Older Adults*. pewresearch: www.pewresearch.org/internet/2008/07/21/internet-access-among-older-adults/
6. guardian, t. (2026). *It's your choice*. the guardian: <https://www.theguardian.com/media/2025/jul/11/social-media-southport-misinformation-online-safety-act>
7. Krutrök, M. E. (2022 оны 2). *Social media amplification loops and false alarms: Towards a Sociotechnical understanding of misinformation during emergencies*. researchgate: https://www.researchgate.net/publication/358348911_Social_media_amplification_loops_and_false_alarms
8. Mooijman, M. (2018 оны 5 23). *Moralization in social networks and the emergence of violence during protests*. Nature Human Behaviour: <https://www.nature.com/articles/s41562-018-0353-0>

9. OECD. (2025). *Mis- and disinformation*. OECD: <https://www.oecd.org/en/topics/sub-issues/disinformation-and-misinformation.html>
10. OECD. (2026). *Digital*. OECD: <https://www.oecd.org/en/topics/digital.html>-ээс Гаграсан
11. Wardle, C. (2017 оны 9 27). *Toward an interdisciplinary framework for research and policy making*. Council of Europe .
12. Zollo, F. (2017 оны 4 28). *Misinformation spreading on Facebook*. Cornell University: <https://arxiv.org/abs/1706.09494>

**ХУУЛЬ САХИУЛАХ БАЙГУУЛЛАГЫН АХЛАГЧ БҮРЭЛДЭХҮҮНИЙ
МАНЛАЙЛАЛ, ЁС ЗҮЙ, САХИЛГА ХАРИУЦЛАГЫН ТУЛГАМДСАН
АСУУДАЛ БА ШИНЭЧЛЭЛИЙН ГАРЦ**
CHALLENGES AND REFORM STRATEGIES FOR LEADERSHIP, ETHICS,
AND DISCIPLINE AMONG SUPERVISORY PERSONNEL IN
LAW ENFORCEMENT AGENCIES

Г.Батжаргал (Ph.D)
ДХИС-ийн Хууль зүйн сургуулийн
Хувийн эрх зүйн тэнхимийн профессор,
Цагдаагийн дэд хурандаа
G. Batjargal, Ph.D
Professor, Department of Private Law,
School of Law, University of Internal Affairs,
Mongolia Police Lieutenant Colonel

Хураангуй

Хууль сахиулах байгууллагын үйл ажиллагааны үр нөлөө нь зөвхөн эрх зүйн зохицуулалт, санхүүжилт, техник хэрэгслээс хамаарахгүй бөгөөд байгууллагын удирдлагын чанар, дотоод соёл, ёс зүй, сахилга хариуцлага, манлайллын тогтолцоотой нягт холбоотой байдаг. Энэ хүрээнд ахлагч бүрэлдэхүүн нь дээд шатны бодлого, шийдвэрийг хэрэгжүүлэх, нэгжийн өдөр тутмын үйл ажиллагааг зохион байгуулах, алба хаагчдын сахилга дэг журмыг хангах, залуу ажилтныг чиглүүлэн хөгжүүлэх, иргэдтэй харилцах үйлчилгээний соёлыг төлөвшүүлэх зэрэг стратегийн ач холбогдолтой чиг үүргийг хэрэгжүүлдэг завсрын түвшний удирдлагын үндсэн бүрэлдэхүүн юм.

Гэвч орчин үеийн хууль сахиулах байгууллагын практикт ахлагч бүрэлдэхүүний манлайллын ур чадварын ялгаа, хүний нөөцийн тогтворгүй байдал, ажлын ачааллын тэнцвэргүй хуваарилалт, ёс зүйн эрсдэл, гүйцэтгэлийн үнэлгээний бодит бус шалгуур, тасралтгүй сургалтын тогтолцооны сул хөгжил зэрэг асуудал нийтлэг тулгамдсан хэвээр байна. Түүнчлэн сахилга хариуцлагын тогтолцоо нь зарим тохиолдолд урьдчилан сэргийлэх, хөгжүүлэх чиглэлээс илүүтэйгээр зөрчил гарсны дараах шийтгэлд төвлөрөх хандлагатай байгаа нь байгууллагын соёл, ажилтны идэвх, иргэдийн итгэлцэлд сөргөөр нөлөөлөх эрсдэлтэй байна.

Энэхүү судалгааны зорилго нь хууль сахиулах байгууллагын ахлагч бүрэлдэхүүний манлайлал, ёс зүй, сахилга хариуцлагын өнөөгийн нөхцөл байдлыг шинжлэх ухааны үндэслэлтэйгээр тодорхойлж, байгууллагын үр ашиг, алба хаагчдын тогтвортой байдал, олон нийтийн итгэлийг нэмэгдүүлэх бодлогын боломжит гарцыг боловсруулахад оршино. Судалгаанд харьцуулсан эрх зүйн шинжилгээ, баримт бичгийн судалгаа, байгууллагын удирдлагын онолын дүн шинжилгээ, олон улсын байгууллагын зөвлөмж болон хүний нөөцийн талаарх хоёрдогч мэдээллийг ашиглав.

Судалгааны үр дүнд ахлагч бүрэлдэхүүний ажлын ачаалал нэмэгдэхийн хэрээр манлайллын шинжтэй ажилд зарцуулах хугацаа буурч, ажилтны хөгжүүлэлт, багийн уур амьсгал, урьдчилан сэргийлэх менежментэд анхаарах боломж хязгаарлагдаж байгааг тогтоов. Иймд ахлагч бүрэлдэхүүний сонгон шалгаруулалт, дэвшилтийг чадамжид суурилсан тогтолцоонд шилжүүлэх, манлайлал ба ёс зүйн шаталсан сургалт нэвтрүүлэх, гүйцэтгэлийн үнэлгээнд багийн уур амьсгал, иргэдийн үнэлгээ, сахилгын үзүүлэлтийг тусгах, сэтгэл зүйн дэмжлэг болон ил тод хариуцлагын механизмыг бэхжүүлэх шаардлагатай байна.

Түлхүүр үгс: хууль сахиулах байгууллага, ахлагч бүрэлдэхүүн, манлайлал, ёс зүй, сахилга хариуцлага, байгууллагын шинэчлэл.

Abstract

The effectiveness of law enforcement agencies depends not only on legal regulations, funding, and technical resources, but is also closely associated with the quality of organizational management, internal culture, ethics, discipline, accountability, and leadership systems. In this context, supervisory personnel constitute the core component of middle-level management responsible for implementing higher-level policies and decisions, organizing daily unit operations, ensuring discipline and order among officers, mentoring and developing junior personnel, and fostering a service-oriented culture in interactions with citizens. These functions are of strategic importance to the overall performance and public legitimacy of law enforcement institutions.

However, contemporary law enforcement practice continues to face persistent challenges, including disparities in leadership competencies among supervisory personnel, instability in human resources, unequal workload distribution, ethical risks, unrealistic performance evaluation criteria, and underdeveloped systems for continuous professional training. Furthermore, disciplinary systems in some cases tend to focus more on punitive measures after violations occur rather than on preventive and developmental approaches, thereby negatively affecting organizational culture, employee motivation, and public trust.

The purpose of this study is to scientifically assess the current state of leadership, ethics, and discipline among supervisory personnel in law enforcement agencies and to identify potential policy solutions aimed at improving organizational effectiveness, personnel stability, and public confidence. The research employed comparative legal analysis, document review, theoretical analysis of organizational management, international organizational recommendations, and secondary data related to human resource management.

The findings indicate that as the workload of supervisory personnel increases, the time allocated to leadership-oriented activities decreases, limiting opportunities for personnel development, team-building, and preventive management. Accordingly, there is a need to transition recruitment and promotion systems for supervisory personnel toward competency-based approaches, introduce tiered leadership and ethics training programs, incorporate team climate, public evaluation, and disciplinary indicators into performance assessments, and strengthen psychological support services and transparent accountability mechanisms.

Keywords: law enforcement agency, supervisory personnel, leadership, ethics, discipline and accountability, organizational reform.

ОРШИЛ

Орчин үеийн төрийн удирдлагын тогтолцоонд хууль дээдлэх зарчим, хүний эрх, олон нийтийн аюулгүй байдлыг хангах бодлого нь хууль сахиулах байгууллагын институцийн чадавх, мэргэжлийн ёс зүй, удирдлагын үр нөлөөтэй нягт уялдаатай болсон байна (Organisation for Economic Co-operation and Development [OECD], 2020; United Nations, 1948). Түүнчлэн нийгэм, эдийн засаг, технологийн хөгжил эрчимжихийн хэрээр гэмт хэрэг, зөрчлийн бүтэц, арга хэлбэр өөрчлөгдөж, цахим орчинтой холбоотой эрсдэл, зохион байгуулалттай гэмт хэрэг, гэр бүлийн хүчирхийлэл зэрэг шинэ төрлийн сорилтууд нэмэгдэж байгаа нь хууль сахиулах байгууллагын үйл ажиллагаанд шинэ шаардлага бий болгож байна. Үүний зэрэгцээ иргэдийн төрийн байгууллагаас хүлээх үйлчилгээний чанар, ил тод байдал, хүний эрхэд суурилсан харилцаанд тавих шаардлага улам өсөж байгаа нь байгууллагын

дотоод манлайлал, ёс зүй, сахилга хариуцлагын тогтолцоог боловсронгуй болгох хэрэгцээг нэмэгдүүлж байна (United Nations Office on Drugs and Crime [UNODC], 2011).

Энэ хүрээнд ахлагч бүрэлдэхүүн нь дээд шатны бодлого, шийдвэрийг өдөр тутмын үйл ажиллагаанд хэрэгжүүлэх, нэгжийн бэлэн байдлыг хангах, алба хаагчдыг сургаж хөгжүүлэх, сахилга дэг журмыг хэвшүүлэх, иргэдтэй харилцах үйлчилгээний соёлыг төлөвшүүлэх стратегийн ач холбогдолтой завсрын түвшний удирдлагын үндсэн бүрэлдэхүүнд тооцогддог. Ахлагч бүрэлдэхүүний манлайлал, харилцааны соёл, ёс зүйн үлгэрлэл нь байгууллагын дотоод уур амьсгал, алба хаагчдын сахилга, ажлын гүйцэтгэл, улмаар олон нийтийн итгэлцэлд шууд нөлөөлдөг болохыг судлаачид онцолсон байдаг (Northouse, 2022; Yukl, 2013).

Гэвч практикт ахлагч бүрэлдэхүүний чиг үүргийг зөвхөн захирах, хяналт тавих хүрээнд ойлгох, удирдах албан тушаалд томилохдоо манлайлал, ёс зүйн чадамжийг хангалттай үнэлэхгүй байх, ажлын ачааллаас шалтгаалан ажилтны хөгжүүлэлт, багийн менежментэд анхаарах боломж хязгаарлагдах зэрэг хүндрэл нийтлэг ажиглагдаж байна. Мөн сахилга хариуцлагын тогтолцоо нь урьдчилан сэргийлэхээс илүү шийтгэлд төвлөрөх, ёс зүйн асуудлыг хувь хүний түвшинд авч үзэх хандлагатай байгаа нь байгууллагын дотоод уур амьсгал, ажилтны тогтвортой байдалд сөргөөр нөлөөлөх эрсдэлтэй байна (Tyler, 2006; World Health Organization [WHO], 2022).

Олон улсын түвшинд хууль сахиулах байгууллагын шинэчлэлийг зөвхөн бүтэц, зохион байгуулалтын өөрчлөлтөөр бус, дунд шатны удирдлагын манлайллыг бэхжүүлэх, байгууллагын ёс зүйн соёлыг төлөвшүүлэх, нотолгоонд суурилсан удирдлагын арга нэвтрүүлэх, сэтгэл зүйн дэмжлэг болон ил тод хариуцлагын тогтолцоог хөгжүүлэх чиглэлээр хэрэгжүүлж байна (Council of Europe, 2001; OECD, 2021). Иймээс Монгол Улсын хууль сахиулах байгууллагын тогтолцоонд ахлагч бүрэлдэхүүний өнөөгийн нөхцөл байдал, тулгамдсан асуудлыг шинжлэх ухааны үндэслэлтэй тодорхойлж, байгууллагын үр ашиг, алба хаагчдын мэргэжлийн хөгжил, иргэдийн итгэлийг нэмэгдүүлэх шинэчлэлийн гарц боловсруулах шаардлага зүй ёсоор тавигдаж байна.

ҮНДСЭН ХЭСЭГ

Ахлагч бүрэлдэхүүний эрх зүйн статус, байгууллагын үүрэг ба тулгамдсан асуудал. Монгол Улс-ын хууль сахиулах байгууллагын удирдлагын тогтолцоонд ахлагч бүрэлдэхүүний эрх зүйн статус нь төрийн тусгай албаны алба хаагчийн нийтлэг эрх зүйн байдал, салбарын тусгай хуулиар олгогдсон бүрэн эрх, албан тушаалын хариуцлага, захирах болон зохион байгуулах чиг үүргийн нийлбэрээр тодорхойлогддог. Монгол Улсын Үндсэн хуульд төр нь хууль дээдлэх ёсыг хангаж, хүний эрх, эрх чөлөөг хамгаалах үүрэгтэй болохыг баталгаажуулсан бөгөөд энэхүү үндсэн зарчмыг хэрэгжүүлэх институцийн гол хэрэгсэл нь хууль сахиулах байгууллагууд мөн (Монгол Улс, 1992). Иймээс ахлагч бүрэлдэхүүн нь зөвхөн байгууллагын дотоод удирдлагын нэгж бус, төрийн эрх зүйн чиг үүргийг практикт хэрэгжүүлэгч чухал субъект гэж үзэх үндэслэлтэй.

Цагдаагийн албаны тухай хууль, Төрийн албаны тухай хууль болон холбогдох бусад салбарын эрх зүйн актуудаар хууль сахиулах байгууллагын алба хаагч нь төрийн тусгай албан хаагч байх бөгөөд нийтийн хэв журам хамгаалах, гэмт хэрэг, зөрчлөөс урьдчилан сэргийлэх, хууль ёсны ашиг сонирхлыг хамгаалах, төрийн хууль ёсны шаардлагыг хэрэгжүүлэх чиг үүрэгтэй болохыг тогтоосон байна (Монгол Улс, 2017а; Монгол Улс, 2017b). Энэ хүрээнд ахлагч бүрэлдэхүүн нь тухайн байгууллагын нэгж, салбар, хэсгийн хэмжээнд удирдлага,

зохион байгуулалт, сахилга хариуцлага, бэлэн байдал, хүний нөөцийн өдөр тутмын менежментийг хэрэгжүүлэгч дунд шатны удирдах түвшний албан тушаалтан юм.

Эрх зүйн агуулгын хувьд ахлагч бүрэлдэхүүний статусыг нийтлэг болон тусгай гэсэн хоёр түвшинд авч үзэж болно. Нэгдүгээрт, тэд төрийн тусгай албан хаагчийн хувьд нийтлэг эрх, үүрэг, хязгаарлалт, сахилгын хариуцлагын дэглэмд захирагдана. Хоёрдугаарт, удирдах албан тушаалтны хувьд алба хаагчдад үүрэг чиглэл өгөх, гүйцэтгэлд хяналт тавих, ажлын үр дүнг үнэлэх, сахилга хариуцлага шаардах, хууль ёсны удирдлагаар хангах тусгай бүрэн эрх эдэлдэг. Иймд ахлагч бүрэлдэхүүн нь удирдлагын бодлогыг гүйцэтгэл болгон хувиргагч, захиргааны шийдвэрийг бодит ажиллагаанд хэрэгжүүлэгч гол холбоос түвшин болдог.

Судалгааны үүднээс авч үзвэл байгууллагын нэгжийн ажлын чанар, олон нийттэй харилцах үйлчилгээний түвшин, алба хаагчдын сахилга хариуцлага, ажлын бүтээмж нь тухайн ахлагчийн удирдлагын арга барил, шийдвэр гаргах чадвар, харилцааны соёл, манлайллын чадамжтай шууд хамааралтай байдаг. Байгууллагын дунд шатны удирдлага сул тохиолдолд бодлого хэрэгжилт саарах, ажилтны оролцоо буурах, дотоод зохион байгуулалтын доголдол нэмэгдэх, байгууллагын зорилго доод түвшинд бүрэн хэрэгжихгүй байх эрсдэл өсдөг болохыг удирдлагын онолын судалгаанууд тэмдэглэсэн байдаг (Northouse, 2022; Yukl, 2013). Энэ утгаараа ахлагч бүрэлдэхүүн нь байгууллагын өдөр тутмын ажиллагааны бодит үр дүнг тодорхойлогч стратегийн хүчин зүйл мөн.

Гэсэн хэдий ч практикт ахлагч бүрэлдэхүүний үүрэг, оролцоог орчин үеийн менежментийн агуулгаар бус уламжлалт захирах чиг үүргээр хязгаарлан ойлгох хандлага тодорхой хэмжээнд хадгалагдсаар байна. Ахлагчийн ажлыг зөвхөн үүрэг даалгавар өгөх, сахилга шаардах, тайлан мэдээ хянах хүрээнд авч үзэх нь хүний нөөцийн хөгжил, ажилтны сэдэлжүүлэлт, багийн оролцоо, хамтын ажиллагаанд суурилсан манлайллын зарчимтай нийцэхгүй юм. Ийм нөхцөлд алба хаагчдын санал санаачилга буурах, хариуцлагаас зайлсхийх, алдааг нуух, зөвхөн заавар биелүүлэх идэвхгүй хандлага давамгайлах эрсдэлтэй байдаг (Northouse, 2022).

Мөн ахлагч бүрэлдэхүүний томилгоо, дэвшилтийн асуудалд зөвхөн ажилласан жил, албан тушаалын шатлал, ажлын туршлагын хугацааг түлхүү харгалзах хандлага ажиглагддаг. Туршлага нь үнэ цэнтэй шалгуур боловч сайн гүйцэтгэгч ажилтан заавал сайн удирдагч болдоггүй. Манлайллын ур чадвар, харилцааны чадамж, зөрчил зохицуулах чадвар, стрессийн үед шийдвэр гаргах чадавх, ёс зүйн төлөвшил зэрэг чанарыг үнэлэхгүйгээр ахлагчийн албан тушаалд томилох нь удирдлагын үр нөлөөг бууруулах эрсдэлтэй. Иймээс ахлагч бүрэлдэхүүний сонгон шалгаруулалт, дэвшилтийг зөвхөн ажилласан хугацаа, албан туршлагад бус бодит ур чадвар, манлайлах чадамжид суурилсан тогтолцоонд үе шаттай шилжүүлэх шаардлагатай байна (OECD, 2020).

Нөгөө талаас ахлагч бүрэлдэхүүний ажлын ачаалал, захиргааны шинжтэй бичиг хэрэг, тайлан мэдээ, хяналт шалгалт, ээлжийн зохион байгуулалт, шуурхай үүрэг даалгавар зэрэг ажил хэт төвлөрснөөс менежментийн үндсэн чиг үүрэг хоёрдогч байдалд шилжих хандлага бий. Өөрөөр хэлбэл ажилтныг хөгжүүлэх, ганцаарчилсан ярилцлага хийх, багийн уур амьсгалыг сайжруулах, сургалт зохион байгуулах, эрсдэлийг урьдчилан илрүүлэх зэрэг манлайллын чухал ажилд зориулсан цаг хугацаа хомсдож байна. Энэ нь урт хугацаанд хүний нөөцийн тогтворгүй байдал, ажлын бүтээмжийн бууралт, сахилгын зөрчил өсөх нөхцөл болж хувирдаг.

Ахлагч бүрэлдэхүүний үйл ажиллагаатай холбоотой ёс зүйн асуудал мөн онцгой ач холбогдолтой. Байгууллагын ёс зүйн орчин нь зөвхөн дүрэм журам, кодоор тогтохгүй бөгөөд ахлагчийн өдөр тутмын зан үйл, шударга хандлага, харилцааны соёл, шийдвэр гаргалтын ил

тод байдал, хариуцлага хүлээх бэлэн байдлаар бодитоор төлөвшдөг. Хэрэв ахлагч өөрөө дүрэм мөрддөггүй, ялгавартай ханддаг, албан тушаалын давуу байдлаа ашигладаг, доромжлох хэлбэрээр харилцдаг бол доод шатны алба хаагчдад сөрөг жишиг тогтож, байгууллагын дотоод итгэлцэл сулрах эрсдэлтэй. Харин шударга, тайлбарлаж ойлгуулдаг, тэгш ханддаг удирдлагын хэв маяг нь сахилга хариуцлагыг бэхжүүлдэг болохыг procedural justice онол тайлбарладаг (Tyler, 2006).

Иймд хууль сахиулах байгууллагын ахлагч бүрэлдэхүүний эрх зүйн статус, байгууллагын үүргийг уламжлалт захирах ойлголтоос давуулан шинэ өнцгөөс авч үзэх шаардлагатай байна. Тэднийг зөвхөн тушаал хэрэгжүүлэгч бус орчин үеийн манлайлагч, хүний нөөцийн менежер, байгууллагын соёл төлөвшүүлэгч, төр-иргэний итгэлцлийн гүүр болсон удирдах түвшин гэж үзэн хөгжүүлэх нь байгууллагын шинэчлэлийн тэргүүлэх чиглэл болохыг энэхүү судалгаа харуулж байна.

Сахилга хариуцлагын тогтолцооны тулгамдсан асуудал ба шинэчлэлийн чиг хандлага

Хууль сахиулах байгууллагын сахилга хариуцлагын тогтолцоо нь байгууллагын дотоод зохион байгуулалт, мэргэжлийн нэр хүнд, иргэдийн итгэлцэл, алба хаагчдын ажлын соёлтой шууд холбоотой үндсэн институцийн механизм юм. Гэвч практик нөхцөлд сахилга хариуцлагын бодлого нь зарим тохиолдолд урьдчилан сэргийлэх, соён гэгээрүүлэх, эрсдэлийг бууруулах зорилгоос илүүтэйгээр зөрчил гарсны дараах хариуцлага тооцох арга хэмжээнд төвлөрөх хандлага ажиглагддаг. Ийм тогтолцоо нь богино хугацаанд сахилга шаардах үр нөлөөтэй мэт боловч урт хугацаанд байгууллагын соёлд айдас, үл итгэлцэл, хамгаалалтын зан төлөв үүсгэх эрсдэлтэй байдаг (Tyler, 2006).

Орчин үеийн удирдлагын онолд сахилга хариуцлага гэдэг нь зөвхөн шийтгэл бус, тодорхой стандарт, урьдчилан сэргийлэх сургалт, дотоод зөвлөн туслах механизм, эрт илрүүлэх хяналт, шударга үнэлгээ, хөгжлийг дэмжсэн хариуцлагын цогц тогтолцоо гэж үздэг (OECD, 2020). Иймээс сахилгын зөрчил гарсны дараа арга хэмжээ авахаас гадна зөрчил үүсэх шалтгаан, нөхцөлийг судлах, ажлын ачаалал, стресс, харилцааны зөрчил, удирдлагын доголдол зэрэг суурь хүчин зүйлсийг арилгах нь илүү үр дүнтэй бодлого юм.

Сахилга хариуцлагын тогтолцоонд ажиглагддаг өөр нэг нийтлэг асуудал нь шалгуур, журам, шийдвэр гаргах үндэслэлийн ойлгомжгүй байдал юм. Ямар үйлдэлд ямар хариуцлага ногдуулах, зөрчлийн шинж чанарыг хэрхэн үнэлэх, нөхцөл байдлыг ямар шалгуураар харгалзан үзэх нь тодорхой бус тохиолдолд алба хаагчдын дунд шударга бус байдал гэх ойлголт бий болдог. Энэ нь байгууллагын удирдлагад итгэх итгэлийг бууруулж, дотоод уур амьсгалд сөргөөр нөлөөлнө. Иймээс сахилгын журам нь ил тод, жигд хэрэглээтэй, тайлбарлах боломжтой, хүний эрхэд нийцсэн байх шаардлагатай (United Nations, 1979).

Дээрх хүндрэлүүдийг даван туулахын тулд ахлагч бүрэлдэхүүний шинэчлэлийг хүний нөөцийн бодлого, удирдлагын шинэчлэл, байгууллагын соёлын өөрчлөлттэй уялдуулан цогцоор хэрэгжүүлэх шаардлагатай. Юуны өмнө ахлагч албан тушаалд томилох, дэвшүүлэх тогтолцоог уламжлалт шатлал, ажилласан жилд түшиглэсэн хэлбэрээс чадамжид суурилсан үнэлгээний системд шилжүүлэх нь зүйтэй. Үүнд манлайллын ур чадвар, харилцаа ба багаар ажиллах чадамж, ёс зүйн төлөвшил, сэтгэлзүйн тогтвортой байдал, асуудал шийдвэрлэх чадвар, бодит гүйцэтгэлийн үзүүлэлт зэрэг шалгуурыг хамтад нь үнэлэх шаардлагатай (Northouse, 2022).

Мөн ахлагч бүрэлдэхүүний мэргэжлийн хөгжлийг нэг удаагийн сургалтаар хязгаарлах бус, карьерын үе шат бүрд тохирсон тасралтгүй хөгжлийн тогтолцоо болгон төлөвшүүлэх нь оновчтой. Шинээр томилогдсон ахлагчид удирдлагын суурь мэдлэг олгох анхан шатны

сургалт, туршлагатай ахлагч нарт ахисан түвшний манлайллын сургалт, хямралын үеийн удирдлага, хүний эрх ба ёс зүй, харилцааны ур чадвар, стрессийн менежментийн чиглэлээр тогтмол давтан сургалт зохион байгуулах нь үр дүнтэй. Судалгаагаар тасралтгүй сургалттай байгууллагын дотоод сахилга, ажилтны сэтгэл ханамж өндөр байдаг (Yukl, 2013).

Үнэлгээний тогтолцоог шинэчлэх хүрээнд ахлагчийн ажлыг зөвхөн дээд шатны удирдлагын дүгнэлтээр бус олон эх сурвалжид тулгуурлан үнэлэх 360 хэмийн үнэлгээний аргыг үе шаттай нэвтрүүлэх боломжтой. Үүнд хамтран ажиллагч, доод шатны ажилтан, үйлчилгээ авсан иргэдийн үнэлгээ, багийн уур амьсгал, сахилгын үзүүлэлт, ажлын үр дүнг хамтатган үнэлснээр ахлагчийн удирдлагын бодит дүр зураг тодорхой болно. Ийм арга нь өөрийгөө хөгжүүлэх сэдэл, хариуцлагыг нэмэгдүүлдэг гэж олон улсын практикт үздэг (OECD, 2021).

Цаашлаад дижитал технологид суурилсан хяналт-шинжилгээний тогтолцоог нэвтрүүлэх нь чухал ач холбогдолтой. Ажлын гүйцэтгэл, сахилгын үзүүлэлт, сургалтын хамрагдалт, иргэдийн санал гомдол, дотоод эрсдэлийн мэдээллийг нэгтгэсэн цахим систем бий болгосноор эрсдэлийг эрт илрүүлэх, удирдлагын шийдвэрийг нотолгоонд тулгуурлан гаргах, ил тод байдлыг нэмэгдүүлэх боломж бүрдэнэ.

Нөгөө талаас хууль сахиулах байгууллага нь сэтгэл зүйн ачаалал өндөртэй салбар тул ахлагч бүрэлдэхүүн болон нийт алба хаагчдад сэтгэл зүйн зөвлөгөө, стрессийн менежмент, багийн харилцааг дэмжих хөтөлбөр хэрэгжүүлэх шаардлагатай. World Health Organization ажлын байрны сэтгэл зүйн эрүүл мэнд нь байгууллагын бүтээмж, ажилтны тогтвортой байдалтай шууд холбоотойг онцолсон байдаг (WHO, 2022). Иймээс сахилга хариуцлагын бодлого нь зөвхөн шийтгэл бус ажилтны сайн сайхан байдлыг хамгаалах бодлоготой уялдах ёстой.

Шинэчлэлийг хэрэгжүүлэхдээ үе шаттай бодлого баримтлах нь зүйтэй. Богино хугацаанд ёс зүйн сургалтын агуулгыг шинэчлэх, үнэлгээний шалгуурыг тодорхой болгох, ахлагч бүрэлдэхүүний ажлын ачааллын судалгаа хийх шаардлагатай. Дунд хугацаанд чадамжид суурилсан томилгооны систем нэвтрүүлэх, 360 хэмийн үнэлгээг туршин хэрэгжүүлэх, дижитал хяналтын платформ бий болгох боломжтой. Урт хугацаанд манлайллын мэргэшүүлэх академи байгуулах, байгууллагын соёлын шинэчлэл хийх, иргэдийн итгэлийн индексийг тогтмол хэмжих тогтолцоог бүрдүүлэх нь үр дүнтэй.

Эцэст нь дүгнэхэд, хууль сахиулах байгууллагын тулгамдсан асуудлын дийлэнх нь зөвхөн төсөв, техник хэрэгслийн дутагдлаас бус, хүний удирдлага, байгууллагын соёл, ахлагч бүрэлдэхүүний манлайллын чанартай шууд холбоотой байна. Иймээс ахлагч бүрэлдэхүүнийг хөгжүүлэх бодлого нь байгууллагын шинэчлэлийн дагалдах бус, харин төв цөм бодлого байх шаардлагатай.

Гадаад орны туршлага

Хууль сахиулах байгууллагын ахлагч бүрэлдэхүүний манлайлал, ёс зүй, сахилга хариуцлагын асуудлыг олон улс орнууд зөвхөн сахилгын шийтгэлээр бус байгууллагын удирдлагын шинэчлэл, чадамжид суурилсан хүний нөөцийн бодлого, ил тод хариуцлага, тасралтгүй сургалт, иргэдэд чиглэсэн үйлчилгээний соёлтой уялдуулан хөгжүүлж байна.

Их Британи улсын туршлагаас үзэхэд хууль сахиулах байгууллагын удирдах ажилтны ёс зүй, хариуцлагыг институцийн түвшинд төлөвшүүлж, ахлагчийг зөвхөн ажлын гүйцэтгэлээр бус багийн уур амьсгал, ажилтны хөгжил, иргэдийн сэтгэл ханамж, олон нийтийн гомдлоор үнэлдэг тогтолцоог бүрдүүлсэн байна. Энэ нь ёс зүйтэй манлайллыг байгууллагын үр дүнтэй ажиллагааны үндсэн шалгуур болгон авч үздэгээрээ онцлогтой.

Канад улсын хувьд удирдах албан тушаалд томилохдоо ажилласан жилээс илүүтэй манлайллын ур чадвар, шийдвэр гаргах чадамж, олон нийттэй харилцах ур чадвар, ёс зүйн төлөвшилийг хамтатган үнэлдэг. Мөн ахлагч нарт зориулсан шаталсан сургалт, мэргэшүүлэх хөтөлбөрийг тогтмол хэрэгжүүлдэг нь удирдах ажилтныг тусгайлан бэлтгэх бодлогын илэрхийлэл болдог.

Австрали улсын туршлага нь ёс зүйн асуудлыг хувь хүний алдаа бус байгууллагын эрсдэлийн менежментийн нэг хэсэг гэж үздэгт оршино. Иймээс ажлын ачаалал, сэтгэл зүйн дарамт, ашиг сонирхлын зөрчил зэрэг эрсдэлийг урьдчилан үнэлж, эрт үеийн урьдчилан сэргийлэх арга хэмжээг тогтмол хэрэгжүүлдэг байна.

Сингапур улс сахилга хариуцлагыг өндөр стандарттай ажлын соёл, хатуу сонгон шалгаруулалт, шударга урамшуулал, авлигын эсрэг тэгш хэрэгжилттэй уялдуулан хэрэгжүүлдэг бөгөөд энэ нь төрийн байгууллагын нэр хүнд, иргэдийн итгэлийг өндөр түвшинд хадгалах нөхцөл болж байна.

Япон улсын туршлагаас харахад ахлагч бүрэлдэхүүн нь зөвхөн дотоод удирдлага хэрэгжүүлэгч бус, байгууллага ба иргэдийн хоорондын итгэлцлийн гүүр болж ажилладаг. Орон нутгийн түвшний ахлагч нар иргэдтэй тогтмол харилцаж, урьдчилан сэргийлэх арга хэмжээг хамтран хэрэгжүүлэхэд онцгой анхаардаг байна.

Эдгээр улсын туршлагыг нэгтгэн үзвэл хууль сахиулах байгууллагын ахлагч бүрэлдэхүүний үр нөлөөтэй тогтолцоо нь чадамжид суурилсан томилгоо, тасралтгүй манлайллын сургалт, ил тод ёс зүй-хариуцлагын механизм, иргэдийн итгэлцэлд чиглэсэн үйлчилгээний соёл гэсэн үндсэн тулгуурт суурилж байна. Иймээс Монгол Улсад ахлагч бүрэлдэхүүний үндэсний чадамжийн стандарт боловсруулах, ёс зүйн үнэлгээ болон 360 хэмийн үнэлгээг үе шаттай нэвтрүүлэх, дижитал хяналт ба гомдлын систем хөгжүүлэх, манлайллын мэргэшүүлэх төв байгуулах зэрэг арга хэмжээг үндэсний онцлогт нийцүүлэн хэрэгжүүлэх шаардлагатай байна.

ХЭЛЭЛЦҮҮЛЭГ

Энэхүү судалгааны үр дүнгээс үзэхэд хууль сахиулах байгууллагын ахлагч бүрэлдэхүүний манлайлал, ёс зүй, сахилга хариуцлагын асуудлыг зөвхөн хувь хүний ур чадвар, сахилгын доголдлын хүрээнд авч үзэх нь хангалтгүй бөгөөд байгууллагын удирдлагын тогтолцоо, хүний нөөцийн бодлого, байгууллагын соёл, хяналт-шинжилгээ, үнэлгээний механизмтай нягт уялдсан институцийн шинжтэй цогц асуудал болох нь тодорхой байна. Өөрөөр хэлбэл ахлагч бүрэлдэхүүний мэргэжлийн түвшин, удирдах арга барил, ёс зүйн төлөвшил, харилцааны соёл нь байгууллагын үр ашиг, алба хаагчдын тогтвортой байдал, олон нийтийн итгэлцэлд шууд нөлөөлөх стратегийн хүчин зүйл мөн (OECD, 2020).

Судалгааны явцад ажиглагдсан гол асуудлын нэг нь ахлагч бүрэлдэхүүний манлайллыг зарим тохиолдолд зөвхөн тушаал өгөх, сахилга шаардах, хяналт тавих чиг үүргээр хязгаарлан ойлгодог уламжлалт хандлага хэвээр байгаа явдал юм. Харин орчин үеийн төрийн байгууллагын удирдлагад ахлагч нь зөвхөн хянагч бус, баг бүрдүүлэгч, чиглүүлэгч, сургагч, хүний нөөц хөгжүүлэгч, ажлын уур амьсгал бүрдүүлэгч, сэтгэл зүйн дэмжигч байх шаардлагатай болсон. Гэвч практикт тайлан мэдээ, бичиг хэрэг, өдөр тутмын шуурхай ажиллагаанд хэт төвлөрөхийн улмаас ажилтны хөгжил, сэтгэл ханамж, багийн уур амьсгал, урьдчилан сэргийлэх менежмент зэрэг манлайллын үндсэн чиг үүрэг хоёрдогч байдалд шилжих хандлага ажиглагдаж байна. Энэ нь олон улсын судалгаанд дурдагддаг “менежерийн хэт ачаалал” (operational overload) үзэгдэлтэй нийцэж байна (Yukl, 2013).

Ахлагчийн албан тушаалд томилох, дэвшүүлэх асуудалд уламжлалт шалгуур давамгайлж буй нь мөн анхаарал татахуйц байна. Ажилласан жил, албан туршлага, цол зэрэг үзүүлэлт тодорхой ач холбогдолтой боловч дангаараа үр нөлөөтэй удирдагчийг тодорхойлох хангалттай үндэслэл болж чадахгүй. Манлайллын ур чадвар, харилцааны соёл, стрессийн үед шийдвэр гаргах чадавх, хүний нөөц хөгжүүлэх чадвар, ёс зүйн үлгэрлэл зэрэг шалгуурыг хамтатган үнэлэхгүй бол сайн гүйцэтгэгч ажилтныг заавал сайн удирдагч болгох боломжгүй. Иймээс мерит зарчимд суурилсан, олон шалгуурт үнэлгээний тогтолцоог хөгжүүлэх шаардлагатай байна (Northouse, 2022).

Ёс зүйн асуудлыг авч үзэхэд дүрэм журам батлах нь дангаараа хангалтгүй бөгөөд байгууллагын бодит ёс зүйн орчин нь ахлагчийн өдөр тутмын зан үйл, харилцааны соёл, шийдвэр гаргалтын шударга байдал, хариуцлага хүлээх бэлэн байдлаар тодорхойлогддог. Хэрэв ахлагч ялгавартай ханддаг, мэдээллийг хаадаг, алдаа гаргасан ажилтныг зөвлөн чиглүүлэхийн оронд доромжлон буруутгадаг бол байгууллагад айдас, үл итгэлцэл, дотоод хамгаалалтын соёл тогтох эрсдэлтэй. Харин ил тод, тайлбарлаж ойлгуулдаг, тэгш ханддаг удирдлагын хэв маяг нь сахилга хариуцлагыг дэмжиж, байгууллагын дотоод шударга ёсны мэдрэмжийг бэхжүүлдэг. Энэ нь procedural justice буюу шийдвэр гаргалтын шударга байдлын онолтой нийцэж байна (Tyler, 2006).

Сахилга хариуцлагын тогтолцоонд ажиглагдсан өөр нэг асуудал нь зөрчил гарсны дараах шийтгэл давамгайлж, урьдчилан сэргийлэх, эрсдэлийг эрт илрүүлэх, зөв дадал төлөвшүүлэх, ажилтанд зөвлөн туслах ажил хангалтгүй байгаад оршино. Орчин үеийн байгууллагын сахилга нь зөвхөн шийтгэл бус, тодорхой стандарт, тогтмол сургалт, зөвлөн туслах тогтолцоо, шударга үнэлгээ, нэгдмэл хяналтын системээр хэрэгждэг цогц ойлголт юм. Иймээс сахилга хариуцлагын бодлогыг “шийтгэл төвтэй” загвараас “урьдчилан сэргийлэх ба хөгжүүлэх” загварт үе шаттай шилжүүлэх шаардлагатай байна (United Nations, 1979).

Олон улсын туршлагаас харахад дунд шатны удирдлагын тогтолцоог бэхжүүлсэн байгууллагууд илүү тогтвортой, дотоод зөрчил багатай, иргэдийн итгэл өндөр байдаг. Canada, United Kingdom зэрэг оронд ахлагчийн томилгоонд чадамжийн үнэлгээ, ёс зүйн шалгуур, манлайллын сургалтыг заавал хавсаргадаг бол Australia зэрэг улсад ёс зүйн эрсдэлийн удирдлагыг тогтмол хэрэгжүүлдэг. Эдгээр туршлага нь Монгол Улс-д нутагшуулах боломжтой боловч шууд хуулбарлах бус, байгууллагын бүтэц, хүний нөөцийн нөөц боломж, эрх зүйн орчин, санхүүгийн чадавхтай нийцүүлэн үе шаттай хэрэгжүүлэх нь илүү оновчтой юм.

Судалгааны нэг чухал дүгнэлт нь ахлагч бүрэлдэхүүний хөгжлийг салангид сургалт, богино хугацааны арга хэмжээ гэж бус, байгууллагын шинэчлэлийн төв цөм бодлого гэж үзэх шаардлагатайд оршино. Хэрэв ахлагч бүрэлдэхүүн мэргэжлийн өндөр ур чадвартай, шударга, харилцааны өндөр соёлтой, ажилтнаа хөгжүүлэх чадамжтай байвал доод шатны алба хаагчдын сахилга, тогтвортой байдал, иргэдэд үзүүлэх үйлчилгээний чанар мэдэгдэхүйц сайжрах боломжтой. Иймээс хүний нөөцийн бодлого, сургалтын тогтолцоо, үнэлгээ, дэмжлэг, хариуцлагын механизмыг харилцан уялдаатай цогц бодлого болгон шинэчлэх шаардлагатай байна.

Эцэст нь тэмдэглэхэд, хууль сахиулах байгууллагын нэр хүндийг зөвхөн томоохон бодлого, техник хэрэгсэл, санхүүжилтээр тодорхойлохгүй. Иргэнтэй өдөр бүр харилцаж, байгууллагын нүүр царай болж буй ахлагч бүрэлдэхүүний манлайлал, хандлага, ёс зүй нь төр-иргэний итгэлцлийг бодитоор бүрдүүлдэг. Иймээс ахлагч бүрэлдэхүүний асуудал нь дотоод удирдлагын сэдэв төдий бус, нийтийн засаглал, төрийн үйлчилгээний чанар, олон нийтийн итгэлцлийн асуудал мөн юм.

ДҮГНЭЛТ

Энэхүү судалгаагаар хууль сахиулах байгууллагын ахлагч бүрэлдэхүүн нь дээд шатны удирдлагын бодлого, шийдвэрийг өдөр тутмын үйл ажиллагаанд бодитоор хэрэгжүүлэх, нэгжийн ажиллагааг зохион байгуулах, алба хаагчдын сахилга хариуцлага, ажлын бэлэн байдлыг хангах, ёс зүйн үлгэрлэл үзүүлэх, олон нийттэй харилцах үйлчилгээний соёлыг төлөвшүүлэх стратегийн ач холбогдол бүхий удирдлагын үндсэн түвшин болох нь тогтоогдов. Өөрөөр хэлбэл байгууллагын нэр хүнд, дотоод уур амьсгал, алба хаагчдын гүйцэтгэл, хүний нөөцийн тогтвортой байдал, иргэдийн төрд итгэх итгэл нь ахлагч бүрэлдэхүүний манлайллын чанар, удирдлагын үр нөлөөтэй шууд хамааралтай байна (Northouse, 2022; Yukl, 2013). Судалгааны үр дүнгээс үзэхэд өнөөгийн нөхцөлд ахлагч бүрэлдэхүүнд хэд хэдэн нийтлэг хүндрэл ажиглагдаж байна. Нэгдүгээрт, манлайллыг зөвхөн тушаал өгөх, хяналт тавих хэлбэрээр ойлгодог уламжлалт хандлага хэвээр байгаа нь оролцоонд суурилсан удирдлагын орчин үеийн зарчимтай зөрчилдөж байна. Хоёрдугаарт, томилгоо, дэвшилтийн асуудалд бодит чадамжаас илүү ажилласан жил, шатлал, туршлагыг түлхүү харгалзах хандлага нь удирдлагын чанарт сөргөөр нөлөөлж байна. Гуравдугаарт, ажлын ачаалал өндөр, тайлан мэдээ болон захиргааны шинжтэй ажил хэт төвлөрснөөс менежментийн үндсэн чиг үүрэгт зарцуулах цаг хугацаа хомсдож байна. Дөрөвдүгээрт, ёс зүйн зөрчлийг системийн бус хувь хүний асуудал мэт авч үзэх нь байгууллагын соёл, дотоод орчны шалтгааныг орхигдуулахад хүргэж байна. Тавдугаарт, сахилга хариуцлагын тогтолцоо нь урьдчилан сэргийлэхээс илүү шийтгэлд төвлөрөх хандлагатай байгаа нь байгууллагын дотоод итгэлцэл, ажилтны идэвх, сэтгэл ханамжид сөрөг нөлөө үзүүлэх эрсдэлтэй байна (Tyler, 2006; OECD, 2020).

Олон улсын туршлагаас харахад ахлагч бүрэлдэхүүний хөгжлийг тусгай бодлогоор дэмжсэн байгууллагууд илүү үр ашигтай, дотоод зөрчил багатай, иргэдийн итгэл өндөр байгааг судалгааны эх сурвалжууд харуулж байна. Чадамжид суурилсан томилгоо, тасралтгүй манлайллын сургалт, ил тод хариуцлагын тогтолцоо, олон нийтэд чиглэсэн үйлчилгээний соёл нь амжилттай байгууллагуудын нийтлэг шинж байна (OECD, 2021; UNODC, 2011). Иймээс Монгол Улс-ын хууль сахиулах байгууллагад ахлагч бүрэлдэхүүний тогтолцоог шинэчлэх нь хүний нөөцийн салангид асуудал бус, байгууллагын шинэчлэлийн тэргүүлэх чиглэл байх шаардлагатай гэж дүгнэв.

Иймд ахлагч бүрэлдэхүүний сонгон шалгаруулалт, сургалт, үнэлгээ, хариуцлага, дэмжлэгийн тогтолцоог харилцан уялдаатай, нотолгоонд суурилсан, урт хугацааны бодлогын хүрээнд шинэчлэх замаар мэргэжлийн манлайллыг төлөвшүүлж, хууль сахиулах байгууллагын институцийн чадавх, нэр хүнд, алба хаагчдын тогтвортой байдал, олон нийтийн итгэлцлийг нэмэгдүүлэх бүрэн боломжтой байна. Эцсийн дүндээ хууль сахиулах байгууллагын тогтвортой хөгжил, төр-иргэний итгэлцлийн баталгаа нь ахлагч бүрэлдэхүүний чанартай шууд холбоотой болох нь энэхүү судалгаагаар нотлогдож байна.

САНАЛ

1. Эрх зүй, хүний нөөцийн бодлогын шинэчлэл: Хууль сахиулах байгууллагын ахлагч бүрэлдэхүүний эрх зүйн статус, чиг үүрэг, ёс зүй, манлайллын шаардлагыг хууль, дүрэм, журамд илүү тодорхой тусгаж, мерит зарчимд суурилсан томилгоо, дэвшилтийн тогтолцоог боловсронгуй болгох шаардлагатай. Мөн ахлагч бүрэлдэхүүний хөгжил, залгамж халаа, манлайллын нөөц бүрдүүлэх асуудлыг хүний нөөцийн дунд болон урт хугацааны бодлогод тусгах нь зүйтэй.

2. Удирдлага, сургалт, гүйцэтгэлийн үнэлгээний тогтолцооны шинэчлэл: Ахлагч бүрэлдэхүүний ажлын ачааллыг бууруулж, ажлын урсгалыг цахимжуулах, чиг үүргийн

давхардлыг арилгах замаар хүний нөөцөө хөгжүүлэх, багийн уур амьсгалд анхаарах боломжийг нэмэгдүүлэх шаардлагатай. Үүний зэрэгцээ тасралтгүй манлайлал, ёс зүй, харилцаа, стрессийн менежментийн сургалтыг үе шаттай хэрэгжүүлж, гүйцэтгэлийг зөвхөн тоон үзүүлэлтээр бус багийн уур амьсгал, ажилтны тогтвортой байдал, иргэдийн үнэлгээ зэрэг чанарын шалгуураар үнэлэх тогтолцоог нэвтрүүлэх нь чухал.

.Сахилга, ёс зүйн зөрчлийг зөвхөн шийтгэлээр бус урьдчилан сэргийлэх, эрсдэлийг эрт илрүүлэх тогтолцоог хөгжүүлж, дотоод хяналтын цахим мэдээллийн сан, нууц санал асуулга, ил тод хариуцлагын механизмыг нэвтрүүлэх шаардлагатай. Мөн иргэдтэй харилцах үйлчилгээний соёл, шударга манлайлал, эерэг туршлагыг байгууллагын хэмжээнд дэмжсэнээр олон нийтийн итгэлцэл, байгууллагын нэр хүндийг бэхжүүлэх боломжтой.

Эх сурвалжийн жагсаалт

Үндэсний эрх зүйн эх сурвалж

- Монгол Улс. (1992). *Монгол Улсын Үндсэн хууль*. Төрийн мэдээлэл.
- Монгол Улс. (2017). *Цагдаагийн албаны тухай хууль*. Legalinfo.mn. <https://legalinfo.mn>
- Монгол Улс. (2017). *Эрүүгийн хууль*. Legalinfo.mn. <https://legalinfo.mn>
- Монгол Улс. (2017). *Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хууль*. Legalinfo.mn. <https://legalinfo.mn>

Олон улсын эх сурвалжийн жагсаалт

- United Nations. (1948). *Universal Declaration of Human Rights*. United Nations.
- United Nations. (1966). *International Covenant on Civil and Political Rights*. United Nations.
- United Nations. (1966). *International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights*. United Nations.
- United Nations. (1979). *Code of Conduct for Law Enforcement Officials*. United Nations General Assembly Resolution 34/169.
- United Nations. (1984). *Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment*. United Nations.
- United Nations. (1985). *Declaration of Basic Principles of Justice for Victims of Crime and Abuse of Power*. United Nations.
- United Nations. (1990). *Basic Principles on the Use of Force and Firearms by Law Enforcement Officials*. United Nations.
- United Nations. (1990). *Guidelines for the Prevention of Juvenile Delinquency (Riyadh Guidelines)*. United Nations.
- United Nations. (1990). *United Nations Rules for the Protection of Juveniles Deprived of their Liberty*. United Nations.
- United Nations. (2015). *United Nations Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners (Nelson Mandela Rules)*. United Nations.
- United Nations Office on Drugs and Crime. (2011). *Handbook on police accountability, oversight and integrity*. United Nations.
- United Nations Office on Drugs and Crime. (2019). *Handbook on anti-corruption measures in prisons*. United Nations.

- United Nations Development Programme. (2022). *Rule of law and human security report*. UNDP.
- Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights. (2017). *Human rights and law enforcement: A trainer's guide*. OHCHR.
- OECD. (2020). *OECD Public Integrity Handbook*. OECD Publishing.
- OECD. (2017). *Preventing policy capture: Integrity in public decision making*. OECD Publishing.
- OECD. (2021). *Government at a glance 2021*. OECD Publishing.
- Organization for Security and Co-operation in Europe. (2008). *Good practices in building police-public partnerships*. OSCE.
- Organization for Security and Co-operation in Europe. (2019). *Police and human rights toolkit*. OSCE.
- Council of Europe. (2001). *European Code of Police Ethics*. Council of Europe Publishing.
- European Union Agency for Fundamental Rights. (2018). *Police stops and minorities rights report*. FRA.
- World Health Organization. (2022). *Mental health at work: Policy brief*. WHO.
- International Labour Organization. (2020). *Workplace stress and mental health guidelines*. ILO.
- Northouse, P. G. (2022). *Leadership: Theory and practice* (9th ed.). Sage Publications.
- Yukl, G. (2013). *Leadership in organizations* (8th ed.). Pearson.
- Tyler, T. R. (2006). *Why people obey the law* (2nd ed.). Princeton University Press.
- Goldstein, H. (1990). *Problem-oriented policing*. McGraw-Hill.
- Bayley, D. H. (2006). *Changing the guard: Developing democratic police abroad*. Oxford University Press.

МАНСУУРУУЛАХ, СЭТГЭЦЭД НӨЛӨӨЛӨХ БОДИСЫН
ХУУЛЬ БУС ХЭРЭГЛЭЭ АНХААРАХ АСУУДАЛ
“ILLEGAL USE OF NARCOTICS AND PSYCHOTROPIC
SUBSTANCES, IS A CONCERN.”

О.Мөнхтуяа

ДХИС-ын Цагдаагийн сургуулийн

Цагдаагийн эрх зүйн тэнхимийн ахлах багш,

цагдаагийн дэд хурандаа

Munkhtuya O.

Police School of the University of Internal Affairs

Senior lecturer of the Department of Police Law,

police lieutenant

colonel

Хураангуй: Хүний бие махбод, удмын сан, хүн төрөлхтний хөгжилд бодит аюул учруулах хор хөнөөл бүхий олон асуудлын нэг нь мансууруулах болон сэтгэцэд нөлөөлөх бодисын тархац, хэрэглээ, тэдгээрийн хууль бус эргэлттэй тэмцэх асуудал юм.

Дэлхийн улс, орнуудад мансууруулах болон сэтгэцэд нөлөөлөх бодисын тархац, түүнийг хэрэглэгчдийн тоо жил бүр өсөн нэмэгдэж байгаа бөгөөд манай улсад ч мөн адил өсөн нэмэгдсээр байна.

Монгол Улсын хувьд зах зээлийн нийгэмд шилжээд 30 гаран жилийн хугацаанд гэмт хэргийн шинэ төрлүүд далд хэлбэрээр оршиж, гэмт хэрэг үйлдэгч субъектийн хүрээ өргөжин, гэмт зан үйлийн сөрөг нөлөөллийг тогтоон барих эрүүгийн эрх зүйн үр ашигтай механизм бүрдүүлэх шаардлагатай болсон юм. Үүнээс улбаалан тухайн гэмт хэргийн хохирогчид төрөн гарсаар байна. Түүнчлэн энэ үүргийг Монгол Улс нэгдэн орсон олон улсын гэрээ, конвенцоор хүлээсэн билээ. Энэ ч үүднээс Монгол Улс нь олон улсын болон бүс нутгийн хамтын ажиллагааны байгууллагын гэмт хэрэгтэй тэмцэх үйл ажиллагаанд идэвхитэй оролцохыг эрмэлзэж ирсэн.

Монгол Улсын төрийн болон бусад байгууллагууд мансууруулах бодисын хэрэглээ, гэмт хэрэг, зөрчилтэй олон талт хэлбэрээр тэмцэж, урьдчилсан сэргийлж байгаа бөгөөд хор уршгийн хувьд Монгол улсын хөгжил, цаашлаад Монгол хүний удмын санд бодит аюул учруулах тулгамдсан асуудал гэж үзэн судалгааг явуулав.

Abstract: One of the serious issues that poses a real threat to the human body, the human gene pool, and the development of humanity is the spread and use of narcotic and psychotropic substances and the fight against their illegal circulation.

In many countries around the world, the spread of narcotic and psychotropic substances and the number of users continue to increase each year, and this trend also appears to be rising in Mongolia.

For Mongolia, during the more than 30 years since the transition to a market economy, new types of crimes have emerged in hidden forms, and the scope of criminal subjects has expanded. As a result, it has become necessary to establish effective criminal law mechanisms to control the negative impacts of criminal behavior. Consequently, victims of such crimes continue to emerge. In addition, Mongolia has undertaken obligations through international treaties and conventions to

which it is a party. For this reason, Mongolia has sought to actively participate in the activities of international and regional organizations in combating crime.

State and other institutions in Mongolia are combating the use of narcotic substances, crimes, and violations through various measures and preventive actions. Considering the harmful consequences that pose a real threat to the development of Mongolia and the genetic heritage of the Mongolian people, this issue is regarded as a pressing problem and has therefore been studied.

Түлхүүр үг: Хар тамхи, мансууруулах болон сэтгэцэд нөлөөт бодис, түүний хууль бус хэрэглээтэй тэмцэх.

Keywords: Drugs, narcotic and psychotropic substances, combating their illegal use.

Үндсэн хэсэг: Хүний уураг тархинд давамгайлан нөлөөлж, эсвэл төв мэдрэлийн системийн үйл ажиллагааг цочроож, сэтгэцийн хөөрөл, сэтгэлийн баясалыг /эйфория/ бас хий үзэгдэл буюу цагаан солио үүсгэх, эсвэл төв мэдрэлийн системийн үйл ажиллагааг дарангуйлж /саатуулж/ булчин сулруулах, нойр хүргэх, мэдрэл тайвшруулах, сэтгэлийн түгшүүрийг номхотгох зэрэг үйлчлэлийг үзүүлэх чадварыг өөртөө шингээсэн хийгээд эмнэлгийн бус зориулалтаар замбараагүй хэрэглэвээс биеийн болон сэтгэцийн хамааралд оруулж, донтох эмгэгт хүргэдэг эм бодисуудыг мансууруулах болон сэтгэцэд нөлөөт эм бодист тооцдог байна.¹

Мансууруулах бодис гэдэг нь байнга системтэйгээр хэрэглэвэл хараат байдалд оруулдаг, хүний сэтгэл зүйн байдлыг өөрчлөх чадвартай ургамал, нийлэг гаралтай бодис юм.

Хүний сэтгэцэд нөлөөлөх байдлаар:

1. Төв мэдрэлийн системийг дарангуйлагч буюу идэвхийг сааруулах, хэт тайвшруулах, нойрсуулах үйлчилгээтэй
2. Төв мэдрэлийн системийг өдөөгч буюу сэтгэцийн идэвхийг сэргээж сэтгэл санааг хий хөөрөлд оруулах үйлчилгээтэй
3. Солио үүсгэгч буюу хий юмс үзэгдүүлж сонсогдуулах үйлчилгээтэй
4. Сэтгэцийн хосолмол үйлчилгээтэй буюу дээрх шинж тэмдгийн аль алиныг нь үзүүлэх үйлчилгээтэй бодисууд гэж ангилна.²

Дэлхий ертөнц даяарчлагдах, нийгэм, эдийн засгийн өөрчлөлтөөс шалтгаалан гэмт хэргийн бүтэц өөрчлөгдөх үйл явц үргэлжилсээр, их хэмжээний хууль бус орлого олох зорилготойгоор хүн худалдаалах, мансууруулах бодис наймаалах, нийгмийн аюулгүй байдлын эсрэг гэмт хэрэг, галт зэвсэг, тэсэрч дэлбэрэх бодисын хууль бус эргэлт, терроризм, түүх соёлын дурсгалт зүйлсийн хууль бус эргэлт, хууль бус цагаачлал, зохион байгуулалттай бүлэг, гэмт бүлэглэл байгуулах гэмт хэргүүд байнгын шинж чанартайгаар үйлдэгдэх болсон ба түүний санхүүгийн эх үүсвэрийг хар тамхи, мансууруулах сэтгэцэд нөлөөт бодисын хууль бус эргэлтээс олж буй бохир мөнгө бүрдүүлж байна.

Монгол Улсад мансууруулах эм, сэтгэцэд нөлөөт бодис хэрэглэгчдийн тоо, хууль бус эрэлт, нийлүүлэлт өсөн нэмэгдсэн, тэдгээр бодисын төрөл, зүйл олширсон, үүнтэй холбоотой гэмт хэргийн нөхцөл байдал хүндэрсэн, хүүхэд залуус энэ төрлийн гэмт хэрэгт олноор холбогдох болсон, гэмт бүлэглэлийн зүгээс үзүүлэх нөлөөлөл хүчтэй болж, тухайн чиглэлээр нэгдсэн бодлого, удирдлага зохион байгуулалтаар хангах үйл ажиллагаа хангалтгүй, төрийн

¹ www.coursehero.com

² International Society of Substance Use Professionals (ISSUP) – Classification of Psychoactive Substances (2025)
Мутлу Челик. Хар тамхи. УБ2021.,

байгууллагуудын уялдаа холбоо сул байгаагаас шалтгаалан энэ төрлийн гэмт хэргийн эрүүгийн нөхцөл байдлыг хүндрүүлж байна.

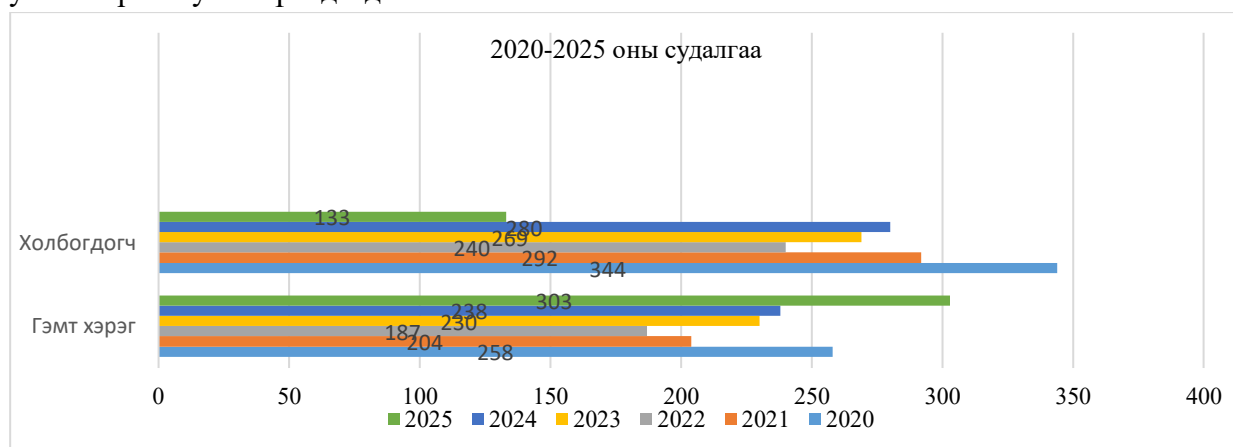
Сүүлийн жилүүдэд хар тамхи, мансууруулах, сэтгэцэд нөлөөт бодисыг улсын хилээр нэвтрүүлэх арга, хэлбэр улам нарийсан олон улсын шуудан илгээмж, интернет сайт ашиглан захиалга хийх, цахилгаан бараа, ахуйн болон хүнсний өргөн хэрэглээний бүтээгдэхүүнд нуух, бусдад дайх хэлбэрээр хууль бусаар хил нэвтрүүлэх, борлуулахдаа товлосон газарт нууж үлдээх, төлбөр тооцоог урьдчилж бусдын данс ашиглан авах, шилжүүлэх зэргээр зохион байгуулалттай үйлдэж байна.

Хар тамхины мансууруулах бодисын хууль бус хэрэглээтэй холбоотой гэмт хэрэг, зөрчлийн өнөөгийн нөхцөл байдал, түүний шалтгаан, нөхцөл, нөлөөлж буй хүчин зүйлс, эрх зүйн зохицуулалт, урьдчилан сэргийлэх арга замын талаар судаллаа. Энэхүү судалгаанд урьд өмнө судлагдаж байсан гэмт хэргийн шинж чанарууд, шалтгаан нөхцөлөөс гадна донтолтод өртсөн хэрэглэгчдийн хууль эрх зүйн орчныг сайжруулах, эрх зүйн байдлыг дээрдүүлэх арга хэмжээний талаар огт заагаагүй байдаг ба эрх зүйн орчныг дээшлүүлэхэд судалгааны мөн чанар оршино.

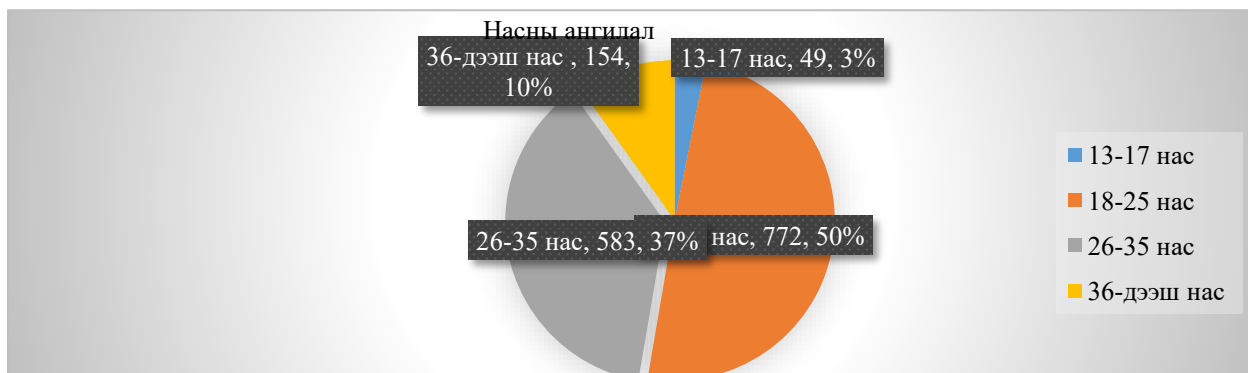
Хар тамхины гэмт хэрэгтэй холбоотой тоон судалгааны эх сурвалжийг Цагдаагийн ерөнхий газар, Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх ерөнхий газар, Хууль зүй, дотоод хэргийн яам болон төрийн бус байгууллагуудаас цуглуулж, түүнд математик статистикийн аргыг ашиглан боловсруулалт хийсэн. Боловсруулсан тоон мэдээлэлд үндэслэн хар тамхины гэмт хэрэгтэй тэмцэх асуудалд дүн шинжилгээ хийлээ.

Монгол улсад 2020-2025 оны хугацаанд нийт 211,560 гэмт хэрэг бүртгэгдсэнээс мансууруулах эм, сэтгэцэд нөлөөт бодистой холбоотой нийт 1420 гэмт хэрэг бүртгэгдэж, 1558 холбогдогч шалгагдсаны 1404 буюу 90.1 хувь нь эрэгтэй, 154 буюу 9,8 хувь нь эмэгтэй байна.

Энэ төрлийн гэмт хэрэг нь улсын хэмжээнд бүртгэгдсэн нийт гэмт хэргийн 0.6 хувийг эзэлж байна. Нийт бүртгэгдсэн гэмт хэргийн 1213 буюу 85.4 хувь нь нийслэлд, 207 буюу 14.6 хувь нь орон нутагт үйлдэгдсэн.

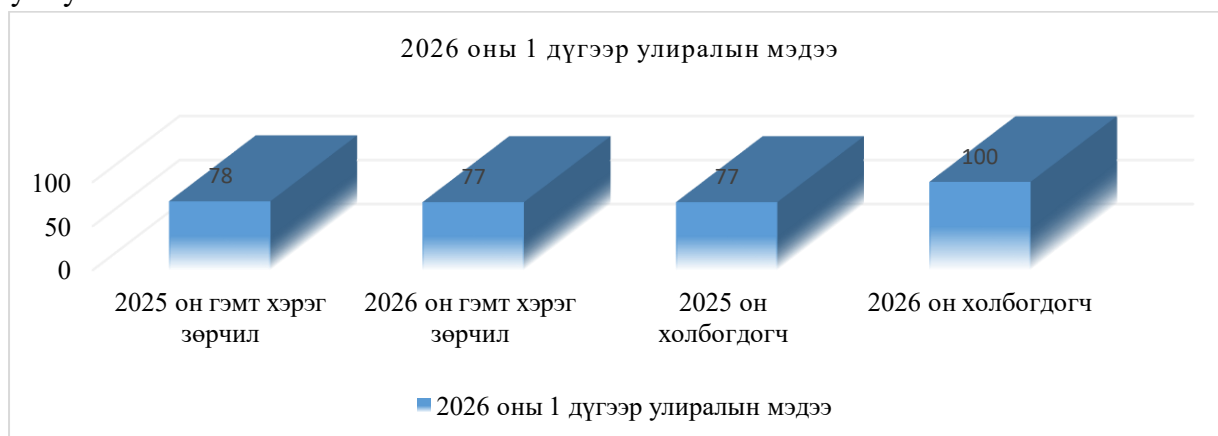

Насны байдлаар нь авч үзвэл гэмт хэрэгт холбогдогчдын 49 буюу 3.1 хувь нь 13-17 нас, 772 буюу 51.9 хувь нь 18-25 нас, 583 буюу 37.4 хувь нь 26-35 нас, 154 буюу 9.8 хувь нь 36-аас дээш насны иргэд эзэлж байна.

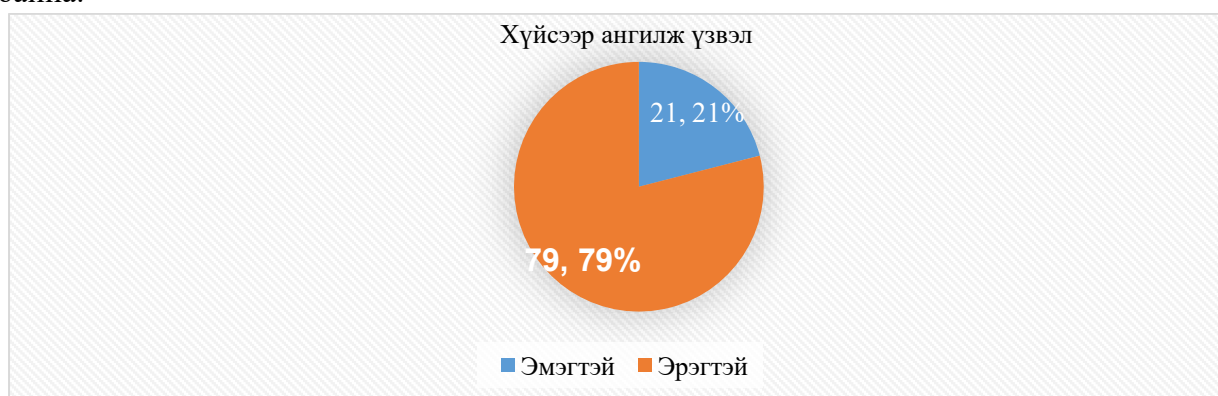

Сүүлийн жилүүдэд хар тамхи, мансууруулах бодисыг улсын хилээр нэвтрүүлэх арга, хэлбэр улам нарийсан олон улсын шуудан илгээмж, цахилгаан бараа, ахуйн болон хүнсний өргөн хэрэглээний бүтээгдэхүүнд нуух, бусдад дайх хэлбэрээр хууль бусаар хил нэвтрүүлэх, борлуулахдаа товлосон газарт нууж үлдээх, төлбөр тооцоог урьдчилж бусдын данс ашиглан авах, шилжүүлэх зэргээр зохион байгуулалттай үйлдэж байна.

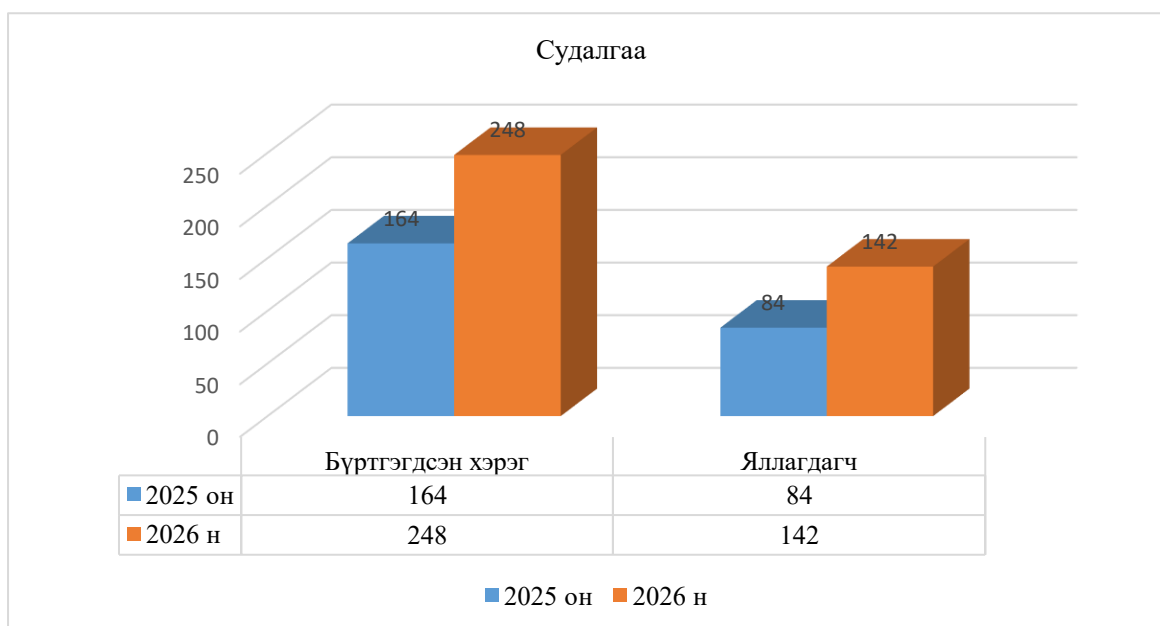
Улсын хэмжээнд 2026 оны 1 дүгээр улиралд мансууруулах эм, сэтгэцэд нөлөөт бодистой холбоотой 77 зөрчлийн хэрэг бүртгэгдэж, 100 хүн холбогдсоныг өмнөх оны мөн үетэй харьцуулахад зөрчлийн хэрэг ижил түвшинд, холбогдогч 34 нэгжээр буюу 51.5 хувиар тус тус өссөн байна.

Нийт 100 холбогдогчийн 79 буюу 79 хувь нь эрэгтэй, 21 буюу 21 хувь нь эмэгтэй байна.

Улсын хэмжээнд 2026 оны 03 дугаар сард мансууруулах эм, сэтгэцэд нөлөөт бодистой холбоотой 164 гэмт хэрэг бүртгэгдэж, 84 хүн яллагдагчаар татагдсаныг нь өмнөх оны мөн үетэй харьцуулахад гэмт хэрэг 98 нэгжээр буюу 1.5 дахин, яллагдагч 58 нэгжээр буюу 2.4 дахин тус тус өссөн байна. Нийт 84 холбогдогчийн 63 буюу 75 хувь нь эрэгтэй, 21 буюу 25 хувь нь эмэгтэй байна.

Хүүхэд залуусын дунд энгийн эмийг мансууруулах зорилгоор урвуулан хэрэглэж, эрүүл мэнд, амь насаараа хохирох гэмт хэрэг, зөрчил улам бүр нэмэгдсэн. Мансууруулах, сэтгэцэд нөлөөт эмийн жагсаалтад ороогүй, эрх зүйн зохицуулалтгүй, энгийн эмийн жороор олгогдож байгаа Тебантин зэрэг эмүүдийг хэрэглэж, мансуурч байгаа үйлдлийг таслан зогсоож, хариуцлага хүлээлгэхэд хүндрэл учирч байсныг 2024 оны сүүлээр жороор олгодог болсон нь энэ төрлийн гэмт хэрэгтэй тэмцэхэд багагүй үр дүнг үзүүлэх юм.

Нэгдсэн Үндэстний Байгууллагын тайланд 2023 оны байдлаар дэлхийд 447 сая хүн хар тамхи, мансууруулах бодис хэрэглэдэг, үүнээс 39 сая хүн нь уг бодисоос шууд хамааралтай болсон гэж дурдсан.³

Монгол Улсын талаар НҮБ-ын 2010 оны тайланд дурдсанаар Монгол Улс нь хар тамхи, мансууруулах бодис дамжин өнгөрөгч улс гэж үзэж байсан бол 2023 оны тайланд дурдсанаар манай улсыг хэрэглэгч улс орон болсон гэж дүгнэсэн нь цаашид энэ төрлийн гэмт хэрэгтэй тэмцэх ажлыг эрчимжүүлэх шаардлага тулгарч буйг анхааруулсан явдал юм.

Манай хөрш орнуудын хувьд дээрх төрлийн гэмт хэрэг, холбогдогчийн тоо, эд мөрийн, баримтаар хураагдаж буй бодисын хэмжээ жил ирэх тусам нэмэгдэж, синтетик төрлийн мансууруулах бодис хууль бус зах зээлд өргөн нэвтэрч байгаа нь Монгол Улсын үндэсний аюулгүй байдал, хүн амын эрүүл мэнд, удмын санд сөргөөр нөлөөлж болзошгүй байдал үүссэн. Хар тамхины наймааны голлох бүс нутаг нь Алтан Гурвалжин гэж нэрлэгддэг Мьянмар, Тайланд, Лаосыг холбосон бүс нутаг болон алтан хавирган сар гэгдэх Иран, Афганистан, Пакистан нь опиум тариалах, героин, метамфетамин үйлдвэрлэх цэг юм.

Мөн БНХАУ-ын ӨМӨЗО-ны Шилийн гол аймгийн Эрээн хот, Монгол Улсын Дорноговь аймгийн Замын Үүд дэх хилийн шалган нэвтрүүлэх боомт гэх мэт ачаалал ихтэй хилийн боомтуудад 2 талдаа зорчигч ачаа, тээшинд хийх хяналт, шалгалт сул, боомтын хүчин чадал зорчигч тээврийн ачааллыг даахгүй, хяналтын камер, рентген аппарат хангалтгүй байгаагаас боомтоор хар тамхи, мансууруулах бодис хууль бусаар хил нэвтрүүлэх боломжийг бүрдүүлсээр байна.

Манай улсын хөрш Оросын холбооны улс, Бүгд найрамдах Хятад ард улс нь дотооддоо хар тамхины нөхцөл байдал хүндэрсэн үйлдвэрлэгч орнуудын тоонд орсон. НҮБ-

³ <https://mongolia.un.org/> United Nations in Mongolia

ын Хар тамхитай тэмцэх албанаас 2020 онд ирүүлсэн дэлхийн хар тамхины нөхцөл байдлын мэдээлэлд “Шинэ төрлийн бодис хамгийн ихээр илэрч байгаад дээрх 2 улсыг дурдсан нь манай улсыг цаашид энэ төрлийн гэмт хэрэгт зайлшгүй анхаарах шаардлагатай байгааг харуулж байна.

Монгол Улсад синтетик бодисын үйлдвэрлэл одоогоор бүртгэгдээгүй байгаа хэдий ч газар зүйн онцлогоос хамаарч байгалийн гаралтай мансууруулах үйлчилгээтэй ургамлын тархац өргөн байна.

Монгол улсын 14 аймаг, нийслэл хотын хэмжээнд 15,000 га талбайд мансууруулах үйлчилгээтэй олсны ургамал (каннабис)-ын тархац тогтоогдсон. Цагдаагийн байгууллагаас Гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх ажлыг зохицуулах зөвлөлийн ажлын алба, салбар зөвлөлтэй хамтран 2013 оноос энэ төрлийн гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх зорилгоор мансууруулах үйлчилгээтэй ургамлын тархац тогтоогдсон нутаг дэвсгэрт устгалын ажлыг жил бүр зохион явуулж, давхардсан тоогоор 10 мянга орчим га талбайд устгал хийснээр Архангай, Ховд, Завхан аймгуудад устаж 11 аймаг болж буурсан үр дүнд хүрсэн.⁴

Түүнчлэн хүүхэд, залуучууд бие биеэ даган дуурайх, цахим сүлжээнд энэ тухай мэдээлэл хяналтгүй цацагдах, гэмт хэрэгтэй тэмцэх мэргэжлийн байгууллагын уялдаа холбоо муу, одоо ашиглаж байгаа техник, тоног төхөөрөмж нь орчин үеийн хэрэгцээ, шаардлагыг хангахгүй болсон, энэ төрлийн гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх үйл ажиллагаа хангалтгүй, хэрэглэгч, донтогч болсон хүнд үзүүлэх эмнэлгийн, сэтгэл зүйн болон нийгмийн тусламж, үйлчилгээний стандарт байхгүй зэрэг нь манай улсад хар тамхи, мансууруулах бодистой холбоотой гэмт хэргийн тоо өсөн нэмэгдэхэд сөргөөр нөлөөлж байна.

Мансууруулах, сэтгэцэд нөлөөлөх бодисын хууль бус эргэлттэй тэмцэж буй олон улсын н эрх зүйн орчин, гадаадын зарим орнуудын эрх зүйн зохицуулалтыг судлахад Нэгдсэн Үндэсний Байгууллагаас 2023 онд мансууруулах бодис болон түүнтэй ижил төрлийн бодисын хэрэглээ, үүнтэй холбоотойгоор гарсан гэмт хэргийн судалгааг 2023 онд илүү нарийвчилсан байдлаар хийсэн бөгөөд уг судалгааны үр дүнд дэлхий даяар 271 сая хүн янз бүрийн төрөл, зүйлийн мансууруулах бодисыг хэрэглэдэг ба үүнээс 140 сая хүн мариухан, 13 сая хүн кокайн, 8 сая хүн гейрон, 30 сая хүн амфетамины бодисыг хүн тус тус хэрэглэдэг болох нь тогтоогджээ.⁵

Эдгээр хүмүүсээс нийт 35 сая хүн тухайн мансууруулах бодисоос бүрэн хамааралтай болох нь тогтоогдсон бөгөөд тэдгээрээс 7 хүн тутмын нэг нь л зохих ёсоор эмчилгээнд хамрагдах боломжтой байдаг байна. Дээрх үзүүлэлт нь дэлхийн нийт хүн амын 5 гаруй хувь нь мансууруулах бодис болон сэтгэцэд нөлөөлөх бодистой ямар нэгэн байдлаар холбогдолтой болохыг харуулж буй бөгөөд энэхүү тоо баримт 2009 онтой харьцуулахад нийт 30 хувиар өссөн үзүүлэлттэй байгаа нь дэлхий даяараа үүнтэй ямар нэгэн аргаар тэмцэх нь хүн төрөлхтний тулгамдсан асуудал болохыг нотолж байна.

Гадаадын улс орнуудад мансууруулах бодисыг үйлдвэрлэсэн, тараасан, этгээдүүдэд тухайн үйлдсэн үйлдлээс нь хамааруулан өөр өөр ял ногдуулдаг байна. Тухайлбал, Австри, Франц, Швейцари зэрэг Европын улс оронд мансууруулах бодисыг үйлдвэрлэсэн болон тараасан этгээдэд 20 жил хүртэл хорих, Дани болон Герман улсад 15 жил хүртэл, Швед улсад 10 жил хүртэл, Унгар улсад 8 жил хүртэл, Польш улсад 7,5 жил хүртэл, Итали улсад 2-20 жил хүртэл Их Британи болон Грек, Австрали улсад бүх насаар нь хорих ял ногдуулж байна.⁶

⁴ <https://www.nso.mn> Статистикийн мэдээллийн нэгдсэн сан

⁵ <https://mongolia.un.org/> United Nations in Mongolia

⁶ <https://www.euda.europa.eu/> International Society of Substance Use Professionals (ISSUP)

Харин Ази, Африкийн улс оронд энэ төрлийн гэмт хэрэгт илүү урт хугацаагаар хорих ял ногдуулдаг байна. Тухайлбал, Энэтхэг улсад 20 жил хүртэл, Шри-Ланка болон Кени улсад 10 жил хүртэл, Зааны ясан эрэгт 3 сараас 5 жил хүртэл, Япон, Тайланд, Египет, Нигер улсад бүх насаар нь хорих хүртэл ялын шийтгэл ногдуулж байна. Латин америкт энэ төрлийн гэмт хэрэгт 20 жил хүртэл хорих ял шийтгэгдгээс Венесуэлд 15 жил хүртэл, Аргентин, Эквадор, Коста-Рико зэрэг улсад 12 жил хүртэл хорих ялаар шийтгэгдэг байна. Харин мансууруулах бодисыг хэрэглэсэн тохиолдлыг ихэнх улс орнуудад гэмт хэрэгт тооцон яллах шийтгэл ногдуулдаг ч энэ нь боловсруулах, худалдаалах, тээвэрлэх гэмт хэргээс харьцангуй хөнгөн ял оноодог байна. Тухайлбал, Франц улсад мансууруулах бодис хэрэглэсэн этгээдэд 2 сараас 1 жил хүртэл хорих буюу 500-5000 франкаар торгох, Грек улсад 2-5 жил хорих, Австрали улсад 2 жил хорих буюу 2000 доллар хүртэл торгох, Швейцари улсад 1 хоногоос 3 сар хүртэл хорих буюу торгох ялаар шийтгэгдэг байна.

Харин мансууруулах бодисыг үйлдвэрлэсэн болон тараасан, тээвэрлэсэн, хадгалсан, бусад худалдсан, худалдаалахыг оролдсон тохиолдолд Энэтхэг, Бангладеш, Малайз, Өмнөд Солонгос, Тайланд, Турк, Хятад, Саудын Араб зэрэг улс орнуудад цаазаар авах ял оногдуулдаг байна. Арабын зарим улс оронд мансууруулах бодистой холбоотой гэмт хэрэгт холбогдсон этгээдийг олон хүнтэй газар цаазаар авахыг илүүтэйд үздэг байна. Жишээ нь: Иран улсын “Мансууруулах бодис хэрэглэхтэй тэмцэх тухай” хуулийн 4 дүгээр зүйлд цаазаар авах ялыг олон нийтийн дунд авахыг шууд хуульчилсан байна.⁷

Улсын хэмжээнд бүртгэгдсэн нийт 211,560 гэмт хэргийн 0.6 хувийг мансууруулах эм, сэтгэцэд нөлөөт бодистой холбоотой гэмт хэрэг эзэлж байгаа хэдий ч тус гэмт хэрэг нь хүний эрүүл мэнд, хүн амын удмын сан, эдийн засгийн бие даасан байдал, соёл иргэншил оршин тогтнох, язгуур ашиг сонирхлыг хөндсөн үндэсний аюулгүй байдалд үзүүлэх сөрөг нөлөөлөл нь бусад төрлийн гэмт хэрэгтэй харьцуулахад үр дагавар, хор уршиг нь өндөр юм.

Дүгнэлт. Манай улсын хувьд эдийн засгийн тогтворгүй байдал, ядуурал, ажилгүйдэл, төрийн үйл ажиллагааны зарим нэг доголдол, ажлын уялдаа холбоо, эрх зүйн зохицуулалт муу байдал, дэлхий нийтийн даяарчлал болон манай улсын ихэнх аймгийн нутаг дэвсгэрт мансуурлах бодисын гаралтай ургамлын тархац их байдаг, иргэд энэ төрлийн гэмт хэрэг, түүний хор уршгийн тухай ойлголт хангалтгүй, хил гаалийн хяналт шалгалт сул, түүнтэй тэмцэх байгууллагуудын чадавх эрх зүйн орчин төгс бус зэрэг нөхцөл байдал нь энэ төрлийн гэмт хэрэг өсөн нэмэгдэхэд шууд нөлөөлж байна.

Мансууруулах эм, сэтгэцэд нөлөөт бодистой холбоотой гэмт хэрэгт оноож буй ялын бодлого нь бусад улс орнуудтай харьцуулахад хөнгөн ял шийтгэлтэй, шүүхийн байгууллагаас шүүгч өөрийн эрх хэмжээний хүрээнд хамгийн бага 1 жилийн хорих ял оногдуулж байгаа нь энэ төрлийн гэмт хэргийн гаралт буурахгүй байх бас нэг шалтгаан юм.

Мансууруулах эм, сэтгэцэд нөлөөт бодистой холбоотой гэмт хэрэгт шүүхээс хорих ялаар шийтгэгдсэн этгээдүүдийг дагнасан хорих байгууллагад ял эдлүүлэх шаардлагатай байна. Учир нь энэ төрлийн гэмт хэрэг үйлдэгч этгээдүүд нь хорих ангид ял эдлэх хугацаандаа хар тамхийг сурталчлах, хэрхэн хэрэглэх болон олж авах арга замыг бусад ялтнуудад заах, хялбар аргаар ашиг олох сэдлийг тэдэнд өгч байгаа нь сөргөөр нөлөөлж байна.

Гадны улс орнуудын хуулинд бодис бүрээр нь ангилан, түүний нөлөөлөл, үйлчлэлээс болон тухайн хүний эрүүл мэндийн байдлаас хамаарч биедээ авч явж болох хэмжээг нэг бүрчлэн нарийвчлан тогтоосон байдаг бол манай улсад мансууруулах бодис, түүний ангилал,

⁷ Penalties for drug law offences at a glance (2024 оны 9-р сарын шинэчлэл)

нөлөөлөл, үйлчлэлийн тухай нарийвчилсан эм зүйн судалгаа байхгүй, байсан ч түүнийг хуулинд нарийвчлан зүйл заалтаар тусгаагүй байдаг нь энэ төрлийн гэмт хэрэгт холбогдогч бүрийг зөвхөн зөрчлийн болон эрүүгийн тухай хуулиар шийдэж байгаа явдал нь учир дутагдалтай юм.

Цагаан тахал хэмээн нэрлэгдсэн хар тамхитай тэмцэх асуудал нь зөвхөн эмнэлэг, цагдаагийн байгууллагын үүрэг бус төрийн бодлого, эрх зүйн орчин, иргэдийн мэдлэг, төрийн болон төрийн бус байгууллага, хүн нийгмийн урт хугацааны цогц арга хэмжээ шаардлагатай байгаа нь онол практик судалгаагаар батлагдаж байна.

Хэрэглэгчдийн дунд хийсэн тандалт судалгаанаас харахад мансууруулах бодисыг нэг удаа хэрэглэсэн буюу сонирхож шохоорхож, туршиж буй хүмүүс дийлэнх хувийг эзэлж байгаа бөгөөд эдгээр хүмүүсийг тогтмол хэрэглэгч болохоос нь өмнө урьдчилан сэргийлэх, тухайн хэрэглэгчийн эрүүл мэндийг дэмжих, эмчлэн эрүүлжүүлэх, энэхүү бодисын хор уршгийг ойлгуулах, сургалт, сурталчилгаа хийх, урьдчилан сэргийлэх цогц арга хэмжээг авах нь чухал юм.

---o0o---

Ашигласан материал

1. Мутлу Челик. *Хар тамхи*. Уб2021.,
2. www.coursehero.com.
3. *International Society of Substance Use Professionals (ISSUP) – Classification of Psychoactive Substances (2025)*
4. *Статистикийн мэдээллийн нэгдсэн сан*
5. НҮБ-ын тайлан, *United Nations in Mongolia 2023 он*
6. <https://www.euda.europa.eu/> *International Society of Substance Use Professionals (ISSUP)*
7. *Penalties for drug law offences at a glance (2024 оны 9-р сарын шинэчлэл)*
8. “Хар тамхи, мансууруулах бодисын хор уршиг” гарын авлага Уб2020.,

ЦАХИМ ОРЧИНД ҮЙЛДСЭН ГЭМТ ХЭРГЭЭС
УРЬДЧИЛАН СЭРГИЙЛЭХ АРГА ЗАМ
PREVENTIVE MEASURES AGAINST
CRIMES COMMITTED IN CYBERSPACE

Ариунболд Шинэжил

Цагдаагийн сургуулийн ЦЭЗТ-ийн

багш, цагдаагийн дэслэгч

Ariunbold Shinejil

Lecturer at the Department of

Police Law, School of Police Studies,

Police Lieutenant

Хураангуй: Цахим орчин (интернэт, гар утас, компьютер гэх мэт дижитал төхөөрөмж) ашиглан үйлдэгдэж буй гэмт хэрэг (голчлон залилах төрлийн) сүүлийн жилүүдэд огцом нэмэгдэж байгаа нь Монгол Улсын нийгмийн аюулгүй байдал, иргэдийн санхүүгийн болон сэтгэл зүйн эрүүл мэндэд ноцтой заналхийлэл болж байна.

Өгүүлэлд цахим орчны түүхэн хөгжил, Монгол дахь интернэтийн тархалт, цахим гэмт хэргийн статистик, үйлдлийн шинэ схемүүд (онлайн худалдаа, Telegram даалгавар, лайв сугалаа г.м.), тулгамдаж буй асуудал, урьдчилан сэргийлэх арга замуудыг судалжээ. Судалгаанаас харахад иргэдийн цахим аюулгүй байдлын мэдлэг дутмаг байдал, хуурамч схемүүдийн хурдацтай тархалт, мөрдөн шалгах хүндрэл нь гол шалтгаан болж байгааг тогтоов. Урьдчилан сэргийлэхэд боловсрол, гэр бүлийн оролцоо, хууль эрх зүйн чангатгал, техникийн шийдэл, олон нийтийн сурталчилгаа чухал үүрэгтэй юм.

Цахим орчин дахь гэмт хэрэг огцом өсөж буйг Монгол Улсын жишээн дээр судалж, интернэтийн дэлхийн болон Монгол дахь түүхэн хөгжил, цахим гэмт хэргийн статистик мэдээлэл, үйлдлийн аргууд, тулгамдаж буй асуудал урьдчилан сэргийлэх арга зам зэргийг дэлгэрэнгүй авч үзэж, иргэдийн цахим аюулгүй байдлыг хангах нь өнөөгийн нийгэмд нэн тэргүүний чухал асуудал болсоныг онцлов.

Abstract: Crimes committed using digital devices (primarily fraud/scams) have sharply increased in recent years in Mongolia, posing a serious threat to public safety, financial security, and psychological well-being of citizens. The article examines the historical development of cyberspace, the spread of the Internet in Mongolia, statistics on cybercrimes, new fraud schemes (online shopping scams, Telegram tasks, live lotteries, etc.), key challenges, and preventive measures.

The study reveals that low digital security awareness among citizens, rapid spread of deceptive schemes, and difficulties in investigation are the main causes. It concludes that education, family involvement, strengthened legal framework, technical solutions, and public awareness campaigns play a crucial role in prevention.

The article examines the sharp rise of cybercrimes (primarily fraud and scams) using the example of Mongolia, providing a detailed analysis of the historical development of the Internet both globally and in Mongolia, statistics on cybercrimes, methods and new schemes of commission (online shopping fraud, Telegram tasks, live lotteries, etc.), key challenges faced, and preventive measures. It emphasizes that ensuring citizens' cybersecurity has become one of the most urgent and priority issues in contemporary society.

Түлхүүр үг: Цахим гэмт хэрэг, залилах гэмт хэрэг, цахим орчин, дижитал төхөөрөмж, урьдчилан сэргийлэлт, кибер аюулгүй байдал, онлайн залилан, Telegram схем, дижитал боловсрол

Key words: Cybercrime, digital fraud, cyberspace, digital devices, crime prevention, cybersecurity, online scam, Telegram scheme, digital literacy

Үндсэн хэсэг. ЗХУ 1957 онд Sputnik хиймэл дагуулыг хөөргөснөөр АНУ ARPA /Advanced Research Projects Agency/ байгуулж, цэргийн зорилготой сүлжээний судалгаа хийж эхэлсэн анхны сүлжээ, цахим орчин гэх үндэслэлийг тавьсан гэж үздэг.

ARPANET /Advanced Research Projects Agency Network/ нь интернэтийн өвөг дээдэс буюу орчин үеийн интернэтийн техникийн суурь болсон анхны өргөн хүрээний /wide-area/ packet-switched компьютер сүлжээ юм. Уг сүлжээ нь анхны холболтоо 1969 оны 10 сарын 29-ний өдөр UCLA-аас Stanford-д "LOGIN" гэсэн мессеж илгээсэн. Зөвхөн "LO" хүртэл ирээд систем унасан байна. Энэ үйл явдалыг интернэтийн "төрсөн өдөр" гэж тооцдог.

ARPANET-ийн технологи дээр суурилсан анхны хувийн ISP-үүд 1989 онд АНУ, Австрали улсад хэрэглэж эхэлсэн. Энэ нь интернэтийг цэрэг-шинжлэх ухаанаас ерөнхий хэрэглээнд шилжүүлсэн эхлэл болсон.

1990 оны 12 сарын 25 — Tim Berners-Lee CERN-д анхны вэб браузер/эдитор WorldWideWeb /дараа нь Nexus гэж нэрлэсэн/-ийг NeXT компьютерт гаргасан. Энэ нь график интерфейстэй, HTML засварлах боломжтой анхны браузер байв. Анхны вэб сервер /http/ болон анхны вэб сайт /info.cern.ch/ ч мөн энэ үед ажиллаж эхэлсэн.

1993 оны 1 дүгээр сараас 4 дүгээр сарын хооронд NCSA Mosaic браузер /Marc Andreessen, Eric Bina нар боловсруулсан/ бий болгож график, зураг, текст холимог харуулдаг, Windows, Mac, Unix-д зориулсан анхны хялбар браузер буюу хөтөч юм.

Netscape Navigator болон Microsoft Internet Explorer браузер буюу хөтөчөөр дамжуулан цахим орчиний зах зээлд хүчтэй өрсөлдөж эхэлсэн. Энэ үеийг "Browser wars" буюу браузерын дайн гэж нэрлэдэг бөгөөд 1996–1997 онд оргилдоо хүрсэн.

Netscape Navigator /Marc Andreessen-ийн Mosaic-ээс үүссэн/ анхнаасаа л зах зээлийг эзэлж байв. 1995–1996 онд Netscape-ийн зах зээлийн эзлэх хувь 80–90% хүрч байсан ч 1996 он гэхэд 75%+ орчим байсан (Wikipedia, 2025). Хүмүүс вэб рүү орохдоо ихэвчлэн Netscape ашигладаг байсан тул "NetScaping" гэсэн үг ч бий болсон байсан энэ нь вэб үзэхийг л товчлон хэлдэг байв.

Гэвч Microsoft энэ зах зээлийг алдахыг хүсээгүй. Тэд Internet Explorer-ийг Windows үйлдлийн систем-тэй хамт bundle /багцалж/ үнэгүй тарааж эхэлсэн. Windows-ийн зах зээлийн эзлэх хувь 90%+ байсан тул үйлдлийн систем суулгахад хэрэглэгчдэд нэмэлт зардал, хүчин чармайлт шаардлагагүй болсон. 1997 онд Internet Explorer 4.0 гарсан үед Microsoft-ийн маркетингийн тактик улам ширүүсэж, Netscape-ийн ажлын байран дээр асар том "e" лого /IE-ийн тэмдэг/ тавьж, "Best wishes, the IE team /Internet Explorer/ " гэсэн ил захидал үлдээсэн гэх домог бий. Netscape-ийн ажилтнууд үүнийг нурааж, өөрийн Mozilla dinosaur-оо тавьж, "Netscape 72, Microsoft 18" гэсэн тэмдэг нь тухайн үеийн зах зээлийн харьцааг харуулж байв.

Үүний зэрэгцээ вэб технологи эрчимтэй хөгжсөн: Java applets /Java програмууд вэб дээр ажилладаг болсон/, frames /хуудас хуваах/, JavaScript /интерактив элемент нэмэх/ өргөн хэрэглэгдэж эхэлсэн. Вэб хуудаснууд зөвхөн статик текст биш, товчлууур дарахад хөдөлгөөн гарч, форм илгээх, жижиг тоглоом тоглох боломжтой интерактив болж өөрчлөгдсөн. Энэ бүхэн хэрэглэгчдийг илүү их цаг зарцуулахад хүргэсэн.

Гэвч Microsoft-ийн хүчтэй түлхэлтээр IE-ийн зах зээл эрс нэмэгдэж, Netscape-ийн хувь хурдацтай буурч эхэлсэн. Энэ өрсөлдөөн нь зөвхөн технологийн биш, эдийн засгийн дайн байсан бөгөөд Netscape жижиг компани байсан бол Microsoft-ийн асар их нөөц, Windows-ийн монополь байдал давуу тал болжээ.

1998 онд Larry Page болон Sergey Brin нар Google-ийг /анх Backrub гэж нэрлэсэн/ гаргасан. Тухайн үеийн хайлтын системүүд /AltaVista, Yahoo, Lycos гэх мэт/ үг хайхад л голлон анхаардаг байсан бол Google-ийн PageRank алгоритм вэб хуудасны чанарыг бусад хуудаснуудын холбоосоор хэмждэг байсан. Энэ нь хайлтын үр дүнг маш их сайжруулж, Google-г хамгийн шилдэг хайлтын систем болгосон. Хүмүүс "Google it" гэж хэлэх болж, вэб хайхад Google л ашигладаг болсон.

Нөгөө талаас Netscape-ийн зах зээл буурч байсан тул тэд 1998 онд өөрийн браузерын кодыг нээлттэй болгож, Mozilla төслийг эхлүүлсэн. Энэ нь олон нийтийн хөгжүүлэгчдийн оролцоотойгоор шинэчлэгдэх байсан бөгөөд дараа нь Mozilla Firefox 2004 онд болж, Internet Explorer -ийн монополийг үгүй болгосон.

Вэбсайтуудын тоо эрс нэмэгдэж 1995 онд ердөө ~23,500 сайт байсан бол 1998 онд ~2.4 сая, 2000 он гэхэд 17 сая гаруй сайт болж өссөн /Internet Live Stats-ийн тооцоогоор/. Онлайн худалдаа /Amazon, eBay/ эрчимтэй өсөж, портал сайт /AOL, Yahoo!/ хүмүүсийн өдөр тутмын эхлэл болсон. Эртний сошиал сүлжээ-нүүд ч гарч ирсэн. Жишээ нь SixDegrees.com /1997 онд эхэлсэн, "six degrees of separation" онолоос үүдэлтэй/ нь профайл үүсгэж, найзуудаа нэмэх, холбоос харах боломжтой анхны жинхэнэ сошиал платформ байсан 3.5 сая хэрэглэгчтэй байсан ч технологийн хөгжил хангалтгүй байсан тул 2000 онд хаагдсан (Boyd, 2007).

2000 оны 3 сарын 10 – NASDAQ индекс 5,048.62 цэгт хүрч, оргилдоо гарсан. Энэ өдөр интернэтийн "алтан үе" гэж нэрлэгддэг гол санаа нь хөрөнгө оруулагчид ямар ч компани .com төгсгөлтэй байвал л мөнгө олох болно гэж итгэж байсан үе.

Гэвч энэ оргил бол уналтын эхлэл байв. Хэдхэн долоо хоногийн дараа хүүгийн өсөлт, Японы эдийн засгийн хямрал, зарим том компаниудын мөнгө татах зэрэг шалтгаанаар паник зараа эхэлсэн. NASDAQ 2000–2002 онд 78% унаж, \$5 их наяд гаруй зах зээлийн үнэ алдагдсан. Олон dot-com компани дампуурч, ажилгүйдэл нэмэгдэж, интернэтийн хөгжил удааширсан. Энэ үеийг dot-com bust гэж нэрлэдэг бөгөөд NASDAQ индекс 2000 оны оргилоо 15 жилийн дараа 2015 онд эргүүлэн олж авсан.

Dot-com-ийн уналтын дараа интернэт илүү тогтвортой, ашигтай бизнес загвартай болж хөгжсөн – Google, Amazon зэрэг үлдсэн компаниуд том байр суурь эзэлж байна.

Дэлхийн цахим орчин өнөөдөр зөвхөн технологийн сүлжээ биш, нийгмийн, эдийн засгийн, улс төрийн, соёлын шинэ ертөнц болсон. 6 тэрбум хүн онлайн байгаа нь хүн төрөлхтний түүхэнд хамгийн том холболт юм. Гэвч энэ холболт тэгш бус, аюултай, хяналтгүй байж болно. Ирээдүйд AI + quantum + 6G-ийн хослол интернэтийг дахин өөрчлөгдөж илүү ухаантай, илүү хурдан, гэхдээ илүү эрсдэлтэй болж байна. Энэхүү хязгаар нь үл мэдэгдэх хөгжилд монгол улс ямар шатанд хэрхэн оролцож байгааг тоймлон авч үзье.

"Мэдээллийн Харилцаа ББХК" /одоогийн Датаком ХХК-ийн өмнөх нэр/ Монголд анх удаа имэйлийн туршилт 1994-1995 онд хийж, үйлчилгээ явуулж эхэлсэн. Энэ үед интернэт өдөрт 2 удаа л холбогдож, имэйл дамжуулдаг байв. МУИС /Монгол Улсын Их Сургууль/ болон зарим байгууллагууд эртнээс компьютерын сүлжээний туршилт хийж байсан ч байнгын интернэт биш байлаа. Энэ үед хэрэглэгчдийн тоо маш цөөн, ихэвчлэн их сургууль, төрийн байгууллагад хязгаарлагдмал байв.

1996 оны 1 дүгээр сарын 17-ны өдөр Монгол Улс 24 цагийн байнгын интернэт-д холбогдсон. Датаком ХХК нь АНУ-ын Калифорни мужтай 128 Kbps сансрын сувгаар

холбож, олон улсын байнгын гарцтай болсон. Энэ холболт NSF-ийн /АНУ-ын Үндэсний Шинжлэх Ухааны Сан/ тусламж, "Butter Fund"-аар санхүүжигдсэн байв. Нээлтийн ажиллагаанд Ерөнхийлөгч П.Очирбат оролцож, Монголыг дэлхийн интернэтийн гишүүн болгосон. 1996 онд интернэт хэрэглэгчдийн тоо ердөө 500 гаруй байсан. Энэ өдрийг Монголын интернэтийн "төрсөн өдөр" гэж тооцдог бөгөөд 2026 онд 30 жилийн ой тохиож байна.

2000-аад оны эхэн үед Dial-up-аас ADSL шилжилт эхэлсэн; .mn домэйн өргөн хэрэглэгдэх болсон. Dial-up /утасны шугамаар холбогдох, удаан, өртөг өндөр/ үеэс шилэн кабель, ADSL руу шилжсэн. .mn домэйн албан ёсоор нэвтэрч, анхны Монгол вэбсайтууд гарч эхэлсэн. Энэ үед хувийн ISP өрсөлдөөн эхэлж, хэрэглээ аажмаар өсөв.

2001 онд анхны "Эрдэмнэт" сүлжээ байгуулагдсан /их дээд сургуулиудыг холбосон академик интернэт/.

2000-аад оны сүүл үеэс 2010-аад онд Мобайл интернэт, 3G/4G эрин үе эхэлж 3G сүлжээ нэвтэрсэн. Үүрэн холбооны компаниуд /Mobicom, Unitel гэх мэт/ 3G-г туршиж, албан ёсоор нэвтрүүлсэн. Энэ нь гар утаснаас интернэтэд хандах боломжийг өргөжүүлж, хөдөө орон нутагт ч аажмаар тархсан.

2014 - 2016 онд 4G LTE өргөн тархалт эхэлсэн. Монгол Улс 4G LTE-г улс орон даяар нэвтрүүлсэн дэлхийн 25 дахь улс болсон. 21 аймаг, 330+ суманд хүрсэн. Энэ үеэс мобайл интернэт голлох болж, дата хэрэглээ эрс нэмэгдсэн.

2018 - 2020 онд E-Mongolia платформ эхэлж, цахим засаглал хөгжсөн. 2020 онд албан ёсоор нээлттэй болсон. Иргэд паспорт, жолооны үнэмлэх, татвар, нийгмийн даатгал зэрэг 1000+ үйлчилгээг онлайн авдаг болсон. COVID-19-ийн улмаас 2020 оноос эрс хурдацтай, онлайн сургалт, алсын ажил, дижитал төлбөр тооцоо хэвийн болсон.

2020 - 2022 онд COVID-ийн улмаас онлайн сургалт, алсын ажил, дижитал үйлчилгээ эрс нэмэгдсэн. Сургууль, их сургуулиуд онлайн руу шилжсэн, бизнесүүд дижитал болсон, интернэт хэрэглээ огцом өссөн.

2023 - 2025 онд 5G туршилт эхэлж, fiber optic сүлжээ сум бүрт хүрч эхэлсэн.

2022 оноос 5G туршилт эхэлж 2025 он гэхэд зарим компаниуд 5G-г албан ёсоор нэвтрүүлж эхэлсэн. Fiber optic сүлжээ 335+ суманд хүрч, суурин интернэт хурд эрс сайжирсан.

2025 оны байдлаар интернэт хэрэглэгчдийн тоо ~2.9–2.93 буюу сая хүн амын 83% орчим, ихэнх нь мобайлаар. Үүрэн холбооны идэвхтэй хэрэглэгч ~4.96 сая, дата хэрэглээ сард дунджаар 15–16 GB. Сошиал медиа хэрэглэгч ~2.7 сая байна.

Монгол Улс интернэтэд холбогдсоны 30 жилийн ой тохиож байгаа энэ үед цахим орчин нь зөвхөн холболтын хэрэгсэл биш, нийгэм-эдийн засаг, засаг захиргаа, боловсрол, өдөр тутмын амьдралын үндсэн тулгуур болж хувирсан байна. 1996 оны 1 дүгээр сарын 17-нд байнгын интернэтэд холбогдсоноос хойш хөгжил маш хурдацтай явагдсан бөгөөд өнөөдөр дэлхийн дундаж түвшнээс өндөр нэвтрэлттэй, дэд бүтэц сайжирсан түвшинд хүрээд байна.

Монголын цахим орчны хөгжил маш хурдацтай явагдаж хүн бүрийн хэрэглээ, эдийн засгийн нөлөө-ний шат руу шилжсэн. Дараагийн жилүүдэд кибер аюулгүй байдал, дижитал боловсрол, AI + өгөгдлийн эдийн засаг, хөдөөгийн тэгш хүртээмж-ийг голлон анхаарч чадвал үндэсний өрсөлдөх чадварын нэг том тулгуур болно.

Анхны цахим орчинд үйлдэгдсэн гэмт хэргийг Ах дүү Blanc нар Парисын хөрөнгийн биржийн мэдээлэл буюу засгийн газрын бонд, хувьцааны үнэ өсөх/буурах-ийг хурдан мэдэхийн тулд телеграфын сүлжээг "хак" хийсэн. Тэд телеграф операторуудтай хамтарч,

Парисаас Bordeaux руу мэдээлэл ирэхээс өмнө өөрсдийн кодчилсон дохиог оруулж, хуурамч мэдээлэл дамжуулж, хувьцааны үнийн хөдөлгөөнийг урьдчилан мэдэж ашиг олж байсан. Энэ нь insider collusion, unauthorized access, data theft for profit гэсэн орчин үеийн кибер гэмт хэргийн бүх элементтэй байсан. 1836 онд Tours-ийн оператор өвдөж, найздаа нууцаа хэлэхэд илэрсэн. Ах дүү Blanc нар шүүхэд өгөгдсөн ч тухайн үед ийм сүлжээг хууль бусаар ашиглах хууль байгаагүй тул яллагдаагүй мөнгөний эх үүсвэрийг нотлох боломжгүй байсан. (Standage T. , 2017)

Монгол Улсад цахим орчин дахь гэмт хэрэг сүүлийн жилүүдэд огцом өсөж байгаа бөгөөд энэ нь интернэтийн хэрэглээ нийт хүн амын 83%+ нэвтрэлт, мобайл дата сард дунджаар нэг хүн 15–16 GB хэрэглэж байгаа гэх албан бус тоон мэдээ нь онлайн банк, худалдаа, сошиал медиа өргөн тархсантай шууд холбоотой. Цагдаагийн ерөнхий газараас гаргасан статистик, мэдээллээс харахад 2025 онд кибер гэмт хэрэг нийт гэмт хэргийн томоохон хэсэг болж, ихэнх тохиолдолд залилах маягийн гэмт хэрэг зонхилж байна.

Судалгааны хэсэг.

1. Цагдаагийн байгууллагад 2026 оны 01 дүгээр сарын байдлаар нийт бүртгэгдсэн гэмт хэргийн тоо мэдээ"-г (ЦЕГ, 2026) хүснэгтээр харуулав.

Өмчлөх эрхийн эсрэг гэмт хэргийн 3656 бүртгэгдсэнээс 2070 нь залилах гэмт хэрэг

2.3. Нийт бүртгэгдсэн гэмт хэрэг (Эрүүгийн хуулийн бүлгээр).

Д/д	Гэмт хэргийн төрөл		Бүртгэгдсэн хэрэг		Өсөлт, бууралтын хувь	Нийт гэмт хэрэгт эзлэх хувь
			2025.01	2026.01		
1	Хүний амьд явах эрхийн эсрэг гэмт хэрэг		194	186	-4.1	3.1
	Үүнээс: Хүнийг алах		22	20	-9.1	0.3
2	Хүний эрүүл мэндийн халдашгүй байдлын эсрэг гэмт хэрэг		1090	1184	8.6	19.4
	Үүнээс: Гэр бүлийн хүчирхийлэл үйлдэх		16	31	93.8	0.5
3	Хүний бэлгийн эрх чөлөө, халдашгүй байдлын эсрэг гэмт хэрэг		108	134	24.1	2.2
	Үүнээс: Хүчиндэх		79	109	38.0	1.8
4	Хүний халдашгүй, чөлөөтэй байх эрхийн эсрэг гэмт хэрэг		102	51	-50.0	0.8
5	Хүний хувийн, улс төрийн эрх, эрх чөлөөний эсрэг гэмт хэрэг		2	2	0.0	0.0
6	Эрүүл мэндийн эсрэг гэмт хэрэг		11	9	-18.2	0.1
7	Хүүхдийн эсрэг гэмт хэрэг		6	8	33.3	0.1
8	Өмчлөх эрхийн эсрэг гэмт хэрэг		3651	3656	0.1	60.0
	Үүнээс:	Хулгайлах	1248	874	-30.0	14.3
		Дээрэмдэх	112	123	9.8	2.0
		Залилах	1622	2070	27.6	34.0
		Малын хулгай	121	153	26.4	2.5
9	Эдийн засгийн гэмт хэрэг		62	63	1.6	1.0
10	Үндэсний аюулгүй байдлын эсрэг гэмт хэрэг		-	-	-	-
11	Олон нийтийн аюулгүй байдал, ашиг сонирхлын эсрэг гэмт хэрэг		40	102	2.6 дах	1.7
12	Хэрэг шалган шийдвэрлэх ажиллагааны эсрэг гэмт хэрэг		38	29	-23.7	0.5
13	Авлигын гэмт хэрэг		2	1	-50.0	0.0
14	Нийтийн албаны ашиг сонирхлын эсрэг гэмт хэрэг		43	56	30.2	1.0
15	Хүрээлэн байгаа орчны эсрэг гэмт хэрэг		42	56	33.3	1.0
16	Соёлын өвийн эсрэг гэмт хэрэг		4	-	-	-
17	Кибер аюулгүй байдлын эсрэг гэмт хэрэг		34	111	3.3 дах	1.8
18	Хөдөлгөөний аюулгүй байдал, тээврийн хэрэгслийн ашиглалтын журмын эсрэг гэмт хэрэг		431	446	3.5	7.3
	Үүнээс: Тээврийн хэрэгслийн хөдөлгөөний аюулгүй байдал, ашиглалтын журам зөрчих		431	446	3.5	7.3
19	Цэргийн албаны эсрэг гэмт хэрэг		1	1	0.0	0.0
20	Хүн төрөлхтний аюулгүй байдал, энх тайвны эсрэг гэмт хэрэг		-	-	-	-

байгаа нь нийт гэмт хэргийн 34 хувийг эзэлж байна. Мөн 2070 залилах гэмт хэргийн 1385 гэмт хэрэг нь цахим орчинд үйлдэгдсэн гэмт хэрэг байна.

Цахим орчин хүний амьдралын салшгүй хэсэг болж, ажил хийх, бараа захиалах, төлбөр тооцоо хийх, харилцах зэрэг бараг бүх үйлдлийг дижитал хэлбэрээр гүйцэтгэх болсон.

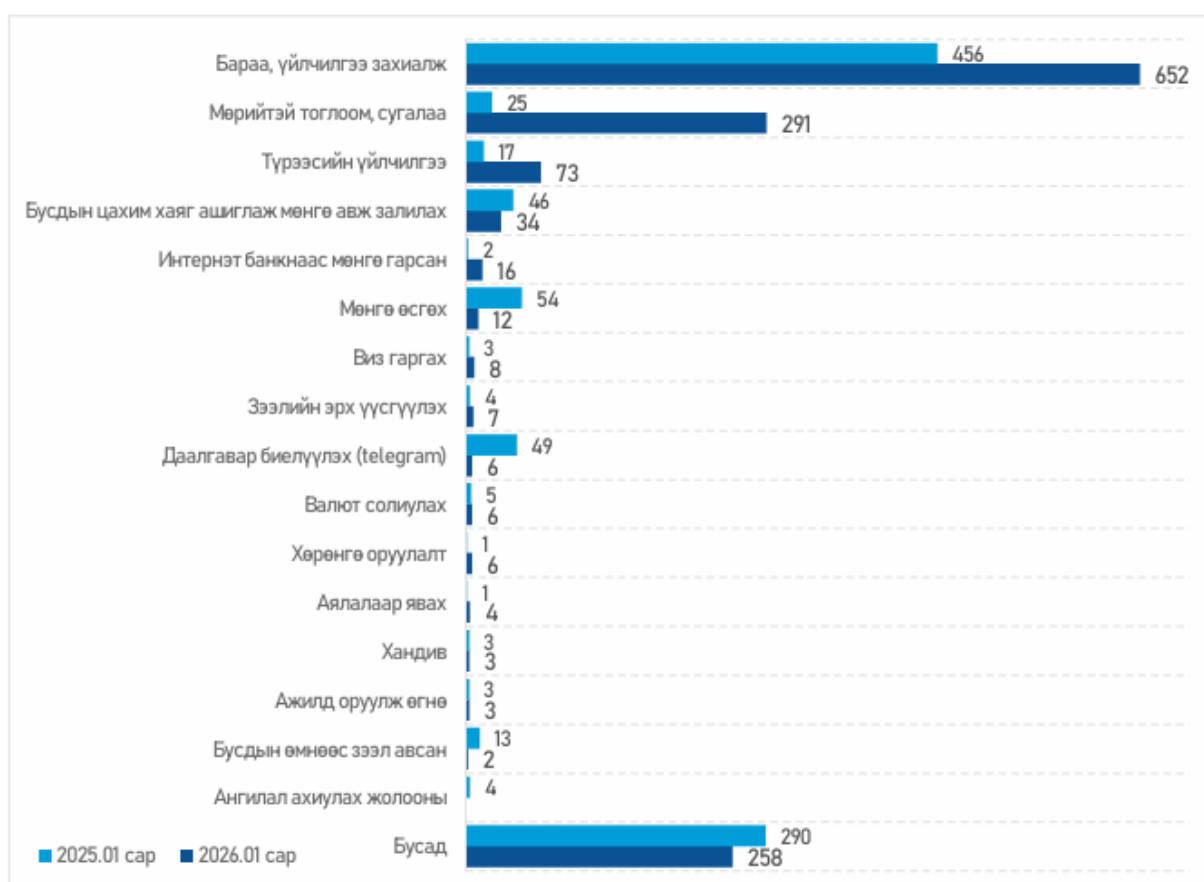
Гэвч олон хүн энэ орчныг ашиглахдаа аюулгүй байдлын талаар огт боддоггүй, эсвэл “ямар ч асуудал гарахгүй” гэсэн хөнгөн хандлагатай байдаг.

Үүний үр дүнд хувийн мэдээлэл, банкны мэдээлэл, нууц код зэргийг хамгаалахад шаардлагатай энгийн арга хэмжээг /2 шатлалт баталгаажуулалт асаах, хуурамч линк таних, мессеж шалгах гэх мэт/ авдаггүй. Энэ хайхрамжгүй байдал нь залилагчдад маш таатай нөхцөл бүрдүүлж, хүмүүсийг амархан өртөх боломжтой болгодог.

Цахим аюулгүй байдлын талаарх мэдлэг, ойлголт дутмаг байгаа нь зөвхөн санхүүгийн хохиролд хүргээд зогсохгүй, итгэл алдагдаж, стрессдэх, айдас төрөх зэрэг сэтгэл зүйн дарамт үүсгэж байна. Өөрөөр хэлбэл, цахим ертөнцийг ашиглах чадвар өндөр болж байгаа ч түүнийг аюулгүй ашиглах “соёл”, “заншил”, “мэдлэг” хараахан бүрэлдээгүй байгаа нь залилах гэмт хэргийн тоо, цар хүрээг улам өсгөж буй гол шалтгаануудын нэг болж байна.

Цахим орчинд үйлдэгдсэн залилах гэмт хэргийн үйлдлийн аргыг танилцуулья.

2.5. Цахим орчинд үйлдэгдсэн Залилах гэмт хэргийн үйлдлийн арга.

Дээрх хүснэгтээс хархад цахим орчинд үйлдсэн залилах гэмт хэргүүдийн дийлэнх хувийг бараа үйлчилгээ захиалж, мөрийтэй тоглоом, сугалаа зохион байгуулах болон бусад аргаар 1201 буюу 86.7 хувь нь үйлдэгдсэн байна.

Сошиал медиа платформ дээрх хялбар сурталчилгаа, онлайн худалдаа /түрээс/ сугалааны өсөлт, иргэдийн дижитал мэдлэг дутагдалтай байгаа, лайв сугалаа, Telegram task, хаш чулуу, азын хүрд зэрэг шинэ схемүүд 2026 оны эхээр эрчимтэй тархаж байна.

Цахим орчинд үйлдэгдэж буй залилах гэмт хэргийн үйлдлийн арга 2025 оноос 2026 оны эх хүртэл хурдацтай өөрчлөгдөж, олон янз болж, тоон өсөлттэй байна. Хамгийн их өсөлттэй аргууд нь онлайн худалдаа, мөрийтэй тоглоом/сугалаа, Telegram даалгавар, түрээсийн залилан юм. Энэ нь Монголд цахим худалдаа, сошиал медиа хэрэглээ эрс

нэмэгдсэнтэй зэрэгцэн залилангийн схемүүд илүү ухаантай, итгэл төрүүлэхүйц болж байгааг харуулж байна.

Тулгамдаж буй асуудал. Хэрэглэгчдийн дийлэнх нь 2 шатлалт баталгаажуулалт асаах, хуурамч линк таних, сэжигтэй мессеж шалгах зэрэг энгийн арга хэмжээ авдаггүй. Энэ хайхрамжгүй байдал нь залилагчдад таатай нөхцөл бүрдүүлж, хувийн мэдээлэл, банкны данс, нууц кодыг хамгаалах чадварыг сулруулж байна. Үүний улмаас сэтгэл зүйн дарамт, итгэл алдагдах, айдас төрөх зэрэг хохирлын хэлбэрүүд нэмэгдэж байна.

Онлайн худалдаа /бараа захиалга/, Telegram даалгавар биелүүлэх, фэйсбүүк/Telegram сугалаа, “Хусаад хож”, “Хаш чулуун сугалаа”, “Азын хүрд” зэрэг лайв схемүүд 2025–2026 онд эрчимтэй өсөж байна. Сошиал медиа дээрх хялбар сурталчилгаа, дижитал мэдлэг дутагдалтай байдал нь иргэдийг амархан өртөх болгож, гэмт хэргийн тоо, цар хүрээг улам нэмэгдүүлж байна.

Гэмт хэрэг гадаад IP хаяг, сервер, олон улсын платформ /Facebook, Telegram/ ашиглан үйлдэгдэж байгаа тул холбогдогч этгээдийг илрүүлэх, мөнгөний урсгалыг мөрдөх, нотлох баримт цуглуулахад хүндрэлтэй байна. Банк, холбооны оператороос лавлагаа, мэдээлэл удаан ирэх, техник хангамж, мэргэшсэн боловсон хүчин дутмаг байдал нь шуурхай шийдвэрлэх боломжийг хязгаарлаж байна.

Цахим залилангийн гэмт хэрэг нийт гэмт хэргийн томоохон хэсгийг эзэлж, хохирол ихээхэн /тэрбум төгрөгийн хэмжээнд/ учруулж байгаа ч нөхөн төлүүлэлт харьцангуй бага байна. Энэ нь гэмт хэргийн урьдчилан сэргийлэлт, хариуцлага тооцох тогтолцоог сулруулж байна.

Дүгнэлт. Цахим орчин Монгол Улсад 1996 оноос хойш 30 жилийн хугацаанд хурдацтай хөгжиж, нийт хүн амын 83%+ нь онлайн болсон өнөө үед хүний амьдралын салшгүй хэсэг болжээ. Гэвч энэ хөгжилтэй зэрэгцэн цахим орчинд үйлдэгдсэн гэмт хэрэг /голчлон залилах/ огцом өсөж, нийгмийн аюулгүй байдалд ноцтой заналхийлэл учруулж байна.

Судалгаанаас харахад цахим залилангийн гэмт хэрэг нийт гэмт хэргийн томоохон хэсгийг эзэлж, түүний 85–90% нь онлайн худалдаа, сугалаа, Telegram даалгавар зэрэг схемээр үйлдэгдэж байна. Иргэдийн дижитал мэдлэг, аюулгүй байдлын соёл дутмаг байдал, шинэ технологи /AI, 5G, мобайл апп/ ашиглан улам ухаантай болж буй залилангийн аргууд нь гэмт хэргийн тоо, хохирлын хэмжээг нэмэгдүүлж байна.

Гэр бүлийн орчин, хүний хөгжилтэй холбоотой өмнөх судалгаануудтай харьцуулахад цахим орчин нь хүний төлөвшил, ёс суртахуун, нийгмийн харилцаанд эерэг нөлөө үзүүлэхээс гадна сөрөг эрсдэл /залилах, мэдээлэл хулгайлах, сэтгэл зүйн дарамт/ үүсгэж байгаа нь нийгмийн шинэ сорилт болжээ. Цахим аюулгүй байдлыг хангахгүйгээр дижитал хөгжлийг тогтвортой хангах боломжгүй бөгөөд урьдчилан сэргийлэлт, боловсрол, хамтын ажиллагаа чухал болж байна.

Санал. Судалгааны үр дүн болон дүгнэлтийг үндэслэн дараах саналыг дэвшүүлж байна. Тухайлбал:

1. Сургуулийн өмнөх боловсролоос эхлэн “Хөдөлмөрлөх, суралцах чадвар”-ын хамт цахим аюулгүй байдал, хуурамч мэдээлэл таних, 2FA ашиглах зэргийг заавал оруулах. Эцэг эх, багш нарт зориулсан тогтмол сургалт, вебинар зохион байгуулах.

2. Гэр бүлийн боловсролын хүрээнд цахим орчны аюулгүй байдал, хүүхдийн онлайн үйл ажиллагааг хянах, хамтдаа цагийг өнгөрүүлэх талаар сургалт явуулах. Олон нийтийн мэдээллийн хэрэгсэл, сошиал медиагаар “Хашир бай”, “Цахим залилангаас сэргийлье” аяныг тогтмол өрнүүлэх.

3. Цахим гэмт хэргийн хохирогчдод зориулсан сэтгэл зүйн тусламж, зөвлөгөөний хүртээмжийг өргөжүүлэх. Байгууллагын ажилтнуудад жилийн хугацаанд сэтгэл зүйчтэй уулзах заавал төлөвлөгөө оруулах, гэр бүлийн маргаан, стрессээс урьдчилан сэргийлэх үйлчилгээг нэмэгдүүлэх.

4. Банк, холбооны оператор, платформтой хамтран мэдээлэл солилцооны хурдыг нэмэгдүүлэх /Blockchain-д суурилсан автомат зөвшөөрөл гэх мэт/. 5G, AI-д суурилсан автомат илрүүлэлт, хяналтын систем нэвтрүүлэх. Цахим гэмт хэрэгтэй тэмцэх тусгай нэгжийн хүчин чадлыг өсгөх, мэргэшсэн боловсон хүчин бэлтгэх.

5. Амьжиргааны түвшин доогуур өрхүүдэд орлогын баталгаа, нийгмийн халамжийн хүртээмжийг сайжруулах. Цахим худалдаа, онлайн төлбөрийн аюулгүй байдлыг хангасан стандарт, хяналтыг чангатгах замаар иргэдийн эрсдэлийг бууруулах.

Ашигласан материал

1. Boyd, d. m. (2007). *Definition, history, and scholarship. Journal of Computer-Mediated Communication*. Retrieved from Definition, history, and scholarship. Journal of Computer-Mediated Communication: <https://doi.org/10.1111/j.1083-6101.2007.00393.x>
2. Standage, T. (2017, 10 5). *The crooked timber of humanity*. Retrieved from 1843 magazine: <https://www.1843magazine.com/technology/rewind/the-crooked-timber-of-humanity>
3. Wikipedia. (2025). *Netscape буюу Browser wars хуудас*. Retrieved from Wikipedia.
4. ЦЕГ, С. Б. (2026). *Цагдаагийн байгууллагын хэмжээнд бүртгэгдсэн гэмт хэрэг, зөрчлийн мэдээ*. Улаанбаатар: ЦЕГ.

**ХҮҮХДИЙГ АСРАН ХАМГААЛАХ ҮҮРГИЙН ХЭРЭГЖИЛТ:
МОНГОЛ УЛС БА ОЛОН УЛСЫН ЭРХ ЗҮЙН ХАРЬЦУУЛСАН ШИНЖИЛГЭЭ
IMPLEMENTATION OF CHILD CARE OBLIGATIONS: A COMPARATIVE LEGAL
ANALYSIS OF MONGOLIA AND INTERNATIONAL STANDARDS**

Б.Баярболд

ДХИС-ийн Цагдаагийн сургуулийн
Эрүүгийн эрх зүй, криминологийн тэнхимийн
Ахлах багш, цагдаагийн ахмад

B. Bayarbold

Senior Lecturer, Police Captain
Department of Criminal Law and Criminology,
Police School, University of Internal Affairs of Mongolia

Товч агуулга. Энэхүү судалгааны ажил нь хүүхдийг асран хамгаалах үүргээ үл биелүүлэх гэмт хэргийн өнөөгийн нөхцөл байдал, эрх зүйн зохицуулалтыг Монгол Улс болон олон улсын туршлагатай харьцуулан шинжлэхэд чиглэгдэв. Хүүхэд хамгаалал нь төр, нийгэм, боловсрол, эрүүл мэндийн байгууллагуудын салбар хоорондын уялдаа холбоонд тулгуурласан цогц систем болохыг онол, практикийн түвшинд тодорхойлсон болно.

Судалгаагаар Монгол Улсын хүүхэд хамгааллын эрх зүйн орчин олон улсын жишигт нийцсэн боловч бодит хэрэгжилт, хяналтын механизм хангалтгүй байгааг тогтоов. Энэхүү институцийн сул тал болон эцэг эхийн зүгээс асран хамгаалах үүргийг зөвхөн эдийн засгийн хангамжаар хязгаарлах хандлага нь хүүхдийн эсрэг гэмт хэрэг, хүчирхийлэл далд хэлбэрт шилжих үндсэн нөхцөл болж байна.

Уг бүтээлд хүүхдийг асран хамгаалах үүргээ үл биелүүлэх гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх хүрээнд эрх зүйн хяналтыг чангатгах, хариуцлагын механизмыг боловсронгуй болгох, нийгмийн хандлагыг өөрчлөх нөлөөллийн ажлыг системтэйгээр зохион байгуулах зэрэг бодит саналуудыг дэвшүүлсэн. Олон улсын сайн туршлагад тулгуурлан хүүхэд хамгааллын институцийн чадавхыг бэхжүүлэх нь нийгмийн тогтвортой хөгжлийн үндэс болохыг дүгнэсэн болно.

Түлхүүр үгс: Хүүхдийн эрх, асран хамгаалах үүрэг, гэмт хэрэг, хууль тогтоомж, хариуцлага

ҮНДСЭН ХЭСЭГ:

Хүүхдийг асран хамгаалах гэдэгт бага насны хүүхдийг асарч халамжлах, аливаа эрсдэлээс сэргийлэх замаар тэдний ирээдүйн сайн сайхныг хангах эцэг эх, асран хамгаалагчдын үндсэн үүргийг ойлгоно. Ирээдүйд нийгмийн харилцаанд идэвхтэй оролцож, аз жаргалтай амьдрахын тулд хүүхэд бүр хайр халамжаар дуталгүй, аюулгүй орчинд өсөн торних эрхтэй (Хүний эрхийн түгээмэл тунхаглал, 1946). Монгол Улсын хууль тогтоомжоор эцэг эх, асран хамгаалагчид нь хүүхдэд гэр бүлийн таатай орчин бүрдүүлэх, сурган хүмүүжилд нь анхаарах, эрүүл мэндэд сөрөг нөлөө үзүүлэх эрсдэлээс сэргийлэх, авьяас чадварыг нь хөгжүүлэх, саналыг нь сонсох зэрэг үүргийг хүлээдэг.

Хүүхдийн өсөлт торнилтод эцэг эхийн хайр халамж нэн тэргүүний хэрэгцээ болдог. "Асран хамгаалагч" хэмээх ойлголтод төрүүлсэн эцэг эхээс гадна хүүхдийн өсөлтөд дэмжлэг үзүүлж буй гэр бүлийн бусад гишүүд, хамт олны төлөөллийг хамааруулан ойлгож болно.

Хүүхдийг үл хайхрах, хүчирхийллээс ангид байлгах, тэдний нэр төр, хувийн орон зайг хамгаалах нь эцэг эхийн хүлээх хуулийн хариуцлагын салшгүй хэсэг юм.

Нийгэмд хүүхэд асрах үүргийн дийлэнхийг эмэгтэйчүүд үүрдэг хэдий ч аавууд хүүхдээ асран хамгаалахад эхчүүдтэй адил тэгш оролцох шаардлагатай байна. Учир нь аавын биечлэн оролцох оролцоо хүүхдийн нийгэмшилт, өөрийгөө илэрхийлэх чадвар болон сурч боловсроход эерэг нөлөө үзүүлдэг болох нь судалгаагаар тогтоогджээ (Richardson, 2016).

Зарим эцэг хүүхдээ асран халамжлах үүргээ сайн биелүүлдэг бол нөгөө хэсэг нь эцэг хүний үүргийг зөвхөн гэр бүлийн эдийн засгийн хэрэгцээг хангах төдийгөөр хязгаарлан ойлгож, өдөр тутмын амьдралд нь идэвхгүй оролцдог байна. Энэ нь нийгмийн уламжлалт соёл, хүүхэд хүмүүжүүлэх арга барилыг сайшаадаггүй үзэл бодолтой холбоотой байж болно. Түүнчлэн эрчүүд хүүхэд асаргааны талаар мэдлэгээ нэмэгдүүлэхийг хүсдэг ч мэдлэг дутмаг байгаагаа илэрхийлэхээс эмзэглэх, эмэгтэйчүүдэд зориулсан сургалтад суухаас ичих зэрэг сэтгэл зүйн саад тотгорууд олон улсын судалгаагаар ажиглагддаг байна (UNISEF, 2022).

Хүүхдийн эрхийг хамгаалах асуудал нь олон улсын болон дотоодын эрх зүйн тогтолцоонд зайлшгүй тусгалаа олсон байдаг. НҮБ-ын Хүүхдийн эрхийн тухай конвенц нь бүх хүүхдийн эрхийг хамгаалах, тэдний эдлэх ёстой суурь эрхүүдийг тодорхойлсон олон улсын хамгийн чухал эх сурвалж юм (Хүүхдийн эрхийн тухай конвенц, 1989). Уг конвенц нь хүүхдийн хөгжил, боловсрол, эрүүл мэнд болон хамгааллын асуудлаар улс орнуудын засаг захиргаанд тодорхой үүрэг хүлээлгэдэг. Монгол Улс энэхүү конвенцын гишүүн орны хувьд олон улсын стандартын дагуу хүүхдийн эрхийг хамгаалах үндэсний хууль тогтоомжийг батлан хэрэгжүүлж байна.

Манай улс НҮБ-д гишүүнээр элсэж, хүний эрхийн олон улсын гэрээнүүдэд нэгдэн орсноор Хүүхдийн эрхийн тухай конвенц болон түүний нэмэлт протоколууд, Хөгжлийн бэрхшээлтэй хүний эрхийн тухай конвенцыг хэрэгжүүлэх хариуцлага хүлээсэн (Монгол Улсын Үндсэн хууль, 1992). Монгол Улсын Үндсэн хуульд зааснаар төр нь хүний эрхийг хамгаалах, хэрэгжүүлэх үүрэгтэй бөгөөд хүүхдийн эрхийг хамгаалах эрх зүйн орчныг онцгойлон анхаарч ирсэн.

Дотоодын эрх зүйн тогтолцоонд "Хүүхдийн эрхийн тухай хууль" болон "Хүүхэд хамгааллын тухай хууль" нь хүүхдийн хамгааллын үндэсний тогтолцоог бүрдүүлж, төрийн байгууллага, хуулийн этгээд болон иргэдийн оролцоог тодорхойлдог (Хүүхдийн болон түүний эсрэг гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх үндэсний хөтөлбөр, 2017). Эдгээр хуулиар хүүхдийг хүчирхийлэл, эрсдэлт нөхцөл байдалд өртөхөөс урьдчилан сэргийлэх, хамгаалах үйл ажиллагааг нарийвчлан зохицуулсан байдаг. Ялангуяа хөгжлийн бэрхшээлтэй хүүхдийн эрхийг баталгаажуулах, тэдний онцлог хэрэгцээнд нийцсэн эрүүл мэнд, боловсрол, нийгмийн үйлчилгээг хүргэх нь төрийн тусгайлсан үүрэг хэмээн Хөгжлийн бэрхшээлтэй хүний эрхийн тухай хууль болон Хүүхдийн эрхийн тухай хуульд тусгасан.

Хүүхдийн эрхийг хангахад төрийн үүрэг нь хүндэтгэх, хамгаалах, хэрэгжүүлэх гэсэн үндсэн үйл явцуудаас бүрдэнэ (Хүүхдийн эрхийн тухай конвенц, 1989). Төр нь хүүхдийн эрхийг зөрчих аливаа үйлдэл хийхээс зайлсхийх төдийгүй, эрхийг нь хамгаалах хууль, журам, санхүүжилтийн нөхцөлийг бүрдүүлэх ёстой. Энэхүү үүргээ биелүүлэхэд олон нийтийн болон иргэний нийгмийн байгууллагуудын хамтын ажиллагаа, оролцоо чухал ач холбогдолтой юм. Иймд хүүхдийн эрхийг хамгаалах нь зөвхөн төрийн бус нийт нийгмийн ёс зүйн үүрэг бөгөөд олон улсын хамтын ажиллагаа, үндэсний хууль тогтоомжийн цогц байдал нь хүүхдийг аюулгүй, эрүүл орчинд өсөн торних боломжийг бүрдүүлдэг байна (Richardson, 2016).

Хүүхдийг асран хамгаалах үүргээ биелүүлээгүйгээс үүдэлтэй гэмт хэрэг нь хүүхдийн эрх, ашиг сонирхол, эрүүл мэндийн халдашгүй байдал болон амьд явах эрхэд ноцтой хохирол учруулдаг. Үүнд хүүхдийг наад захын хэрэгцээ болох хоол хүнс, хувцас, эрүүл мэндийн тусламж үйлчилгээгээр хангахгүй байх, сургууль завсардуулах, хүчирхийлэлд өртөх эрсдэлт нөхцөлд орхих зэрэг үйлдлүүд хамаарна (UNICEF, 2022). Эдгээр нь зөвхөн гэр бүлийн хүрээний асуудал бус, нийгмийн олон талт сөрөг үр дагаврыг дагуулдаг нийгмийн хариуцлагын асуудал юм.

Нийгэмд хүүхэд хамгааллын зохицуулалтууд хангалтгүй, хууль хэрэгжүүлэхэд тавих хяналтын тогтолцоо сул байгаагаас олон хүүхэд амьдралын сөрөг нөхцөлд өсөж байна. Хүүхдийн эрхийг хамгаалах чиглэлээр олон хууль, тогтоомж байдаг хэдий ч хамгаалалтын үйлчилгээний чанар, байгууллагуудын хамтын ажиллагаанаас шалтгаалан хэрэгжилтэд саад бэрхшээл тулгарсаар байна. Монгол Улсын Гэр бүлийн тухай хуульд асран хамгаалагч, харгалзан дэмжигчийг тогтоох журмыг тодорхойлж, насанд хүрээгүй хүүхдийн хувийн болон эд хөрөнгийн эрх ашгийг хамгаалахад чиглэсэн зохицуулалтуудыг тусгасан байдаг.

Цагдаагийн байгууллага болон хүүхэд хамгааллын байгууллагууд хамтран эцэг эх, асран хамгаалагчдын хариуцлагын нэмэгдүүлэх, гэмт хэрэг, зөрчлөөс урьдчилан сэргийлэх зорилгоор "Сүүдэр бүү тусга" зэрэг нөлөөллийн аянуудыг зохион байгуулж байна (Цагдаагийн ерөнхий газар, 2023). Мөн "Хүүхэд асрах хувилбарт үйлчилгээ үзүүлэх журам"-ын дагуу хүүхдэд үзүүлэх асран хамгааллын үйлчилгээнд онцгой анхаарч байгаа нь энэ төрлийн гэмт хэргийн тоог бууруулахад чиглэсэн чухал алхам юм.

Гэсэн хэдий ч хүүхдийг асран хамгаалах үүргээ үл биелүүлэх гэмт хэрэгтэй тэмцэхэд зөвхөн хууль тогтоомж хангалтгүй бөгөөд нийгэмд хүмүүнлэгийн хандлага, ёс зүйн хэм хэмжээг төлөвшүүлэх шаардлагатай байна. Хууль эрх зүй, боловсрол, эрүүл мэндийн байгууллагуудын системийн хамтын ажиллагаа болон олон нийтийн идэвхтэй оролцоо нь хүүхдийн эрхийг хамгаалах үйл ажиллагааны үр дүнг сайжруулах гол үндэс болно.

Монгол Улсад хүүхдийн эрхийг хамгаалах чиглэлээр эрх зүйн зохицуулалт бүрдсэн боловч хүүхдийн асран хамгаалах үүргээ үл биелүүлэх гэмт хэрэгтэй тэмцэхэд системчилсэн хэд хэдэн тулгамдсан асуудал байсаар байна. Юуны өмнө, гэр бүлийн хүчирхийлэл болон хүүхдийн эсрэг гэмт хэрэг далд хэлбэрээр үйлдэгддэг нь илрүүлэлтийн түвшинд сөргөөр нөлөөлдөг. Хохирогч хүүхдүүд айдас, үл итгэлцлийн улмаас мэдээлэх боломж хязгаарлагдмал байдаг бол эцэг эх, асран хамгаалагчид үүнийг гэр бүлийн дотоод асуудал мэтээр нууцалж, хууль хяналтын байгууллагын оролцоог хязгаарлах хандлага түгээмэл байна.

Хоёрдугаарт, хууль тогтоомжийн хэрэгжилт бодит амьдрал дээр хангалтгүй байна. "Хүүхдийн эрхийн тухай хууль", "Гэр бүлийн тухай хууль" зэрэг баримт бичгүүд хүчин төгөлдөр үйлчилж байгаа ч хяналт, хариуцлагын тогтолцоо үр дүнтэй ажиллахгүй байна (УИХ-ын Тамгын газар, 2023). Тухайлбал, хүүхдийн эсрэг бие махбодын шийтгэлийг нийгмийн тодорхой хэсэг гэмт хэрэг гэхээс илүүтэй "сахилга бат тогтоох арга" гэж эндүүрэн ойлгодог нь хүчирхийлэл даамжрах нөхцөлийг бүрдүүлдэг.

Гуравдугаарт, хүүхэд хамгааллын тогтолцооны нөөц бололцоо дутмаг байна. Нийгмийн ажилтнуудын хүртээмж, мэргэшсэн байдал хангалтгүй байгаагаас гадна хамгаалах байрны хүрэлцээ хомс, төрийн байгууллагуудын хоорондын уялдаа холбоо сул байгаа нь хямралт нөхцөлд шуурхай хариу арга хэмжээ авахад саад болж байна. Мөн уламжлалт нийгмийн хандлага буюу хүүхдийг эцэг эхийн "өмч" мэтээр харах, гэр бүлийн асуудалд хөндлөнгөөс оролцохгүй байх гэсэн ойлголт нь хүүхэд хамгааллын үйл ажиллагааг удаашруулдаг (Монгол Улсын Хүүхдийн эрхийн төв, 2023).

Эцэст нь, санхүүжилт болон төсвийн тогтворгүй байдал нь бодлогын хэрэгжилтэд сөргөөр нөлөөлж байна. Хүүхэд хамгааллын үйлчилгээний чанар, хүртээмжийг сайжруулахад чиглэсэн хөрөнгө оруулалт хангалтгүй байгаа нь энэ төрлийн гэмт хэрэгтэй үр дүнтэй тэмцэх боломжийг хязгаарлаж байна. Иймд хуулийн хэрэгжилтийг чангатгах, хяналтын тогтолцоог боловсронгуй болгох замаар цогц арга хэмжээ авах шаардлагатай байна.

Хүүхдийг асран хамгаалах үүргээ үл биелүүлэх гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэхэд хууль тогтоомжийн хэрэгжилтэд тавих хяналтыг чангатгах, салбар хоорондын хамтын ажиллагааг идэвхжүүлэх, эцэг эх, асран хамгаалагчдын хариуцлагын тогтолцоог боловсронгуй болгох нь нэн тэргүүний зорилт юм. Хүүхдийн эрхийн тухай хуулийн 10 дугаар зүйлд эцэг эх, асран хамгаалагчийн үндсэн үүрэг буюу хүүхдийг эрүүл, аюулгүй орчинд өсгөн хүмүүжүүлэх хариуцлагыг хуульчлан тогтоосон байдаг (Монгол Улсын Хүүхдийн эрхийн тухай хууль, 2002). Мөн Хүүхэд хамгааллын тухай хуулиар хүүхэд хамгааллын таван үндсэн орчныг тодорхойлсон бөгөөд эдгээр орчинд хүүхдийн эрх зөрчигдсөн тохиолдолд холбогдох этгээдэд захиргааны шийтгэл оногдуулдаг. Түүнчлэн Эрүүгийн хуульд хүүхдийн эсрэг гэмт хэргийн бүрэлдэхүүнийг зааж, хүүхдийн амь нас, эрүүл мэндэд хохирол учруулсан үйлдлийг торгох, нийтэд тустай ажил хийлгэхээс эхлээд хорих ял хүртэлх хариуцлага хүлээлгэхээр зохицуулсан байна (Хүүхдийн болон түүний эсрэг гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх үндэсний хөтөлбөр, 2017).

Иймд иргэд, байгууллагууд хүүхэд хамгаалагч эргүүлийн үйл ажиллагааг дэмжих, хууль ёсны шаардлагыг биелүүлэх, эрсдэлт нөхцөлд байгаа болон хүчирхийлэлд өртсөн хүүхдийн талаарх мэдээллийг зохих байгууллагад шуурхай хүргэх нь урьдчилан сэргийлэх ажлын үр нөлөөг дээшлүүлэх гол хөшүүрэг болно

Олон улсын түвшинд хүүхдийг асран хамгаалах үүргээ үл биелүүлэх асуудлыг хүний эрхийн суурь зарчмууд болон олон улсын конвенцын хүрээнд авч үздэг. Монгол Улс болон Европын Холбооны орнуудын эрх зүйн тогтолцоог харьцуулахад хэрэгжилтийн механизм, нийгмийн үйлчилгээний хүртээмж, иргэдийн эрх зүйн ухамсар зэргээрээ ялгаатай дүр зураг ажиглагдаж байна. Европын Холбооны улсууд "Европын хүүхдийн эрхийн конвенц"-ын дагуу төрийн байгууллагуудын нэгдмэл, уялдаатай ажиллагааг хангаж, хүүхэд хамгааллын өндөр стандартыг мөрддөг. Тухайлбал, Швед улс нь хүүхэд хамгааллын чиглэлээр дэлхийд тэргүүлдэг бөгөөд эцэг эхийн үүргийг маш тодорхой зааж, нийгмийн үйлчилгээний байгууллагууд нь аливаа зөрчилд шуурхай хариу арга хэмжээ авах системтэй байдаг. Харин АНУ-ын хувьд муж улсуудын түвшинд зохицуулалт өөр өөр байдаг тул системийн нэгдмэл байдал заримдаа сул байх талтай ч хууль сахиулах ажиллагаа эрчимтэй явагддаг.

Хүснэгт №1 Хүүхэд хамгааллын эрх зүйн зохицуулалт болон хэрэгжилтийн харьцуулсан үзүүлэлтүүд

Харьцуулах үзүүлэлт	Монгол Улс	Швед улс	Европын Холбоо (Ерөнхий жишиг)	АНУ
Эрх зүйн үндэслэл	Хүүхдийн эрхийн тухай, Хүүхэд хамгааллын тухай, Гэр бүлийн тухай хуулиуд	Хүүхдийн эрхийг хамгаалах төрөлжсөн, нарийвчилсан хууль тогтоомж	Европын хүүхдийн эрхийн конвенц, олон улсын гэрээнүүд	Холбооны болон муж улсын хууль тогтоомжууд
Хэрэгжилтийн механизм	Хууль тогтоомж тодорхой боловч бодит хэрэгжилт сул,	Орон нутгийн захиргаа, нийгмийн үйлчилгээний	Төр, хувийн хэвшил, нийгмийн байгууллагуудын нэгдмэл ажиллагаа	Хууль сахиулах ажиллагаа эрчимтэй боловч систем

	хяналтын тогтолцоо хангалтгүй	байгууллагын шуурхай хариу арга хэмжээ		хоорондын уялдаа сул байх талтай
Эцэг эхийн үүрэг, хариуцлага	Хуулиар үүргийг заасан ч практикт хариуцлага тооцох тогтолцоо сул, хандлага уламжлалт	Эцэг эх, асран хамгаалагчийн үүргийг маш нарийн зааж өгсөн, дэлхийд тэргүүлэгч жишиг	Өндөр стандартын дагуу хүлээх хариуцлага тодорхой, нэгдмэл	Асран хамгааллын үүргээ үл биелүүлэх асуудалд хатуу хяналт тавьдаг
Урьдчилан сэргийлэх ажиллагаа	Нөлөөллийн аянууд (Сүүдэр бүү тусга), эргүүл хяналт зэрэг эхлэлийн шатанд байгаа	Нийгмийн үйлчилгээний цогц дэмжлэг, гэр бүлд чиглэсэн тусламж	Хамгааллын тусгайлсан механизмыг системтэйгээр бүрдүүлсэн	Мэдээллийн хүртээмж сайн, үйлчилгээний төрөл олон боловч хүртээмж харилцан адилгүй
Тулгамдсан асуудал	Салбар хоорондын уялдаа муу, далд хүчирхийлэл илрүүлэлт сул, төсөв санхүү хангалтгүй	Гэр бүлд чиглэсэн дэмжлэгийг тогтмол өндөр түвшинд барих	Гишүүн орнуудын онцлогоос хамаарч стандартын нэгдмэл байдлыг хангах	Орон нутгийн түвшний байгууллагуудын харилцан уялдаагүй байдал

Харьцуулсан судалгаанаас үзэхэд Монгол Улсын хууль тогтоомж нь хэлбэрийн хувьд олон улсын жишигт нийцсэн, тодорхой шаардлагуудыг тусгасан боловч практик дээр хэрэгжилт сул, байгууллага хоорондын уялдаа холбоо дутмаг байгаа нь ажиглагдаж байна. Европын орнуудтай харьцуулахад манай улсад эцэг эх, асран хамгаалагчдын хариуцлагыг нэмэгдүүлэх, хяналтын механизмыг илүү боловсронгуй болгох замаар хүүхдийн эрх зөрчигдөхөөс урьдчилан сэргийлэх цогц тогтолцоог бэхжүүлэх шаардлагатай байна.

Дүгнэлт. Хүүхдийг асран хамгаалах үүргээ үл биелүүлэх гэмт хэрэг нь нийгмийн тогтвортой хөгжлийн суурь болсон хүүхдийн халдашгүй байх эрх, үндсэн эрх чөлөөнд ноцтой хохирол учруулж буй нийгмийн аюултай үзэгдэл юм. Судалгааны үр дүнд үндэслэн дараах нэгдсэн дүгнэлтүүдийг гаргаж байна:

1. Салбар хоорондын уялдаа хамаарал: Хүүхэд хамгааллын асуудал нь зөвхөн гэр бүлийн хүрээний хариуцлага бус, төр, иргэний нийгэм, боловсрол, эрүүл мэндийн байгууллагуудын цогц оролцоонд тулгуурласан системийн үйл ажиллагаа байх шаардлагатайг харуулж байна. Монгол Улс дахь хууль тогтоомжийн хэрэгжилт сул байгаа нь салбар хоорондын мэдээлэл солилцоо, уялдаа холбоо дутмаг байгаатай шууд холбоотой.

2. Институцийн чадавх ба эрх зүйн хяналт: Төрийн байгууллагуудын хууль хэрэгжүүлэх чадамж, хүүхэд хамгааллын системийн үйл ажиллагааны механизм нь практик шаардлагыг бүрэн хангахгүй байна. Энэхүү институцийн сул тал нь хүүхдийн амьдралын чанар, аюулгүй байдалд сөргөөр нөлөөлж буй гол хүчин зүйл болж байна.

3. Олон талт оролцооны шаардлага: Олон улсын туршлагаас үзэхэд хүүхэд хамгаалал нь эцэг эх, төрийн институци болон олон нийтийн нягт хамтын ажиллагааны үр дүнд амжилттай хэрэгждэг. Монгол Улсын хувьд хүүхдийн эрхийг хамгаалах бодлогыг олон нийтийн хандлагад чиглэсэн нөлөөллийн ажилтай уялдуулах нь нэн тэргүүний шаардлага болоод байна.

Санал. Хүүхдийг асран хамгаалах үүргээ үл биелүүлэх гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх, тэмцэх үйл ажиллагааг боловсронгуй болгох хүрээнд дараах саналыг дэвшүүлж байна:

1. Хүүхдийн эрхийг хамгаалах чиглэлээрх хууль тогтоомжийг иргэд, төрийн байгууллагуудын чиг үүрэг, хариуцлагыг нарийвчлан зааж өгөх замаар илүү тодорхой, олон талт зохицуулалттай болгох.

2. Төрийн болон төрийн бус байгууллага, олон улсын донор байгууллагуудын хамтын ажиллагааны нэгдсэн платформыг хөгжүүлж, хүүхдэд үзүүлэх халамж, хамгааллын үйлчилгээний чанар, стандартыг олон улсын түвшинд хүргэх.

3. Нийгэмд хүүхэд хамгааллын ач холбогдлыг шинжлэх ухааны үндэстэйгээр ойлгуулах, эцэг эх, асран хамгаалагчдад зориулсан "Хариуцлагатай эцэг эх" сургалтын хөтөлбөрийг институцийн түвшинд хэрэгжүүлэх.

4. Хууль тогтоомжийн хэрэгжилтийг хянах тогтолцоог боловсронгуй болгож, үүргээ биелүүлээгүй этгээдэд хүлээлгэх хуулийн хариуцлагыг гарцаагүй болгох замаар гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх.

5. Хүүхдийг асран хамгаалах нөхцөл байдалд байнгын хяналт тавих, хэрэгжилтийн үр дүнг тооцох, эрсдэлийн үнэлгээ хийх тусгай чиг үүрэг бүхий хяналтын бүтцийг бэхжүүлэх.

Эдгээр саналуудыг хэрэгжүүлснээр хүүхэд хамгааллын асуудал нь зөвхөн хууль зүйн механизм төдийгүй, нийгмийн бүх түвшинд хүлээн зөвшөөрөгдсөн ёс зүйн хэм хэмжээ, тогтвортой систем болон төлөвших ач холбогдолтой юм.

АШИГЛАСАН МАТЕРИАЛЫН ЖАГСААЛТ

Нэг. Хууль, эрх зүйн баримт бичиг:

1. Монгол Улсын Үндсэн хууль (1992). Улаанбаатар.
2. Хүний эрхийн түгээмэл тунхаглал (1946). НҮБ.
3. Иргэний болон улс төрийн эрхийн тухай олон улсын пакт (1976). НҮБ.
4. Хүүхдийн эрхийн тухай конвенц (1989). НҮБ.
5. Европын хүүхдийн эрхийн конвенц (1996). Европын зөвлөл.
6. Монгол Улсын Хүүхдийн эрхийн тухай хууль (2002). Улаанбаатар.
7. Хүүхдийн болон түүний эсрэг гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх үндэсний хөтөлбөр (2017). Улаанбаатар.

Хоёр. Ном, судалгааны бүтээл:

8. Батмөнх, Ж. (2018). *Хүүхдийг хамгаалах хууль эрх зүй*. Улаанбаатар: Монголын хэвлэлийн газар.
9. Ричардсон, С. (2016). *Child Protection: A Global Perspective*. Oxford: Oxford University Press.
10. ЮНИСЕФ (2022). *Хүүхэд хамгааллын тайлан*. Улаанбаатар.

Гурав. Цахим эх сурвалж:

11. АНУ-ын Хүүхдийг хамгаалах төв (2024). Цахим хуудас: www.acf.hhs.gov
12. Будзаан, Д. (2020). *Хүүхдийн эсрэг гэмт хэргийн 87 хувийг насанд хүрсэн хүмүүс үйлддэг*. <https://police.gov.mn/a/5049>
13. Европын Холбоо (2024). *Хүүхдийн эрхийн судалгаа*. <https://europa.eu>
14. Монгол Улсын Хүүхдийн эрхийн төв (2023). <https://www.childrensrights.mn>
15. УИХ-ын Тамгын газар (2023). *Хүүхдийн эрхийн зөрчлийн талаарх тоо баримт*. <https://www.uih.mn/ns/view/110>
16. Швед Улсын Хүүхдийн эрхийн алба (2024). www.childrensombudsman.se
17. ЦЕГ (2023). *Гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх зөвлөмж*. <https://itoim.mn/article/BSft/21603>

БУСДЫН ЭД ХӨРӨНГӨ АВАХААР ЗАНАЛХИЙЛЭХ ГЭМТ ХЭРГИЙГ
НОТЛОХ АЖИЛЛАГААНД ХИЙМЭЛ ОЮУН АШИГЛАХ ОЛОН УЛСЫН
ТУРШЛАГА БА МОНГОЛ УЛСАД НЭВТРҮҮЛЭХ БОЛОМЖ
INTERNATIONAL EXPERIENCE IN THE USE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE
IN THE EVIDENTIARY PROCESS OF EXTORTION CRIMES AND
THE POSSIBILITIES FOR ITS IMPLEMENTATION IN MONGOLIA

Н. Жинжиймаа

Хууль зүйн доктор (Ph.D), дэд профессор

Хувийн эрх зүйн тэнхимийн дэд профессор

Хууль зүйн сургууль Дотоод хэргийн их сургууль

Улаанбаатар, Монгол Улс

Email: jinjiimaa.n@uia.gov.mn

ORCID: 0009-0009-4241-2488

Nyamdavaa Jinjimaа

Doctor of Law (Ph.D.), Associate Professor

Associate Professor, Department of Private Law

Law School, University of Internal Affairs

Ulaanbaatar, Mongolia

Email: jinjiimaa.n@uia.gov.mn

ORCID: 0009-0009-4241-2488

Хураангуй. Цахим харилцаа, нийгмийн сүлжээ, дижитал төлбөрийн хэрэгслийн хэрэглээ нэмэгдэхийн хэрээр заналхийлэх аргаар бусдын эд хөрөнгө авах гэмт хэрэг цахим орчинд үйлдэгдэх хандлага эрчимтэй өсөж байна. Ийм хэрэгт заналхийлэл нь мессеж, цахим шуудан, сошиал платформын харилцаа, дүрс бичлэг, мөнгөн шилжүүлгийн мөр зэрэг дижитал өгөгдлөөр илэрдэг тул нотлох ажиллагаанд шинэ технологид тулгуурласан арга хэрэгсэл шаардлагатай болжээ. Олон улсын байгууллагуудын судалгаагаар хиймэл оюун ухаан нь их хэмжээний өгөгдлөөс ач холбогдолтой мэдээлэл ялгах, хэв шинж тогтоох, эрсдэлийн үнэлгээ хийх, дижитал нотлох баримтыг ангилах замаар мөрдөн шалгах ажиллагааны үр нөлөөг нэмэгдүүлэх боломжтой гэж үзсэн байна (Europol, 2023; UNODC, 2023).

Энэхүү судалгааны зорилго нь бусдын эд хөрөнгө авахаар заналхийлэх гэмт хэргийн нотлох ажиллагаанд хиймэл оюун ухаан ашиглаж буй олон улсын туршлагыг шинжилж, Монгол Улсад нэвтрүүлэх эрх зүйн болон институцийн боломжийг тодорхойлоход оршино. Судалгаанд харьцуулсан эрх зүйн арга, баримт бичгийн шинжилгээ, кейс судалгааны аргыг ашиглав. Их Британи, Сингапур, АНУ болон Европын холбооны зарим улсын туршлагаас үзэхэд AI-д суурилсан текст шинжилгээ, дүрс танилт, сэжигтэй санхүүгийн урсгал илрүүлэх, өгөгдлийн холбоос тогтоох системийг мөрдөн шалгах ажиллагаанд ашиглаж эхэлсэн байна (INTERPOL, 2024; National Institute of Justice, 2024).

Монгол Улсын эрх зүйн орчинд Эрүүгийн хууль, Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хууль, Хүний хувийн мэдээлэл хамгаалах тухай хууль, Кибер аюулгүй байдлын тухай хууль зэрэг хуулиар дижитал нотлох баримт ашиглах суурь зохицуулалт бүрдсэн боловч AI ашиглах тусгай журам, алгоритмын ил тод байдал, хүний хяналтын баталгаа хангалтгүй

байна (Council of Europe, 2022). Судалгааны үр дүнд Монгол Улсад хиймэл оюун ухааныг шууд шийдвэр гаргагч бус, мөрдөгчийн аналитик туслах хэрэгсэл хэлбэрээр үе шаттай нэвтрүүлэх нь оновчтой гэж дүгнэв. Цаашид нотлох баримтын зөвшөөрөгдөх чадвар, алгоритмын хариуцлага, хүний эрхийн баталгаа, хараат бус хяналтын механизмыг тусгасан нарийвчилсан эрх зүйн зохицуулалт боловсруулах шаардлагатай.

Түлхүүр үгс: хиймэл оюун ухаан, нотлох ажиллагаа, бусдын эд хөрөнгө авахаар заналхийлэх гэмт хэрэг, дижитал нотлох баримт, эрүүгийн процесс.

Abstract. With the rapid expansion of electronic communication, social networking platforms, and digital payment systems, offenses involving the acquisition of another person's property through threats are increasingly being committed in cyberspace. In such cases, threats are often manifested through digital data, including text messages, emails, social media interactions, video recordings, and transaction trails. Consequently, evidentiary procedures now require investigative tools supported by emerging technologies. Studies conducted by international organizations indicate that artificial intelligence can enhance the effectiveness of criminal investigations by identifying relevant information from large datasets, detecting behavioral patterns, conducting risk assessments, and classifying digital evidence (Europol, 2023; UNODC, 2023).

The purpose of this study is to examine international practices regarding the use of artificial intelligence in evidentiary procedures for offenses involving the acquisition of property through threats, and to assess the legal and institutional prospects for its implementation in Mongolia. The study employed comparative legal analysis, document review, and case study methodology. Experiences from the United Kingdom, Singapore, United States, and several European Union member states demonstrate that AI-based text analytics, image recognition, suspicious financial flow detection, and data-linkage systems have already begun to be used in criminal investigations (INTERPOL, 2024; National Institute of Justice, 2024).

Within Mongolia's legal framework, foundational regulations for the use of digital evidence have been established through the Criminal Code, the Criminal Procedure Law, the Law on Personal Data Protection, and the Law on Cybersecurity. However, specific rules governing the use of AI, algorithmic transparency, and guarantees of meaningful human oversight remain insufficiently developed (Council of Europe, 2022). The study concludes that, in Mongolia, artificial intelligence should be introduced gradually not as an autonomous decision-making mechanism, but as an analytical support tool for investigators. Further legal reforms are required to address the admissibility of evidence, algorithmic accountability, human rights safeguards, and independent oversight mechanisms.

Keywords: artificial intelligence, evidentiary process, extortion, digital evidence, criminal procedure.

Үндсэн хэсэг

Бусдын эд хөрөнгө авахаар заналхийлэх гэмт хэргийн ойлголт, нийгмийн аюулын шинж

Бусдын эд хөрөнгө авахаар заналхийлэх гэмт хэрэг нь бусдыг эд хөрөнгө, эдийн, эдийн бус хөрөнгийн эрхээ шилжүүлэн өгөхийг шаардаж өөрт нь, түүний ойр дотны хүнд хүч хэрэглэсэн, хүч хэрэглэхээр заналхийлсэн, эрх, хууль ёсны ашиг сонирхолд нь ноцтой хор уршиг учруулж болохуйц баримт, мэдээлэл тараана гэж сүрдүүлэх замаар үйлдэгддэг хууль бус үйлдэл юм. Энэ төрлийн гэмт хэргийн онцлог нь эд хөрөнгийг шууд булаан авахад бус, харин хохирогчийн хүсэл зоригт нөлөөлж, айдас, сэтгэл зүйн дарамтын нөлөөгөөр өмч хөрөнгөө шилжүүлэхэд хүргэдгээрээ ялгаатай.

Эрүүгийн эрх зүйн онолд заналхийлэл нь зарим нөхцөлд бие махбодын хүч хэрэглэснээс дутахгүй дарамтын шинжтэй гэж үздэг. Айдас, нэр хүндээ алдах эрсдэл, гэр бүлдээ аюул учирна гэх болгоомжлол, хувийн мэдээлэл задрах вий гэсэн түгшүүр зэрэг нь хүнийг бодит сонголтгүй байдалд хүргэж болзошгүй. Иймээс энэхүү гэмт хэрэг нь зөвхөн өмчлөх эрхэд халдахгүй бөгөөд хувь хүний эрх чөлөө, сэтгэл санааны халдашгүй байдал, нэр төр, хувийн нууц зэрэг олон эрх ашигт зэрэг халддаг. (Council of Europe, 2022; UNODC, 2023).

Сүүлийн жилүүдэд энэ төрлийн гэмт хэрэг цахим орчинд түгээмэл үйлдэгдэх болсон нь анхаарал татаж байна. Өмнө нь биечлэн уулзаж дарамт үзүүлэх, утсаар сүрдүүлэх хэлбэр давамгайлж байсан бол одоо социал сүлжээ, мессежийн платформ, цахим шуудан, дүрс бичлэг, цахим төлбөрийн хэрэгслээр дамжуулан мөнгө нэхэх, крипто хөрөнгө шаардах, хувийн зураг бичлэг тараана гэж сүрдүүлэх хэлбэр нэмэгдэж байна. Ийм үйлдэл нь хил дамнасан шинжтэй, гэмт этгээдийг таних боломж хязгаарлагдмал, цахим ул мөр хурдан устдаг онцлогтой тул уламжлалт мөрдөн шалгах арга дангаараа хангалтгүй болжээ (UNODC, 2023; INTERPOL, 2024).

Монгол Улсын эрүүгийн эрх зүйн тогтолцоонд өмчлөх эрхийн эсрэг гэмт хэргийг тусгайлан зохицуулдаг бөгөөд заналхийлэл ашиглан хөрөнгө авах үйлдэл нь хохирогчийн сэтгэл зүйн эмзэг байдлыг ашиглаж, өмч хөрөнгийг албадан шилжүүлэхэд чиглэдэг тул нийгмийн хор аюулын түвшин өндөрт тооцогдоно. Хохирогч зөвхөн эд хөрөнгийн хохирол амсахгүй, айдас түгшүүрт автах, нийгмийн харилцаанаас өөрийгөө тусгаарлах, сэтгэл гутралд орох, хөдөлмөр эрхлэх боломж нь хязгаарлагдах зэрэг урт хугацааны сөрөг үр дагаварт өртөж болно (World Economic Forum, 2025).

Мөн энэ төрлийн гэмт хэрэг далд хэлбэрээр үйлдэгдэх нь түгээмэл. Хохирогчид ичиж зовох, нэр хүндээ хамгаалах, гэр бүлдээ мэдэгдэхээс эмээх, эсхүл заналхийлэл бодитоор хэрэгжинэ гэж айснаас эрх бүхий байгууллагад мэдээлэхгүй өнгөрөх тохиолдол бий. Үүний улмаас бодит статистик бүрэн илэрхийлэгдэхгүй, латент түвшин өндөр байх магадлалтай бөгөөд энэ нь урьдчилан сэргийлэх бодлого, мөрдөн шалгах арга зүйг боловсронгуй болгоход хүндрэл учруулдаг (World Bank, 2024; OECD, 2023).

Иймээс бусдын эд хөрөнгө авахаар заналхийлэх гэмт хэргийг зөвхөн өмчийн эсрэг халдлага гэж явцуу ойлгох нь хангалтгүй. Харин хүний эрх, цахим аюулгүй байдал, сэтгэл зүйн хамгаалалт, мэдээллийн нууцлал, санхүүгийн аюулгүй байдалтай уялдсан цогц нийгмийн үзэгдэл гэж авч үзэх шаардлагатай. Энэ нь нотлох ажиллагааны арга хэрэгслийг шинэчлэх, урьдчилан сэргийлэх бодлогыг боловсронгуй болгох, хууль хэрэглээний практикийг орчин үеийн нөхцөлд нийцүүлэх үндэслэл болно (Europol, 2023; OECD, 2023).

Нотлох ажиллагаанд тулгамдаж буй асуудал

Бусдын эд хөрөнгө авахаар заналхийлэх гэмт хэргийг илрүүлэх, шалган тогтоох ажиллагаанд тулгардаг гол хүндрэл нь тухайн үйлдэл ихэвчлэн хаалттай орчинд, цөөн оролцогчийн хүрээнд, богино хугацаанд явагддагтай холбоотой. Олон тохиолдолд мөнгө шилжүүлсэн, эд хөрөнгө өгсөн нөхцөл байдал тогтоогдож болох боловч энэ шилжүүлэг нь сайн дурын хэлцэл байсан уу, эсхүл заналхийлэл, айлган сүрдүүлэлтийн нөлөөгөөр хийгдсэн үү гэдгийг нотлох нь төвөгтэй байдаг. Иймээс заналхийллийн агуулга, хөрөнгө шилжүүлсэн үйлдэл, гэмт этгээдийн санаа зорилго гэсэн үндсэн холбоосыг бүрэн тогтоох шаардлага үүсдэг (UNODC, 2023; Council of Europe, 2022).

Практикт хохирогчид айдас, ичгүүр, нэр хүндээ алдах болгоомжлолын улмаас цаг тухайд нь гомдол гаргахгүй байх нь түгээмэл. Ялангуяа хувийн зураг, дүрс бичлэг, гэр бүлийн мэдээлэл, ажлын байртай холбоотой нууц мэдээлэл тараана гэж сүрдүүлсэн тохиолдолд хохирогч асуудлыг нууцаар шийдэхийг оролдож, мөнгө шилжүүлсний дараа ч удаан

хугацаанд мэдээлэхгүй байх хандлага ажиглагддаг. Энэ хугацаанд чат устгах, бүртгэл хаагдах, төхөөрөмж солигдох, IP хаяг өөрчлөгдөх, платформын лог хадгалалтын хугацаа дуусах зэргээс анхны нотлох баримт алдагдах эрсдэл нэмэгддэг (INTERPOL, 2024; Europol, 2023).

Цахим орчинд үйлдэгдсэн ийм хэрэгт техникийн хүндрэл түгээмэл тулгардаг. Гэмт этгээдүүд VPN, прокси сервер, түр дугаар, хуурамч сошиал хаяг, нэг удаагийн цахим шуудан, гадаад улсын платформ, криптовалютын түрийвч ашиглах нь нотлох ажиллагааг хүндрүүлдэг. Ийм нөхцөлд мөрдөн шалгах байгууллага зөвхөн нэг төхөөрөмж, нэг дансны мэдээллээр хязгаарлагдахгүй, олон эх сурвалжийн өгөгдлийг тулган шинжлэх шаардлагатай болдог. Гэвч энэ нь өндөр ур чадвар, цаг хугацаа, техникийн чадавх шаарддаг (National Institute of Justice, 2024; RAND Corporation, 2023).

Зарим хэрэгт харилцаа олон платформ дамжин өрнөдөг. Анхны холбоо сошиал сүлжээгээр эхэлж, дараагийн харилцаа мессежийн аппликейшн рүү шилжих, мөнгө шилжүүлэг өөр сувгаар хийгдэх зэрэг нөхцөл нийтлэг. Нэг хэрэгт хэдэн зуун чат, зураг, дуудлагын бүртгэл, байршлын мэдээлэл, гүйлгээний мөр цугларах боломжтой бөгөөд эдгээрээс ач холбогдолтой хэсгийг ялган боловсруулах нь мөрдөгчид бодит ачаалал болдог. Өгөгдлийн хэмжээ өсөхийн хэрээр хүний нөөцөд тулгуурласан уламжлалт арга хангалтгүй болох хандлага ажиглагдаж байна (Europol, 2023; OECD, 2023).

Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хуульд нотлох баримт цуглуулах, шалгах, үнэлэх нийтлэг зарчим тогтоосон боловч цахим өгөгдөлтэй холбоотой нарийвчилсан аргачлал практикт хангалтгүй хэвээр байна. Цахим нотлох баримтын эх сурвалжийг баталгаажуулах, өгөгдөл өөрчлөгдөөгүйг нотлох, хуулбарлан авах ажиллагааны бүрэн бүтэн байдлыг хангах, хадгалалтын хэлхээ холбоог баримтжуулах зэрэгт нэгдсэн стандарт шаардлагатай. Эдгээр ажиллагаа доголдвол шүүхийн шатанд баримтын үнэн зөв, зөвшөөрөгдөх чадварын талаар маргаан үүсэх эрсдэлтэй (Council of Europe, 2022).

Мөн олон улсын платформуос мэдээлэл гаргуулан авах ажиллагаа удаашралтай байдаг нь мөрдөн шалгах ажиллагаанд сөргөөр нөлөөлдөг. Зарим үйлчилгээ үзүүлэгч компаниуд зөвхөн шүүхийн шийдвэр, олон улсын эрх зүйн туслалцааны журмаар мэдээлэл гаргаж өгдөг тул хугацаа их зарцуулдаг. Энэ хооронд данс устгах, өгөгдөл шинэчлэгдэх, төхөөрөмж солигдох, крипто хөрөнгө шилжиж алга болох эрсдэл нэмэгддэг (UNODC, 2023; Financial Action Task Force, 2023).

Түүнчлэн техник, программ хангамж, мэргэшсэн хүний нөөцийн хүртээмж ялгаатай байгаа нь бодит хүндрэл үүсгэдэг. Томоохон байгууллагууд тодорхой түвшний дижитал шинжилгээ хийх боломжтой байхад орон нутагт техник хэрэгсэл, сургалт, мэргэжилтний хүрэлцээ хязгаарлагдмал байх тохиолдол бий. Энэ нь хэрэг шийдвэрлэх ажиллагаанд хүндрэл үүсгэх эрсдэлтэй (World Bank, 2024).

Ийм нөхцөлд нотлох ажиллагааг зөвхөн уламжлалт аргаар явуулахад үр ашиг буурч байна. Асар их хэмжээний өгөгдлийг богино хугацаанд шүүх, заналхийллийн хэв шинж тодорхойлох, сэжигтэй гүйлгээний холбоос илрүүлэх, харилцааны сүлжээ зураглах, үйл явдлын цаг хугацааны дараалал гаргах технологийн дэмжлэг зайлшгүй шаардлагатай болсон. Иймээс хиймэл оюун ухаанд суурилсан аналитик хэрэгслийг мөрдөн шалгах ажиллагаанд ашиглах асуудал нь шинэчлэлийн санал төдий бус, бодит хэрэгцээ болж байна (Europol, 2023; World Economic Forum, 2025).

Нотлох ажиллагаанд хиймэл оюун ухаан ашиглаж буй олон улсын туршлага

Сүүлийн арван жилд дижитал технологийн хэрэглээ эрчимтэй өсөхийн хэрээр гэмт хэрэгтэй холбоотой цахим ул мөрийн хэмжээ эрс нэмэгдсэн байна. Гар утас, компьютер, үүлэн хадгалалт, сошиал сүлжээ, мессежийн платформ, банк санхүүгийн систем, хяналтын

камер зэрэг олон эх сурвалжаас өгөгдөл тасралтгүй үүсэж байгаа нь мөрдөн шалгах ажиллагаанд шинэ боломж нээхийн зэрэгцээ их хэмжээний мэдээллийг богино хугацаанд боловсруулах сорилт бий болгожээ. Ийм нөхцөлд олон улсын хууль сахиулах байгууллагууд хиймэл оюун ухаанд суурилсан аналитик системийг үе шаттай ашиглаж эхэлсэн байна (OECD, 2023; World Bank, 2024).

Европын орнууд цахим нотлох баримтын боловсруулалтад байгалийн хэлний боловсруулалт, дүрс танилт, өгөгдлийн холбоос шинжилгээ, зан үйлийн хэв маяг тогтоох алгоритм ашиглаж байна. Олон мянган чат, и-мэйл, мессеж дундаас заналхийллийн шинжтэй өгүүлбэр, мөнгө нэхсэн шаардлага, давтагдсан дарамтын хэв шинжийг автоматаар ялгах боломж бүрдсэн. Мөн олон хэрэглэгчийн харилцааг сүлжээ хэлбэрээр дүрслэн үзүүлж, оролцогчдын үүргийг тодорхойлоход ашиглаж байна (Europol, 2023; European Commission, 2024).

Их Британид онлайн сүрдүүлэг, цахим залилан, мөнгө нэхэхтэй холбоотой хэргийг илрүүлэх, шалгах ажиллагаанд нээлттэй эх сурвалжийн мэдээлэлд автомат шинжилгээ хийх системийг туршин ашиглаж байна. Үүнд сошиал сүлжээний нийтэд нээлттэй нийтлэл, форумын мэдээлэл, сэжигтэй зар сурталчилгаа, давтагдсан хэрэглэгчийн бүртгэлийг ангилан эрэмбэлэх технологи хамаарна. Түүнчлэн төхөөрөмжөөс гарган авсан өгөгдлийг ашиглан үйл явдлын цаг хугацааны дараалал гаргах, байршил, харилцаа холбоо, санхүүгийн үйлдлийг нэгтгэн зураглах программ хэрэглэсэн тохиолдол бий. Ийм аргачлал нь их хэмжээний мэдээллийг богино хугацаанд урьдчилан боловсруулж, мөрдөн шалгах ажиллагааны шуурхай байдлыг нэмэгдүүлэх боломжтой гэж үздэг (Home Office, 2022; RAND Corporation, 2023).

Сингапур нь санхүүгийн технологийн хөгжлөөрөө сэжигтэй гүйлгээ, мөнгө шилжүүлгийн хэв маяг, шахалттай холбоотой санхүүгийн урсгалыг илрүүлэхэд AI ашиглаж байна. Богино хугацаанд олон дансаар дамжсан жижиг дүнтэй шилжүүлэг, ижил төхөөрөмжөөс хийгдсэн олон бүртгэл, эрсдэлтэй бүс рүү чиглэсэн урсгалыг алгоритмаар таних арга хэрэглэдэг. Энэ нь бусдын эд хөрөнгө авахаар заналхийлэх хэрэгт хөрөнгийн мөрийг дагах ажиллагаанд үр дүнтэй гэж үздэг (Monetary Authority of Singapore, 2023; Financial Action Task Force, 2023).

Интерпол мөн хил дамнасан цахим гэмт хэрэгтэй тэмцэхэд AI-ийн ач холбогдлыг онцолдог. Олон хэл дээрх мэдээллийг автоматаар орчуулах, зураг болон дүрс бичлэгээс объект таних, ижил төстэй хэрэг хоорондын холбоос илрүүлэх, зохион байгуулалттай гэмт хэргийн сүлжээ тогтооход хиймэл оюун ухааныг ашиглах талаар зөвлөмж гаргасан байна (INTERPOL, 2024; UNODC, 2023).

АНУ-д холбооны болон мужийн түвшний зарим байгууллага дижитал форензикийн лабораторид AI ашиглан гар утас, компьютероос гарган авсан өгөгдлийг ангилах, зураг дундаас мөнгө, баримт бичиг, байршлын шинж тэмдэг таних систем ашиглаж байна. Том хэмжээний санхүүгийн гэмт хэрэгт олон мянган гүйлгээ дундаас хэвийн бус урсгалыг ялгах аналитик шийдэл ч хэрэглэж байна. Гэвч хувийн нууц, ялгаварлан гадуурхалтын эрсдэл, алгоритмын ил тод байдалтай холбоотой маргаанд шүүхийн хяналтад онцгой ач холбогдол өгдөг (National Institute of Justice, 2024; Brookings Institution, 2024).

Олон улсын туршлагыг нэгтгэн үзвэл хиймэл оюун ухаан нь мөрдөгч, прокурор, шинжээчийн мэргэжлийн дүгнэлтийг орлох хэрэгсэл биш юм. Харин их хэмжээний мэдээллээс эрсдэлтэй хэсгийг ялгах, олон эх сурвалжийн өгөгдлийг уялдуулах, цаг хугацааны дараалал гаргах, сүлжээ холбоос тодорхойлох, санхүүгийн урсгал мөрдөх зэрэг давтамжтай техникийн ажлыг хурдасгах туслах механизм хэлбэрээр илүү үр ашигтай байна. AI-ийн гол үнэ цэнэ нь шийдвэр гаргах эрх мэдэлд бус, мэдээллийн боловсруулалтын хурд, нарийвчлал,

цар хүрээг нэмэгдүүлэхэд оршиж байна (World Economic Forum, 2025; Stanford University, 2025).

Гэсэн хэдий ч олон улс орон ийм системийг хяналтгүй ашиглахыг зөвшөөрдөггүй нийтлэг чиг хандлага ажиглагддаг. Алгоритмын тайлбарлах боломж, өгөгдлийн чанар, хүний эрхийн баталгаа, шүүхийн хяналт, хариуцлагын тогтолцоог бүрдүүлсний дараа хэрэглээг өргөжүүлэх бодлого баримталж байна. Энэ туршлага нь Монгол Улсад мөрдөн шалгах ажиллагаанд AI нэвтрүүлэхдээ технологийн боломжийг дангаар нь бус, эрх зүйн баталгаа болон институцийн чадавхтай уялдуулан авч үзэх шаардлагатайг харуулж байна (Council of Europe, 2022; International Telecommunication Union, 2023).

Монгол Улсад AI-г нотлох ажиллагаанд нэвтрүүлэх эрх зүйн боломж, хязгаарлалт ба хэрэгжүүлэх чиглэл

Монгол Улсад мөрдөн шалгах болон нотлох ажиллагаанд хиймэл оюун ухаан ашиглахыг тусгайлан зохицуулсан бие даасан хууль одоогоор бүрдээгүй боловч ийм технологийг хууль ёсны хүрээнд ашиглах суурь орчин тодорхой хэмжээнд бүрдсэн гэж үзэж болно. Эрүүгийн процессын хууль тогтоомж, мэдээллийн аюулгүй байдал, хүний хувийн мэдээлэл хамгаалах зохицуулалт нь дижитал орчинд үүссэн мэдээллийг хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагаанд ашиглах үндсэн боломжийг нээж байна (World Bank, 2024; OECD, 2023).

Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хуульд нотлох баримтыг цуглуулах, бэхжүүлэх, шалгах, үнэлэх нийтлэг зарчим тогтоосон бөгөөд хуульд заасан журмын дагуу олж авсан мэдээллийг ашиглах боломжтой. Энэ нь цахим төхөөрөмж, мэдээллийн сан, харилцаа холбооны хэрэгсэл, цахим баримт бичиг, дижитал мөр зэрэг шинэ төрлийн эх сурвалжийг практикт хэрэглэх эрх зүйн үндэс болж байна.

Хүний хувийн мэдээлэл хамгаалах тухай хууль нь мэдээлэл боловсруулах зорилго, хүрээ, хууль ёсны үндэслэл, хамгаалалтын шаардлагыг тогтоосон. Мөн Кибер аюулгүй байдлын тухай хуульд төрийн мэдээллийн систем, чухал дэд бүтэц, өгөгдлийн хамгаалалтын асуудлыг зохицуулсан нь хууль сахиулах байгууллагын технологийн найдвартай ажиллагаанд ач холбогдолтой (International Telecommunication Union, 2023).

Гэсэн хэдий ч дээрх зохицуулалт нь AI-ийг нотлох ажиллагаанд шууд, өргөн хүрээнд ашиглахад хангалттай гэж үзэх боломжгүй. Нэгдүгээрт, алгоритмын гаргасан үр дүнг тайлбарлах боломж хязгаарлагдмал байж болно. Ямар өгөгдөлд тулгуурлан, ямар шалгуураар үнэлгээ хийснийг тайлбарлах боломжгүй бол нотлох ажиллагаанд хүндрэлтэй. Иймд ашигласан аргачлал тодорхой, шалгах боломжтой байх шаардлагатай (Council of Europe, 2022).

Хоёрдугаарт, өгөгдлийн чанар хангалтгүй бол буруу ангилалт гарах эрсдэлтэй. Хуучирсан, дутуу, ташаа мэдээлэлд суурилсан систем гэм буруугүй этгээдийг сэжигтэй гэж тэмдэглэх, эсхүл бодит эрсдэлийг орхигдуулах магадлалтай. Энэ нь гэм буруугүйд тооцох болон шударга ёсны зарчимд харшилж болно (European Union Agency for Fundamental Rights, 2023).

Гуравдугаарт, хувийн мэдээллийг хэт хэмжээгээр цуглуулах, зорилгоос давсан боловсруулалт хийх эрсдэл оршиж байна. Хэрэгт хамааралгүй олон этгээдийн чат, байршил, холбоо харилцааны мэдээллийг нэг дор цуглуулах нь шаардлагатай байдал, тэнцвэрт байдлын зарчимд нийцэхгүй байж болно (UNESCO, 2024). Мөн AI системийн гаргасан оноо, эрэмбэ, таамаглалыг нотлох баримттай андуурах эрсдэлтэй бөгөөд ийм үр дүн нь нотлох баримт бус, мөрдөн шалгах ажиллагааг чиглүүлэх туслах мэдээлэл юм (RAND Corporation, 2023).

Ийм нөхцөлд Монгол Улсад мөрдөн шалгах ажиллагаанд AI-ийг шууд шийдвэр гаргагч систем байдлаар бус, хүний хяналттай аналитик туслах хэрэгсэл хэлбэрээр үе шаттай нэвтрүүлэх нь илүү оновчтой. Эхний шатанд чат, мессеж, цахим шуудан, сошиал харилцаанаас заналхийллийн шинжтэй түлхүүр үг, давтамж, холбоос илрүүлэх хэлний боловсруулалтын систем ашиглаж болно. Энэ нь мөрдөгчид их хэмжээний өгөгдлөөс ач холбогдолтой хэсгийг шуурхай ялгахад дэмжлэг үзүүлнэ (Europol, 2023).

Дараагийн шатанд банкны гүйлгээ, цахим төлбөрийн урсгал, дансны сүлжээ холбоос, сэжигтэй давтагдсан шилжүүлгийг шинжлэх санхүүгийн аналитик платформ нэвтрүүлэх боломжтой. Мөн олон эх сурвалжийн өгөгдлийг нэгтгэн цаг хугацааны дараалал үүсгэх, холбоос зураглал гаргах систем ашиглавал мөрдөн шалгах ажиллагааны уялдаа сайжирч, хугацаа богиносх боломжтой (Financial Action Task Force, 2023; World Economic Forum, 2025).

Үүний зэрэгцээ прокурор, мөрдөгч, шинжээч, шүүгч нарт зориулсан тусгай сургалт зайлшгүй шаардлагатай. Технологийн боломж, хязгаарлалт, алдааны магадлал, нотлох чадварын үнэлгээг ойлгохгүй бол системийн үр ашиг буурна. Иймээс техникийн мэдлэгийг процессын эрх зүйн мэдлэгтэй хослуулсан чадавхжуулах бодлого чухал юм (INTERPOL, 2024).

Дүгнэн үзвэл бусдын эд хөрөнгө авахаар заналхийлэх гэмт хэрэг цахим хэлбэрт шилжиж, нотлох ажиллагаанд хүндрэл үүсэж байна. Энэ нөхцөлд хиймэл оюун ухаан нь ач холбогдолтой ул мөр ялгах, холбоос тогтоох, эрсдэлийг тодорхойлох бодит боломжтой хэрэгсэл мөн. Гэвч хүний эрх, шударга ёсны зарчим, нотлох баримтын хууль ёсны хүчинтэй байдалд нийцүүлэн, хүний эцсийн хяналттайгаар ашиглах нь Монгол Улсад илүү зохистой загвар болно (Council of Europe, 2022; OECD, 2023).

Хэлэлцүүлэг

Энэхүү судалгаагаар бусдын эд хөрөнгө авахаар заналхийлэх гэмт хэргийн нотлох ажиллагаанд хиймэл оюун ухаан ашиглах боломжийг олон улсын туршлага, үндэсний эрх зүйн орчин, практик хэрэгцээтэй уялдуулан авч үзэв. Судалгааны үр дүнгээс харахад хиймэл оюун ухаан нь уламжлалт мөрдөн шалгах ажиллагааг орлохгүй боловч их хэмжээний мэдээлэл хуримтлагдаж, хэрэг шалгах ажиллагааны хүндрэл үүсэх нөхцөлд нотлох ажиллагааны үр нөлөөг дээшлүүлэх дэмжих хэрэгсэл болох боломжтой байна. Ялангуяа их хэмжээний өгөгдөл боловсруулах, холбоос тогтоох, сэжигтэй хэв шинж илрүүлэх, үйл явдлын цаг хугацааны дараалал гаргах зэрэг давтагддаг ажиллагаанд AI ашиглах бодит шаардлага бий болжээ (OECD, 2023; World Bank, 2024).

Бусдын эд хөрөнгө авахаар заналхийлэх гэмт хэрэг нь ихэвчлэн хаалттай орчинд, цөөн оролцогчийн хүрээнд, эсхүл цахим сувгаар үйлдэгддэг тул нотлох ажиллагаа хүндрэлтэй хэвээр байна. Хохирогчид айдас, ичгүүр, нэр хүндээ хамгаалах болгоомжлолын улмаас цаг тухайд нь мэдээлэхгүй байх нь түгээмэл бөгөөд үүний улмаас анхны цахим ул мөр устах, чат харилцаа арчигдах, ашигласан бүртгэл хаагдах, төхөөрөмж өөрчлөгдөх зэрэг нөхцөл үүсдэг. Иймээс уламжлалт аргаар бүх мэдээллийг богино хугацаанд боловсруулах боломж хязгаарлагдмал байдаг (UNODC, 2023; INTERPOL, 2024).

Судалгааны хүрээнд Европын холбоо, Их британи, АНУ, Сингапур зэрэг улсад AI-ийг цахим нотлох баримт ангилах, заналхийллийн шинжтэй өгөгдөл ялгах, сэжигтэй санхүүгийн урсгал илрүүлэх, олон эх сурвалжийн мэдээллийг уялдуулах чиглэлээр ашиглаж эхэлсэн нь тогтоогдов. Эдгээр туршлагаас үзэхэд AI-ийн гол давуу тал нь шийдвэр гаргах эрх мэдэлд бус, харин мэдээллийн боловсруулалтын хурд, аналитик чадавхыг нэмэгдүүлэхэд оршиж байна.

Өөрөөр хэлбэл, AI нь мөрдөгчийн мэргэжлийн дүгнэлтийг орлохгүй, харин түүнийг илүү шуурхай, үндэслэлтэй болгох хэрэгсэл юм (Europol, 2023; National Institute of Justice, 2024).

Монгол Улсын хувьд ийм технологийг ашиглах хэрэгцээ хэдийнээ бий болсон байна. Цахимаар бусдыг заналхийлэх, хувийн мэдээлэл тараана гэж сүрдүүлэх, сошиал сүлжээгээр эд хөрөнгө шаардах зэрэг гэмт хэрэг нэмэгдэж буй өнөөгийн нөхцөлд чат, мессеж, банкны гүйлгээ, холбоос мэдээллийг богино хугацаанд нэгтгэн шинжлэх шаардлага өсөж байна. Хүний нөөц, хугацаа, техникийн боломж хязгаарлагдмал нөхцөлд технологийн дэмжлэг зайлшгүй хэрэгтэй болжээ (World Economic Forum, 2025).

Гэсэн хэдий ч AI ашиглалтыг зөвхөн технологийн боломж талаас нь үнэлэх нь хангалтгүй. Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагаанд хүний эрх, хууль ёсны зарчим, нотлох баримтын хууль ёсны шаардлага, гэм буруугүйд тооцох зарчим тэргүүлэх ач холбогдолтой хэвээр байна. Хэрэв алгоритмын шийдвэрийн үндэслэл тодорхойгүй, өгөгдлийн эх сурвалж эргэлзээтэй, эсхүл буруу ангилалтын эрсдэл өндөр байвал түүнийг нотлох ажиллагаанд шууд ашиглах нь шударга ёсны зарчимд нийцэхгүй байж болно (Council of Europe, 2022; European Union Agency for Fundamental Rights, 2023).

Иймээс Монгол Улсад AI-ийг мөрдөн шалгах ажиллагаанд эцсийн шийдвэр гаргагч систем байдлаар бус, хүний хяналттай туслах аналитик хэрэгсэл хэлбэрээр нэвтрүүлэх нь зүйтэй. Тухайлбал, заналхийллийн шинжтэй мессеж эрэмбэлэх, холбоо сүлжээний зураглал гаргах, санхүүгийн урсгалын хэв шинж тодорхойлох, үйл явдлын цаг хугацааны дараалал боловсруулах зэрэг чиглэлд ашиглах боломжтой. Харин гэм буруугийн асуудал, нотлох баримтын эцсийн үнэлгээ, процессын шийдвэрийг зөвхөн эрх бүхий албан тушаалтан гаргах ёстой.

Үүний зэрэгцээ программ хангамж худалдан авахаас гадна дотоод журам, мэдээлэл хамгаалалтын стандарт, аудит, мэргэжилтний сургалт, хараат бус хяналтын тогтолцоог хамтад нь хөгжүүлэх шаардлагатай. Технологи нь зөв зохион байгуулалт, чадварлаг хэрэглээ, тогтвортой хяналтын орчин бүрдсэн үед л бодит үр ашиг өгнө (INTERPOL, 2024; OECD, 2023).

Эцэст нь дүгнэхэд, бусдын эд хөрөнгө авахаар заналхийлэх гэмт хэргийн нотлох ажиллагаанд хиймэл оюун ухаан ашиглах асуудал нь ирээдүйн хийсвэр боломж бус, бодит хэрэгцээ болсон байна. Гэвч хэрэглээ нь хүний эрхийн баталгаа, процессын шударга байдал, үндэсний хууль тогтоомжийн шаардлагатай нийцсэн байх ёстой. Монгол Улсад үе шаттай, туршилтад суурилсан, хүний эцсийн хяналттай загвар хамгийн бодитой бөгөөд тогтвортой шийдэл болно.

Дүгнэлт

Энэхүү судалгаагаар бусдын эд хөрөнгө авахаар заналхийлэх гэмт хэрэг нь уламжлалт хэлбэрээс цахим орчинд суурилсан, нуугдмал, хил дамнасан, техник технологи ашигласан хэлбэрт шилжиж байна. Ийм хэрэгт заналхийлэл, дарамт шахалт, хөрөнгө шилжүүлэх ажиллагаа, цахим харилцаа, дижитал төлбөрийн мөр зэрэг олон нөхцөл байдал харилцан уялддаг тул нотлох ажиллагаа энгийн өмчийн эсрэг гэмт хэргээс хавьгүй төвөгтэй болсон байна. Ялангуяа чат устах, түр бүртгэл ашиглах, хуурамч цахим хаяг хэрэглэх, VPN болон олон улсын платформ ашиглах зэрэг нөхцөл нь мөрдөн шалгах ажиллагаанд бодит хүндрэл үүсгэж байгааг олон улсын судалгаанд тэмдэглэжээ (UNODC, 2023; INTERPOL, 2024).

Судалгааны үр дүнгээс үзэхэд хиймэл оюун ухаан нь ийм төрлийн гэмт хэргийг шийдвэрлэхэд мөрдөгч, прокурор, шинжээчийн мэргэжлийн чиг үүргийг орлох хэрэгсэл биш боловч нотлох ажиллагааны үр нөлөөг нэмэгдүүлэх боломжтой дэмжих технологи мөн байна. Их хэмжээний чат мэдээлэл ангилах, заналхийллийн шинжтэй өгөгдөл ялгах, сэжигтэй

санхүүгийн урсгал илрүүлэх, олон эх сурвалжийн мэдээллийг нэгтгэх, үйл явдлын цаг хугацааны дараалал боловсруулах, холбоо сүлжээний зураглал гаргах зэрэг ажиллагаанд AI үр ашигтай болох нь олон улсын туршлагаар батлагдсан байна (Europol, 2023; National Institute of Justice, 2024).

Монгол Улсын хувьд хиймэл оюун ухааныг нотлох ажиллагаанд ашиглах анхан шатны эрх зүйн нөхцөл тодорхой хэмжээнд бүрдсэн боловч эрүүгийн процесс дахь хэрэглээний нарийвчилсан журам, нотлох баримтын зөвшөөрөгдөх байдалд тавих шалгуур, алгоритмын тайлбарлах боломж, өгөгдлийн чанарын шаардлага, хүний эрхийн баталгаа, хяналтын тогтолцоог цаашид боловсронгуй болгох шаардлагатай байна. Хэрэв ийм зохицуулалтгүйгээр технологи нэвтрүүлбэл нотлох ажиллагааны чанар сайжрахаас илүүтэй процессын маргаан, буруу хэрэглээ, хүний эрхийн эрсдэл нэмэгдэх магадлалтай (Council of Europe, 2022; European Union Agency for Fundamental Rights, 2023).

Иймд Монгол Улсад хиймэл оюун ухааныг нотлох ажиллагаанд нэвтрүүлэхдээ “технологич төвтэй” бус, “эрх зүй төвтэй” хандлага баримтлах нь зүйтэй. Өөрөөр хэлбэл, AI нь шийдвэр гаргагч бус, мөрдөн шалгах ажиллагааг дэмжих аналитик туслах хэрэгсэл байх ёстой. Гэм буруугийн асуудал, нотлох баримтын эцсийн үнэлгээ, процессын шийдвэрийг зөвхөн эрх бүхий албан тушаалтан хуульд нийцүүлэн гаргах зарчим хадгалагдах шаардлагатай. Үүний зэрэгцээ хэрэглээг үе шаттай турших, дотоод аудит нэвтрүүлэх, мэргэжилтний сургалт зохион байгуулах, өгөгдөл хамгаалалтын стандарт мөрдүүлэх нь чухал юм (OECD, 2023; World Bank, 2024).

Эцэст нь тэмдэглэхэд, бусдын эд хөрөнгө авахаар заналхийлэх гэмт хэрэгтэй тэмцэх шинэ шатны арга хэрэгсэл нь зөвхөн илүү олон хүний нөөц бус, илүү ухаалаг мэдээллийн боловсруулалт юм. Хэрэв Монгол Улс хиймэл оюун ухааныг хууль ёсны хяналт, хүний эрхийн баталгаа, мэргэжлийн чадавх, байгууллагын бэлэн байдалтай уялдуулан үе шаттай нэвтрүүлж чадвал мөрдөн шалгах ажиллагааны шуурхай байдал, нотлох ажиллагааны чанар, иргэдийн эрх ашгийг хамгаалах үр нөлөө мэдэгдэхүйц дээшлэх боломжтой байна (World Economic Forum, 2025).

Санал, бодлогын зөвлөмж.

Монгол Улсад бусдын эд хөрөнгө авахаар заналхийлэх гэмт хэргийг нотлох ажиллагаанд хиймэл оюун ухааныг ашиглах асуудлыг зөвхөн технологийн шинэчлэл гэж бус, эрүүгийн шударга ёсны тогтолцоог боловсронгуй болгох бодлогын нэг чиглэл гэж үзэх шаардлагатай. Ийм төрлийн гэмт хэрэг цахим орчинд далд, зохион байгуулалттай, хил дамнасан хэлбэрээр үйлдэгдэж буй өнөөгийн нөхцөлд уламжлалт мөрдөн шалгах арга дангаараа хангалтгүй болж, их хэмжээний мэдээллийг богино хугацаанд боловсруулах, холбоо хамаарлыг тогтоох, эрсдэлийг эрт илрүүлэх шинэ аргачлал зайлшгүй хэрэгтэй болсон. Иймээс хиймэл оюун ухааны хэрэглээг төрийн бодлогын түвшинд үе шаттай төлөвлөж, хууль эрх зүй, хүний эрх, институцийн чадавх, технологийн дэд бүтэцтэй уялдуулан хэрэгжүүлэх нь зүйтэй (OECD, 2023; World Bank, 2024).

Юуны өмнө эрх зүйн орчныг тодорхой болгох шаардлагатай. Одоогийн хууль тогтоомжид цахим мэдээлэл, нотлох баримт, мэдээллийн аюулгүй байдлын суурь зохицуулалт байгаа боловч AI-ийг эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагаанд ашиглах тусгай шалгуур, хязгаарлалт, хариуцлагын тогтолцоо хангалтгүй байна. Иймээс Монгол Улсын Их Хурал болон эрх бүхий байгууллагууд AI системээр боловсруулсан мэдээллийн эрх зүйн статус, нотлох баримтаас ялгах шалгуур, хүний эцсийн хяналтын зарчим, алгоритмын тайлбарлах боломж, буруу хэрэглээний хариуцлагын үндсийг хуульд тодорхой тусгах шаардлагатай. Үгүй бол технологийн хэрэглээ өргөжих тусам шүүхийн шатанд маргаан

нэмэгдэж, хүний эрхийн эрсдэл өсөх магадлалтай (Council of Europe, 2022; European Union Agency for Fundamental Rights, 2023).

Үүний зэрэгцээ AI-ийг улсын хэмжээнд шууд нэвтрүүлэхээс илүү туршилтын болон үе шаттай загвараар хэрэгжүүлэх нь оновчтой. Эхний шатанд цахим заналхийлэлтэй холбоотой чат, мессеж, цахим шуудангаас эрсдэлтэй өгөгдөл ангилах, сэжигтэй санхүүгийн шилжүүлгийг таних, олон эх сурвалжийн мэдээллийг нэгтгэн цаг хугацааны дараалал үүсгэх зэрэг чиглэлээр туршилтын төсөл хэрэгжүүлэх боломжтой. Системийн нарийвчлал, алдааны түвшин, хүний эрхэд үзүүлэх нөлөө, эдийн засгийн үр ашгийг үнэлсний дараа дараагийн шатны шийдвэр гаргах нь зүйтэй (OECD, 2023; World Economic Forum, 2025).

Мөн ямар ч нөхцөлд хүний эрхийн баталгааг бодлогын төвд байршуулах шаардлагатай. Хувийн мэдээлэл хамгаалах, зорилгоос давсан мэдээлэл цуглуулахгүй байх, ялгаварлан гадуурхалтын эрсдэлийг бууруулах, иргэдэд гомдол гаргах боломж олгох, шүүхийн хяналтыг хангах зэрэг зарчим AI ашиглалтын салшгүй хэсэг байх ёстой. Ялангуяа ийм хэрэгт хувийн зураг, мессеж, гэр бүлийн мэдээлэл, санхүүгийн нууц зэрэг өндөр мэдрэмжтэй өгөгдөл ашиглагддаг тул хамгаалалт өндөр түвшинд хангагдах шаардлагатай (UNESCO, 2024).

Нөгөө талаар технологийн шинэчлэл зөвхөн программ хангамж худалдан авснаар хэрэгжихгүй. Прокурор, мөрдөгч, шинжээч, шүүгчид AI системийн боломж ба хязгаарлалт, алгоритмын алдаа, цахим нотлох баримтын үнэлгээ, өгөгдлийн аюулгүй байдал, процессын эрх зүйн хэрэглээний талаар тогтмол сургалтад хамрагдах шаардлагатай. Хэрэглэгч технологийг ойлгоогүй нөхцөлд системийн үр ашиг буурч, буруу хэрэглээ нэмэгдэх эрсдэлтэй (INTERPOL, 2024; National Institute of Justice, 2024).

Түүнчлэн Монгол Улс гадаадын бэлэн системд бүрэн түшиглэхээс зайлсхийж, үндэсний онцлогт нийцсэн өгөгдөл, хэлний орчин, хууль хэрэглээний практикт тохирсон дотоод шийдэл хөгжүүлэх бодлого баримтлах нь зүйтэй. Монгол хэл дээрх чат, заналхийллийн хэллэг, нутгийн онцлог хэлц, нэр томъёог таних чадваргүй систем практикт хангалттай үр дүн өгөхгүй. Их, дээд сургууль, судалгааны байгууллага, төрийн байгууллагын хамтын ажиллагаанд тулгуурласан дотоодын инновацыг дэмжих нь стратегийн ач холбогдолтой.

Эцэст нь AI ашиглалтад олон нийтийн итгэлцэл бий болгохын тулд хараат бус хяналт, аудитын тогтолцоог бүрдүүлэх шаардлагатай. Алгоритмын шийдвэрт тогтмол үнэлгээ хийх, алдааны бүртгэл хөтлөх, хүний эрхийн нөлөөллийн аудит явуулах, иргэдийн гомдлыг шийдвэрлэх механизм бий болгохгүйгээр технологийн хэрэглээ тогтвортой хөгжих боломжгүй. Иймээс хиймэл оюун ухааныг нотлох ажиллагаанд нэвтрүүлэх асуудлыг техник хэрэгслийн худалдан авалт гэж бус, хууль дээдлэх ёс, шударга ёсны зарчим, төрийн хариуцлагыг шинэ түвшинд гаргах институцийн шинэчлэл гэж ойлгон хэрэгжүүлэх нь Монгол Улсад хамгийн оновчтой бодлогын шийдэл болно (Council of Europe, 2022; OECD, 2023).

Ашигласан эх сурвалж

Үндэсний эх сурвалж

- Монгол Улсын Их Хурал. (2015). Эрүүгийн хууль. Улаанбаатар, Монгол Улс.
- Монгол Улсын Их Хурал. (2017). Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хууль. Улаанбаатар, Монгол Улс.
- Монгол Улсын Их Хурал. (2021a). Кибер аюулгүй байдлын тухай хууль. Улаанбаатар, Монгол Улс.

- Монгол Улсын Их Хурал. (2021b). Хүний хувийн мэдээлэл хамгаалах тухай хууль. Улаанбаатар, Монгол Улс.

Олон улсын эх сурвалж

- Council of Europe. (2022). *Artificial intelligence and criminal justice: Human rights safeguards*. Strasbourg, France.
- Europol. (2023). *Artificial intelligence and policing: Opportunities and challenges*. The Hague, Netherlands.
- Financial Action Task Force. (2023). *Data analytics and AI in illicit finance detection*. Paris, France.
- INTERPOL. (2024). *AI toolkit for law enforcement agencies*. Lyon, France.
- International Telecommunication Union. (2023). *AI governance and data responsibility in state institutions*. Geneva, Switzerland.
- National Institute of Justice. (2024). *Artificial intelligence applications in digital forensics*. Washington, DC, USA.
- OECD. (2023). *Framework for trustworthy artificial intelligence in public governance*. Paris, France.
- RAND Corporation. (2023). *Artificial intelligence in criminal investigations: Risks and opportunities*. Santa Monica, CA, USA.
- United Nations Office on Drugs and Crime. (2023). *Digital evidence and artificial intelligence in criminal justice systems*. Vienna, Austria.
- World Bank. (2024). *Public sector digital transformation and trustworthy AI*. Washington, DC, USA.
- World Economic Forum. (2025). *Responsible AI governance in public sector enforcement agencies*. Geneva, Switzerland.

**МӨНГӨ УГААХ ГЭМТ ХЭРГИЙН МӨРДӨН
ШАЛГАХ АЖИЛЛАГААНЫ ОНЦЛОГ
FEATURES OF MONEY LAUNDERING
CRIMES INVESTIGATION**

Н.Бадраа

ДХИС-ийн Цагдаагийн сургуулийн
Эрүүгийн процессын эрх зүйн тэнхимийн
профессор, хууль зүйн доктор (Ph.D),
цагдаагийн хурандаа

Badraa.N

Professor, Doctor of Laws (Ph.D.), Police
Colonel, Police School, Police School,
University of Internal Affairs

Хураангуй: Мөнгө угаах гэмт хэрэг нь хууль бус эх үүсвэрээс бий болсон орлогыг хууль ёсны мэт харагдуулах замаар эдийн засаг, санхүүгийн тогтолцоонд бүтцийн хэмжээний сөрөг нөлөөлдөг, зохион байгуулалттай гэмт хэргийн нэн түгээмэл хэлбэрийн нэг юм. Энэхүү гэмт хэрэг нь улс орны татварын баазыг суллаж, санхүүгийн зохицуулалтын механизмыг сулруулж, нийтийн хяналтыг тойрч гарах замаар хууль дээдлэх ёсонд шууд хохирол учруулдаг.

Монгол Улсын нөхцөлд уг гэмт хэрэг нь авлига, албан тушаалын гэмт хэрэг, татварын зөрчил, хил дамнасан хууль бус үйл ажиллагаатай нягт холбоотойгоор, голдуу бэлэн мөнгөний хэрэглээ давамгайлсан нийгэм, эдийн засгийн орчинд илэрч байна. Энэхүү өгүүлэлд мөнгө угаах гэмт хэргийн үзэл баримтлал, онолын үе шат, орчин үеийн гүйцэтгэх хэлбэр, мөрдөн шалгах ажиллагааны арга зүйн онцлогийг нарийвчлан судалж, санхүүгийн урсгалын шинжилгээ, дижитал мөрдлөгийн техник, олон улсын байгууллагатай хэрэгжүүлэх хамтын ажиллагааны ач холбогдлыг тодорхойлсон болно.

Судалгааны дүгнэлтээс харахад, мөнгө угаах гэмт хэрэг нь криптовалют, цахим санхүүгийн орчинд шилжих хурдацтай хандлага ажиглагдаж байгаа бөгөөд энэ нь мөрдөн шалгах ажиллагаанд шинэ үеийн арга зүй, мэдээлэл, технологийн иж бүрэн шийдэл нэн шаардлагатайг харуулж байна.

Abstract: Money laundering is one of the most prevalent forms of organized crime, inflicting systemic harm on economic and financial structures by disguising illegally obtained proceeds as legitimate income. This crime erodes tax bases, undermines regulatory mechanisms, and directly challenges the rule of law by circumventing public oversight.

In Mongolia, money laundering is closely intertwined with corruption, official misconduct, tax evasion, and transnational illegal activities, manifesting predominantly in a cash-intensive socioeconomic environment. This study comprehensively examines the conceptual framework, theoretical stages, contemporary modes of execution, and methodological specificities of investigating money laundering offenses.

It further underscores the critical importance of financial flow analysis, digital forensic techniques, and international institutional cooperation. The research findings reveal a rapid transition of money laundering activities toward cryptocurrency and digital financial ecosystems, necessitating advanced investigative methodologies and integrated technological solutions.

Түлхүүр үг. Мөнгө угаах гэмт хэрэг, мөрдөн шалгах ажиллагаа, санхүүгийн урсгалын шинжилгээ, криптовалют, блокчейн мөрдлөг, дижитал нотлох баримт, санхүүгийн хяналт,

олон улсын хамтын ажиллагаа, зохион байгуулалттай гэмт хэрэг, хууль сахиулах байгууллага.

Keywords: Money laundering, investigation, financial flow analysis, cryptocurrency, blockchain investigation, digital evidence, financial surveillance, international cooperation, organized crime, law enforcement.

1. ОРШИЛ

Мөнгө угаах гэмт хэрэг нь орчин үеийн нийгэм, эдийн засгийн тогтвортой байдалд нэн ноцтой аюул учруулдаг бөгөөд хууль бус гаралтай орлогын эх үүсвэрийг нуун далдлах, нийгмийн нүдэнд хууль ёсны мэт харагдуулах зорилгоор зохион байгуулалттайгаар хэрэгжүүлдэг үйл ажиллагааны цогц хэлбэр юм. Уг гэмт хэрэг нь зөвхөн тухайн хуулийн зүйл заалтыг зөрчих явдал биш, харин татварын баазыг суллаж, санхүүгийн зохицуулалтыг тойрч, улс орны хөгжлийн нөөцийг хулгайлах шинжтэй учраас нийгэмд учруулах хохирлоор бусад гэмт хэргээс давуу байдаг. Монгол Улсын Эрүүгийн хуулийн 18.6 дугаар зүйлд мөнгө угаах гэмт хэргийн бүрэлдэхүүн, шинжийг хуульчлан тодорхойлж, гэмт хэрэг үйлдэж олсон хөрөнгө, орлогын эх үүсвэрийг нуун далдлах, хувиргах, шилжүүлэх болон ашиглах үйлдлийг гэмт хэрэгт тооцдог. Үүнтэй зэрэгцэн, Мөнгө угаах болон терроризмыг санхүүжүүлэхтэй тэмцэх тухай хуульд урьдчилан сэргийлэх, цаг алдалгүй илрүүлэх, эрх бүхий байгууллагад мэдээлэх эрх зүйн тогтолцоог зохицуулсан байна.

Сүүлийн жилүүдэд Монгол Улсад мөнгө угаах гэмт хэрэг нь авлига, татвараас зайлсхийх, хууль бус ашигт малтмалын олборлолт, хилийн чанадад хийгдэх хууль бус гүйлгээтэй нягт уялдаатайгаар нэмэгдэх хандлагатай болж байгааг эрдэм шинжилгээний судалгааны дүгнэлтүүд нотолж байна. Санхүүгийн мэдээллийн албаны тайланд дурдсанаар, сэжигтэй гүйлгээний мэдээллийн тоо жилээс жилд тасралтгүй өсөж, санхүүгийн байгууллагуудын дотоод хяналтын механизм болон мэдээлэх үүргийн ач холбогдол улам бүр нэмэгдэж байна. Энэхүү нөхцөлд мөнгө угаах гэмт хэргийн мөрдөн шалгах ажиллагааны онцлогийг системтэй, иж бүрэн судлах нь онолын болон практик ач холбогдлоороо өндөр байна. Цаашлаад, мэдээллийн технологийн тасралтгүй хөгжил, криптовалютын зах зээлийн өргөжилт нь уг гэмт хэргийн гүйцэтгэх хэлбэрийг улам нарийн болгож, мөрдлөгийн байгууллагын чадавхийг тасралтгүй шинэчлэх хэрэгцээ шаардлага бий болгоод байна.

Энэхүү судалгааны үндсэн зорилго нь Монгол Улсын эрх зүйн орчин, санхүүгийн зохицуулалтын тогтолцоо, практик хэрэгжилтийн нөхцөлд мөнгө угаах гэмт хэргийн мөрдөн шалгах ажиллагааны онцлогийг тодорхойлж, орчин үеийн сорилт, шийдлийн чиглэлийг тогтоох явдал юм. Өгүүллийн гол хэсэгт мөнгө угаах үйл явцын үе шат, илрэх хэлбэр, мөрдлөгийн арга зүй, тулгарч буй сорилтыг нарийвчлан авч үзнэ.

2. СУДАЛГААНЫ АРГА ЗҮЙ

Энэхүү судалгаанд баримт бичгийн цогц шинжилгээ, харьцуулсан эрх зүйн судалгаа, кейс шинжилгээ, статистик мэдээллийн дүн шинжилгээ болон орчин үеийн эрдэм шинжилгээний бүтээлүүдийн тойм судалгааны аргуудыг уялдуулан хэрэглэсэн болно. Судалгааны арга зүйн хувьд олон эх сурвалжид суурилсан гурвалжлах (triangulation) зарчмыг баримталж, үр дүнгийн найдвартай байдал, бодитой байдлыг хангахыг эрмэлзэв.

Тодруулбал, Монгол Улсын холбогдох хуулийн нормативын баримт бичиг, Монголбанк болон Санхүүгийн мэдээллийн алба, Санхүүгийн зохицуулах хороо, Шүүхийн ерөнхий зөвлөлийн тайлан мэдээллийг анхдагч эх сурвалж болгон ашигласан. Хоёрдогч эх сурвалжийн хувьд Олон улсын санхүүгийн хяналт, мөнгө угаахтай тэмцэх чиглэлийн гол

байгууллагуудын судалгааны материал, тухайлбал FATF, Eurojust, UNODC-ийн тайлан, мэдээлэл, мөн академик сэтгүүл дэх шинжилгээний өгүүллүүдийг харьцуулан авч үзсэн. Гарсан дүгнэлтийг практик жишээ, шүүхийн хэрэг материалын тоймтой уялдуулан тулгаж, судалгааны дүгнэлтийн бодитой байдлыг баталгаажуулав.

Үндсэн хэсэг. Мөнгө угаах гэмт хэргийн шинжилгээ гэдэг нь хууль бус аргаар олсон мөнгө, хөрөнгийг хууль ёсны мэт харагдуулах зорилготой санхүүгийн үйл ажиллагаа, схем, урсгалыг илрүүлэх, задлан шинжлэх, нотлох баримтаар тогтоох судалгаа, мөрдөн шалгах үйл явц юм.

Ингэхдээ мөнгөний эх үүсвэр, шилжилт хөдөлгөөн, далдлалтын арга (банк, оффшор, компанийн сүлжээ, бэлэн мөнгөний эргэлт гэх мэт), болон эцсийн ашиг хүртэгчийг тогтоох зорилготойгоор санхүү, хууль, криминологийн аргуудыг хослуулан ашигладаг. Өөрөөр хэлбэл, энэ нь гэмт хэргийн орлогыг “цэвэр мөнгө” мэт болгож буй процессийг илрүүлж, гэмт хэргийн санхүүгийн мөрийг задлан тайлбарлах аналитик болон мөрдөн шалгах чиглэлийн судалгаа юм.

Мөнгө угаах гэмт хэргийн онолын үндэс, үе шатууд

Мөнгө угаах гэмт хэргийн мөрдөн шалгах ажиллагаа нь бусад гэмт хэргээс ялгаатайгаар далд шинжтэй, олон үе шаттай, зохион байгуулалттай сүлжээний хүрээнд явагддаг онцлогтой бөгөөд энэ нь уг гэмт хэргийг илрүүлэх, нотлох ажиллагааг нэн төвөгтэй болгодог. Онолын хувьд мөнгө угаах үйл явцыг байршуулах (placement), давхарлах (layering), нэгтгэх (integration) гэсэн гурван үе шатанд ангилж тайлбарладаг бөгөөд эдгээр үе шат тус бүрт мөрдөн шалгах ажиллагааны арга, тактик нь ялгаатай хэрэгждэг.

Байршуулах үе шатанд хууль бус гаралтай бэлэн мөнгийг санхүүгийн системд анх удаа нэвтрүүлдэг. Энэ нь ихэнхдээ банкны тоо томшгүй олон жижиг хэмжээний шимтгэлтэй гүйлгээ буюу 'smurfing', зугаа цэнгэл, зочид буудал, тэвшин хорооллын ажил зэрэг бэлэн мөнгө ихтэй бизнесийн орлогод хольж нийлүүлэх замаар хийгддэг. Монгол Улсын нөхцөлд энэ үе шатыг тодорхойлоход хэцүү байдгийн гол шалтгаан нь эдийн засагт бэлэн мөнгөний хэрэглээ давамгайлж, жижиг, дунд бизнесийн орлогын бүртгэл хангалтгүй байгаатай холбоотой.

Давхарлах үе шатанд гүйлгээний эх үүсвэрийг нуун далдлах зорилгоор олон улс, олон данс, олон байгуулагыг дамжсан тоо томшгүй олон шилжүүлэг, гүйлгээ хийдэг. Энэ үе шатанд хуурамч нэхэмжлэх, хэт үнэлэгдсэн болон дутуу үнэлэгдсэн гадаад худалдааны хэлцэл, оффшор компанийн бүтцийг ашиглах нь түгээмэл. Нэгтгэх үе шатанд дахин боловсруулагдсан хөрөнгийг хууль ёсны бизнес, үл хөдлөх хөрөнгийн хөрөнгө оруулалт, хувьцааны зах зээл болон бусад хуулийн этгээдийн хэлцлээр дамжуулан эдийн засгийн эргэлтэд буцаан оруулдаг.

Монгол Улсын эрсдэлийн хүчин зүйл. Монгол Улсын нөхцөлд мөнгө угаах гэмт хэрэг нь ихэвчлэн бэлэн мөнгөний давамгайлсан хэрэглээ, санхүүгийн хяналтын тогтолцооны тодорхой хэмжээний сул тал, нийтийн санхүүгийн боловсролын хангалтгүй түвшин зэрэгтэй уялдан илэрдэг. Судалгааны дүгнэлтүүд бэлэн мөнгө давамгайлсан эдийн засагт мөнгө угаах эрсдэл мэдэгдэхүйц өндөр байдгийг тогтоосон байна. Гадаадаас ирэх шууд хөрөнгө оруулалтын урсгал нэмэгдэх, ашигт малтмалын олборлолтын үйлдвэрлэлийн өргөжлийн зэрэгцээ нийцлийн зохицуулалтын хүрэлцээгүй байдал уг гэмт хэргийн орчин зохиомжтойгоор бүрдэхэд нөлөөлж байна.

Монгол Улсын хувьд уул уурхайн томоохон орлого, бэлэн мөнгөний хэлцлийн өндөр эзлэх хувь, санхүүгийн бус байгууллагуудын зохицуулалт харьцангуй сул байгаа нь мөнгө угаахын тулд ашиглагдах боломжийг нэмэгдүүлдэг. Мэргэжлийн судалгаагаар тогтоосноор

эдгээр хүчин зүйл нь биечлэн болон хил дамнасан хэлбэрийн мөнгө угаах гэмт хэргийг хоёуланг нь хөнгөлдөг. Иймд мөрдөн шалгах ажиллагаанд санхүүгийн баримт бичгийн шинжилгээ, гүйлгээний мэдээлэл, татварын тайлан, эд хөрөнгийн бүртгэлийг цогцоор нь шинжлэх системтэй арга хэрэгслийг нэвтрүүлэх шаардлагатай байна.

Санхүүгийн урсгалын шинжилгээ ба мэдээлэх тогтолцоо

Санхүүгийн урсгалын шинжилгээ нь мөнгө угаах гэмт хэргийг мөрдөн шалгах ажиллагааны үндсэн арга хэрэгсэл бөгөөд сэжигтэй гүйлгээ, хамаарал бүхий этгээдүүдийн хоорондын нарийн холбоог тогтоож, нотлох баримтын хэлхээ бий болгоход чиглэгддэг. Монголбанкны дэргэдэх Санхүүгийн мэдээллийн алба нь банк, санхүүгийн байгууллагуудаас сэжигтэй гүйлгээний тайланг (CTR, STR) хүлээн авч, мэдээллийн нэгтгэл дүн шинжилгээ хийж, хууль сахиулах байгууллагад шилжүүлэх чиг үүргийг хэрэгжүүлдэг нь мөрдөн шалгах ажиллагааны үр нөлөөнд чухал хувь нэмэр болдог.

Санхүүгийн мэдээллийн шинжилгээнд орлого болон зарлагын хоорондын зохисгүй харьцаа, дансны гүйлгээний гэнэтийн өсөлт, нэг этгээдтэй холбоотой олон бүртгэлийн хаяг, нэр хүнд харьцангуй муу бүсийн улстай гүйлгээ зэрэг дохио (red flag)-нүүдийг тодорхойлох нь чухал ач холбогдолтой байдаг. Орчин үеийн мэдээллийн технологи ашиглан хийгддэг нэгдсэн мэдээллийн баазын шинжилгээ нь уг дохионуудыг нэн хурдан илрүүлэх боломжийг эрс нэмэгдүүлж байна. Мөрдөн шалгах байгууллагуудын санхүүгийн мэдээлэлтэй боловсон ажиллах чадвар нь мөрдлөгийн үр дүнг шийдвэрлэх хэмжээнд нөлөөлдөг байна.

Дижитал мөрдлөг, криптовалютын сорилт

Орчин үеийн нөхцөлд мөнгө угаах гэмт хэрэг нь криптовалют болон цахим төлбөрийн системийг ашиглах хэлбэрт хурдацтай шилжиж байгаа нь мөрдлөгийн байгууллагуудад шинэ хэмжээний сорилт учруулж байна. Биткойн болон бусад криптовалютын гүйлгээ нь техникийн хувьд нэргүй буюу хачирхалтай нэргүй шинжтэй боловч блокчейн технологид нийт гүйлгээний мөр тэмдэг тасралтгүй бүртгэгдэж үлддэг учраас дижитал мөрдлөгийн мэдлэг ур чадвар хангалтгүй байвал энэ мөрийг дагаж мөрдөх нь туйлын хэцүү болдог.

Криптовалют ашиглан мөнгө угаах нь ихэнхдээ олон дансаар дамжуулан хуваах (chain-hopping), миксер, тумблер гэгдэх сервис ашиглан нэгтгэлийг далдлах, нэргүй зах зээлийн платформ ашиглах зэрэг хэлбэрээр хийгддэг. Эдгээрийг илрүүлэх, нотлох баримт болгох дижитал мөрдлөгийн арга зүй нь мөрдөн шалгах байгууллагаас мэдээллийн технологийн өндөр мэдлэг, тусгай программ хангамж, олон улсын хамтрагч байгууллагуудтай цаг алдалгүй мэдээлэл солилцох чадварыг шаарддаг. Иймд мэдээллийн технологийн мэргэшлийн сургалт, дижитал нотлох баримтыг цуглуулах, задлах, шүүхэд танилцуулах аргачлалыг мөрдөн шалгах байгууллагуудад нэвтрүүлэх нь өдгөө зайлшгүй шаардлагатай болоод байна.

Олон улсын хамтын ажиллагааны ач холбогдол. Мөнгө угаах гэмт хэрэг нь хил дамнасан, олон улсын шинжтэй байдаг учраас олон улсын хамтын ажиллагаа нь мөрдөн шалгах ажиллагааны үр нөлөөнд шийдвэрлэх нөлөөтэй.

Монгол Улс нь Олон улсын санхүүгийн хяналт, мөнгө угаахтай тэмцэх байгууллага FATF-ийн гишүүн бус боловч стандартыг хэрэгжүүлэх үүрэг хүлээн зөвшилцсөн байдаг ба EGMONT бүлгийн гишүүн болох зорилгоо тодорхойлоод байна.

Олон улсын байгууллагуудтай хамтарсан мөрдөн шалгах ажиллагаа, хамтарсан мөрдөн шалгах баг байгуулах, татварын болон санхүүгийн мэдээллийг өргөн хүрээнд солилцох нь ялангуяа оффшор бүс, гадаадын банкны данстай холбоотой хэргийг илрүүлж нотлоход онцгой чухал нөлөөтэй байдаг.

Гадаадад нуусан хөрөнгийн мөрийг дагах, гадаадын харьяалал бүхий бизнесийн бодит өмчлөгчийг тогтоох, оффшор компанийн нэрэн дор хийгдсэн гүйлгээний бодит утгыг задлах зэрэг ажиллагааг дангаараа хийх нь боломжгүйд ойрхон байдаг тул хэд хэдэн улсын хууль сахиулах байгууллагуудын чадавхийг нэгтгэн ажиллуулах нь орчин үед мөрдөн шалгах стандарт болж хэвшиж байна. Монгол Улсын хувьд ийм хамтын ажиллагааг бэхжүүлэх нь практик хэрэгцээ болон улс орны санхүүгийн нэр хүндийн хувьд стратегийн чухал ач холбогдолтой.

Дүгнэлт. Мөнгө угаах гэмт хэргийн мөрдөн шалгах ажиллагаа нь олон үе шаттай, далд хэлбэртэй, зохион байгуулалттай шинжтэй бөгөөд орчин үед дижитал болон хил дамнасан шинж чанар нь тасралтгүй гүнзгийрч байна.

Монгол Улсын нөхцөлд бэлэн мөнгөний давамгайлсан хэрэглээ, санхүүгийн хяналтын тогтолцооны тодорхой сул тал нь уг гэмт хэргийн тархалтын нөхцөл болж буйг судалгааны дүгнэлт нотолж байна.

Санхүүгийн урсгалын шинжилгээ, дижитал мөрдлөгийн техник, байгуулага хоорондын мэдээлэл солилцоо нь мөрдөн шалгах ажиллагааны үр нөлөөг шийдвэрлэн тодорхойлох хүчин зүйл болж байна. Мөн криптовалютын зах зээлийн хурдацтай өргөжилт нь уламжлалт мөрдөн шалгах ажиллагааны арга зүйд суурилсан системийг шинэчлэх яаралтай шаардлага тавигдаж байна.

Судалгааны нэгдсэн дүгнэлт нь мөнгө угаах гэмт хэрэгтэй тэмцэх ажиллагааны үр нөлөөг дээшлүүлэхэд цогц, системтэй хандлага шаардлагатай бөгөөд энэ нь эрх зүйн орчныг шинэчлэх, байгууллагын чадавхийг бэхжүүлэх, технологийн шийдлийг нэвтрүүлэх, олон улсын хамтын ажиллагааг идэвхижүүлэх гэсэн дөрвөн тулгуур чиглэлийг нэгэн зэрэг хэрэгжүүлэхийг шаардаж байна гэж дүгнэж болно.

Санал. Мөнгө угаах гэмт хэргийн мөрдөн шалгах ажиллагааг боловсронгуй болгох зорилгоор дараах саналуудыг дэвшүүлж байна.

Нэгдүгээрт: Мөрдөн шалгах байгууллагын алба хаагчдыг санхүүгийн шинжилгээ болон дижитал мөрдлөгийн чиглэлээр мэргэшүүлэх, тодорхой давтамжтай системт сургалтыг заавал явуулах тогтолцоо бий болгох шаардлагатай. Алба хаагчдын мэргэжлийн чадавхийг нэмэгдүүлэх нь аливаа технологийн хөрөнгө оруулалтаас давуу нөлөөтэй байдаг болохыг олон улсын туршлага харуулж байна.

Хоёрдугаарт: Сэжигтэй гүйлгээг цаг алдалгүй автоматаар илрүүлэх хиймэл оюунд суурилсан технологи болон machine learning алгоритмыг санхүүгийн хяналтын тогтолцоонд нэвтрүүлэх нь оновчтой байна. Энэ нь гар ажиллагаанаас хамааралтай хяналтыг бууруулж, илрүүлэлтийн хурд болон нарийвчлалыг нэмэгдүүлэх боломжтой юм.

Гуравдугаарт: Хууль сахиулах байгууллагууд хоорондын мэдээлэл солилцох механизмыг сайжруулж, нэгдсэн мэдээллийн санг байгуулах зайлшгүй шаардлага байна.

Дөрөвдүгээрт: Криптовалют болон виртуал хөрөнгийн зохицуулалтыг нягталж боловсронгуй болгож, эрх зүйн орчныг олон улсын стандарт, тухайлбал FATF-ийн зөвлөмжтэй уялдуулан шинэчлэх нь чухал байна.

Ашигласан эх сурвалж

1. Монгол Улс. (2015, шинэчилсэн найруулга). Эрүүгийн хууль.
2. Монгол Улс. (2013, нэмэлт өөрчлөлттэй). Мөнгө угаах болон терроризмыг санхүүжүүлэхтэй тэмцэх тухай хууль.

3. Монголбанк. (2023). Санхүүгийн мэдээллийн албаны тайлан. Улаанбаатар: Монголбанк.
4. Санхүүгийн мэдээллийн алба. (2024). Жилийн үйл ажиллагааны тайлан. Улаанбаатар.
5. Санхүүгийн зохицуулах хороо. (2023). Мөнгө угаах эрсдэлийн үнэлгээний тайлан. Улаанбаатар.
6. Financial Action Task Force. (2025). Money laundering methods and trends. FATF/OECD.
7. Eurojust. (2024). Money laundering and asset recovery report. The Hague: Eurojust.
8. Unger, B. (2022). The scale and impacts of money laundering. Edward Elgar Publishing.
9. United Nations Office on Drugs and Crime. (2023). Global report on money laundering and terrorist financing. Vienna: UNODC.
10. Levi, M., & Reuter, P. (2006). Money laundering. *Crime and Justice*, 34(1), 289–375.

**ЦАХИМ ОРЧИНД ҮЙЛДСЭН ЗАЛИЛАХ ГЭМТ ХЭРГИЙГ
МӨРДӨН ШАЛГАХ АЖИЛЛАГААНЫ ОНЦЛОГ**
DISTINCTIVE CHARACTERISTICS OF CRIMINAL INVESTIGATIONS
INTO DIGITALLY COMMITTED FRAUD OFFENSES

П.Эрдэнэбаатар

*ДХИС-ийн Цагдаагийн сургуулийн Эрүүгийн процессын эрх
зүйн тэнхимийн ахлах багш, доктор, цагдаагийн хурандаа*

P.Erdenebaatar

*Senior teacher of Criminal Procedure Law Department, Doctor,
Police Colonel, Police school of University of Internal Affairs*

Хураангуй: Интернет, мэдээллийн технологи, цахим төлбөрийн системийн хурдацтай хөгжил нь нийгэм, эдийн засгийн харилцаанд бодит ахиц дэвшил авчирсан хэдий ч үүний зэрэгцээ цахим орчинд үйлдэгдэж буй залилах гэмт хэргийн өсөлтийг эрчимжүүлэх бодит нөхцөлийг бүрдүүлж байна. Цахим орчинд залилах гэмт хэрэг үйлдэх нь харьцангуй зардал багатай, далд шинжтэй, олон хохирогчийг хамардаг, хууль бус ашиг өндөртэй байдгаараа орчин үеийн кибер гэмт хэргийн хамгийн аюултай хэлбэрүүдийн нэгэнд тооцогддог.

Энэхүү өгүүлэлд цахим орчинд үйлдсэн залилах гэмт хэргийн ойлголт, эрх зүйн зохицуулалт, гэмт хэргийн бүрэлдэхүүний онцлог, түгээмэл илрэх хэлбэрүүдийг тодорхойлон авч үзэхийн зэрэгцээ мөрдөн шалгах ажиллагааны явцад тулгардаг хүндрэл, бэрхшээлийг онол, практикийн үүднээс шинжиллээ. Түүнчлэн өгөгдлийн урсгал (data flow), санхүүгийн урсгал (financial flow)-д суурилсан мөрдөн шалгах ажиллагааны аргачлалын ач холбогдол, хэрэглээний боломжийг дэлгэрэнгүй авч үзсэн болно.

Abstract: The rapid development of the Internet, information technology, and electronic payment systems has brought tangible progress to social and economic relations; however, at the same time, it has created objective conditions for a sharp increase in fraud offenses committed in the digital environment. Cyber fraud, characterized by relatively low operational costs, a high degree of concealment, the involvement of multiple victims, and substantial illicit profits, is therefore regarded as one of the most dangerous forms of contemporary cybercrime.

This article examines the concept of cyber fraud, its legal regulation, the specific features of the constituent elements of the offense, and its most common manifestations. In addition, it analyzes, from both theoretical and practical perspectives, the difficulties and challenges encountered in the course of criminal investigation. Furthermore, the study provides an in-depth discussion of investigative methodologies based on data flow analysis and financial flow tracking, highlighting their significance and practical applicability in the investigation of cyber fraud offenses.

Түлхүүр үг: Цахим орчинд үйлдсэн залилах гэмт хэрэг, Мөрдөн шалгах ажиллагаа, Цахим нотлох баримт, Койн буюу криптовалют залилах, Романс залилан, Цахим орчинд захидал солилцох, Зээлийн карт, Мэдээллийн сайт ашиглах, Хонжворт сугалаа явуулах, Өрөвдүүлэх замаар мөнгө гуйх, Цахим орчинд тоглох-тоглоом, Насанд хүрэгчдийн кино сайт ашиглах.

Keywords: Cyber fraud offenses, Criminal investigation, Digital evidence, Coin/crypto currency fraud, Romance scam, Email and instant messaging fraud, Credit card fraud, Fake information website scams, Lottery and prize scams, Charity/ sympathy-based money scams, Online gaming related fraud, Adult content website scam.

Үндсэн хэсэг

Сүүлийн хорин жилд интернэт хэрэглээ дэлхий дахинд эрчимтэй нэмэгдэж, онлайн худалдаа, цахим банк, гар утасны төлбөр тооцоо, нийгмийн сүлжээ нь иргэдийн өдөр тутмын амьдралын салшгүй хэсэг болжээ. Энэ хөгжлийн эерэг үр нөлөөний зэрэгцээ гэмт хэрэгтнүүдэд цахим орчныг ашиглан хууль бус үйл ажиллагаа явуулах шинэ боломжуудыг бий болгосон. Цахим орчинд үйлдсэн залилах гэмт хэрэг нь уламжлалт залилах гэмт хэрэгтэй харьцуулан үзэхэд: (Кибер гэмт хэргийг мөрдөн шалгах ажиллагаа. Гарын авлага, 2025)

1. Газар зүйн байрлал, хил хязгааргүй,
2. Бодит харилцаа үүсгэдэггүй,
3. Гэмт этгээдийн бодит дүр төрх нуугдмал байдаг,
4. Олон хохирогчид богино хугацаанд хохирол учруулах боломжтой гэдгээрээ

онцлог юм.

Иймд залилах гэмт хэрэг нь зөвхөн эрүүгийн эрх зүйн асуудал бус, нийгмийн аюулгүй байдал, эдийн засгийн тогтвортой байдалд заналхийлж буй ноцтой асуудал болж байна. Цахим орчинд үйлдсэн залилах гэмт хэрэг гэдэг нь интернэт, харилцаа холбооны сүлжээ, цахим мэдээллийн сүлжээг ашиглан худал мэдээлэл зохиох, бодит үнэнийг нуун дарагдуулах замаар хохирогчийг төөрөгдүүлж, түүний эд хөрөнгийг сайн дураар шилжүүлэхэд хүргэн хууль бусаар олж авах гэмт үйлдэл юм.

Цахим орчинд үйлдсэн залилах гэмт хэрэг нь иргэний эрх зүйн маргаантай андуурагдах тохиолдол элбэг тул мөрдөн шалгах ажиллагааны явцад гэмт хэргийн санаатай байдал, давтамж, хууль бусаар ашиг олох зорилгыг онцгойлон тогтоох, нотлох шаардлагатай байдаг. Цахим орчинд үйлдсэн залилах гэмт хэргийн бүрэлдэхүүний субьектив шинжийг дараах байдлаар тодорхойлж болох юм. Үүнд:

1. Залилах гэмт хэрэг нь шууд санаатай үйлдэгддэг. Гэмт этгээд нь худал мэдээлэл өгч байгаагаа ухамсарласан, хохирогчийг төөрөгдүүлэхийг зорьсон, эд хөрөнгийг хууль бусаар олж авах зорилготой байдаг.

2. Объектив шинж нь худал мэдээлэл тараах, фишинг сайт, хуурамч платформ ашиглах, итгэл олж авах зорилготой харилцаа тогтоох, хохирогч эд хөрөнгөө өөрөө шилжүүлэхэд хүргэх үйлдлээр илэрнэ.

Залилах гэмт хэргийн үндсэн шинж чанарууд дараах байдлаар тодорхойлж болно. Тухайлбал: (П. Эрдэнэбаатар, "Цахим орчинд үйлдсэн залилах гэмт хэргийг мөрдөн шалгах арга зүй" сэдэвт диссертаци, 2024)

1. Арга барил байнга хувьсаж өөрчлөгддөг;
2. Гэмт хэргийг түргэн шуурхай илрүүлэхэд хүндрэлтэй, нууцлал өндөр;
3. Учирсан хохирлыг тогтоох хугацаа их;
4. Зардал багатай, ашиг өндөр;
5. Давтамжтай, олноор үйлдэгддэг;
6. Гэмт этгээдүүдийн нас залуужиж буй хандлага;
7. Интернэт, харилцаа холбоонд өндөр хамааралтай
8. Мөрдөн шалгах ажиллагаанд зардал, нөөц их шаарддаг

Цахим орчинд үйлдсэн залилах гэмт хэргийн түгээмэл хэлбэрүүд нэг нь шагнал, сугалааны залилах гэмт хэргүүд ордог. Энэ нь хуурамч шагналын мэдээлэл илгээж, татвар, шимтгэл, үйлчилгээний төлбөр нэхэх, өнөө үед троян программ, фишинг сайт ашиглах нь элбэг байна.

1.Койн буюу криптовалют залилах (Udit Agarwal, 2023)

Хуурамч төсөл, койнууд гаргах эсвэл зохиомол үнийн хэлбэлзлийг бий болгох замаар мэдлэг, мэдээлэлгүй иргэдийг их хэмжээгээр хохироох, иргэдийн худалдан авсан койныг хуурамч хэтэвч (wallet) рүү шилжүүлж гадаадын болон дотоодын бирж рүү арилжаалж, шилжүүлэг хийсний дараагаар ор сураггүй алга болох. Энэ төрлийн гэмт хэргийг илрүүлэхэд маш хүндрэлтэй бөгөөд учир нь крипто данс нь мөрдөн мөшгөх, данс эзэмшигчээс өөр хэн нэгэн этгээд хувийн мэдээллийг нь олох боломжгүй. Жишээлбэл, гэмт этгээд харилцах банкны дансандаа мөнгө шилжүүлэн авсан тохиолдолд мөрдөгч банк руу хандаж данс эзэмшигчийн мэдээллийг авах боломжтой атал криптовалют нь блокчэйн технологи дээр суурилсан байдаг ба энэ нь банк санхүүгийн байгууллага болон дундын зуучлагчгүйгээр өндөр нууцлалын технологийн дагуу гүйлгээ хийгддэг. Данс эзэмшигч нь өөрийн нууц үгээ мартсан эсвэл нууцлал бүхий хамгаалалтын түлхүүрээ мартсан тохиолдолд өөрөө ч ахиж хэзээ ч нэвтэрч чадахгүй болох эрсдэлтэй байдаг.

2. Романс залилан (Federal Bureau of Investigation (FBI) (2024) – Романс залилан цахим хайр дурлалын залилан)

Цахим орчинд танилцаж, хайр сэтгэлийн харилцаа үүсгэн хүний итгэлийг олж авсны дараа худал мэдээлэл ашиглан мөнгө, эд хөрөнгө шилжүүлэхэд хүргэдэг залилах гэмт хэрэг юм. Сүүлийн жилүүдэд хиймэл оюун ухаан, ялангуяа deepfake технологийг ашиглан нүүр царай, дуу хоолой, дүрс бичлэгийг дуурайлган хохирогчийг төөрөгдүүлэх арга түгээмэл болж байна. Энэ төрлийн гэмт хэргийг илрүүлэхэд олон улсын сервер, платформтой холбоотой хүндрэл их тул Монгол Улсад гадаад платформуудтай хамтран ажиллах эрх зүйн болон техникийн зохицуулалтыг сайжруулах шаардлагатай.

3. Цахим орчинд захидал солилцох (Investopedia (2023) – Шуурхай мессеж, цахим орчин дахь залилангийн нийтлэг аргууд)

Цахим орчинд залилах гэмт хэрэгт хохирогчид нөлөөлөх үндсэн хэрэгсэл болгон цахим шуудан, шуурхай мессежний үйлчилгээ (IMS)-г өргөн ашигладаг. Эдгээр аргаар хохирогчийг төөрөгдүүлсэн агуулгатай ганц эсвэл цөөн захидал илгээхэд хангалттай байх тохиолдол ч бий. Гэмт этгээдүүд мөн вирусийн программ, анкет, асуулгын хэлбэрээр иргэд, хуулийн этгээдийн санхүүгийн болон нууц мэдээллийг хууль бусаар олж авдаг.

Цахим шууданд тулгуурласан залилах гэмт хэргийн түгээмэл хэлбэрийн нэг нь “нигерийн захидал” бөгөөд их хэмжээний мөнгөн урамшуулал амлаж, урьдчилсан төлбөр шилжүүлэхийг шаарддагаараа онцлог. Мөн нийгмийн сүлжээг ашиглан хэрэглэгчийн хаягт хууль бусаар нэвтэрч, түүний нэрийн өмнөөс ойр дотнын хүмүүст нь мөнгө хүссэн мессеж илгээх арга өргөжиж байна. Энэ нь хохирогч линк, программд нэвтэрснээр хувийн мэдээллээ алдаж, улмаар өөрөө ч мэдэлгүй бусдыг залилуулах эрсдэлтэй болдог.

4. Зээлийн карт(кардинг) ашиглах (moneysmart, 2024)

“Кардинг” гэдэг нэр томъёо нь банкны картыг эзэмшигчийн зөвшөөрөлгүй ямар нэг хэлбэрээр ашиглаж байгаа залилах гэмт хэргийн шинэ төрлийг хэлнэ. Гэмт этгээдүүд хохирогчийн төлбөр тооцооны “Web Money, Pay Pal” зэрэг системд хууль бусаар нэвтрэн, эсвэл зөөврийн компьютерыг нь шууд удирдахын тулд алсаас нэвтрэх программ ашиглах, вирусийн программ суулгах гэх мэт замаар нэвтрэн орж, төлбөрийн картын мэдээллийг өөрийн болгодог. Түүний зэрэгцээ кардинг нь олон янзаар хэрэгжүүлж болох загварчлалаараа ялгаатай. Ямар төрлөөр илэрсэн байх нь хамаагүй бөгөөд кардинг бол орчин үеийн мэдээллийн технологи ашигладгаараа аюул дагуулж байдаг. Кардинг нь нэг талаас цахим орчинд үйлдэгддэг залилан мэхлэх гэмт хэргийн нэгэн төрөл, нөгөө талаас зохион байгуулалттай гэмт бүлэглэлүүд өөрийн гэмт санаа бодлоо хэрэгжүүлэх зорилгоор бусдад итгэл, ойлголт төрүүлэх явдлаар илэрхийлэгддэг. Тухайлбал, хуурамч зээлийн карт

үйлдвэрлэх, бэлэн бус гүйлгээг бэлэн мөнгө болгон хувиргах, хуурамч үйлчилгээний төв, сайт зохион байгуулах, ажиллуулах зэргээр илэрч байна.

5. Мэдээллийн сайт ашиглах (norton, 2024)

Мэдээллийн сайт ашиглах цахим гэмт халдлагын хэлбэр нь энэ төрлийн гэмт хэргийн дийлэнх хэсгийг эзэлдэг онцлогтой.

Судлаачдын үзэж байгаагаар залилан мэхлэгч нарын үйл ажиллагаанд дор дурдсан хувилбарууд түгээмэл илэрдэг. Тухайлбал,

- 1) Хөрөнгө оруулалтын загварчлал;
- 2) Цалин хөлс;
- 3) Шидэт түрийвч;
- 4) Нээлттэй дуудлага худалдаа, интернэт-худалдаа;
- 5) Онлайн-казино, хонжворт тохирол;
- 6) Сайтуудыг хуурамчаар хуулбарлах зэрэг ордог.

Энэ хувилбаруудаас нээлттэй дуудлага худалдаа буюу цахим-худалдааг нарийвчлан судалж үзэхэд энэ нь хуурамч сайт үүсгэн тэндээ элдэв төрлийн бараа материал зарж буй дүр үзүүлж худалдан авалт хийсэн хүмүүсээс ашиг олох замаар үйлдэгддэг. Тухайлбал, ямар нэгэн эд хөрөнгө борлуулах нэрийдлээр хохирогчоос захиалгын төлбөрийг урьдчилан шилжүүлэн аваад барааг нийлүүлэхгүй байх явдлаар илэрнэ. Залилан мэхлэгч нарын дуудлага худалдааны үед хэрэглэдэг хоёр үндсэн арга байна. Үүнд: (П. Эрдэнэбаатар, "Цахим орчинд үйлдсэн залилах гэмт хэргийг мөрдөн шалгах арга зүй" сэдэвт диссертаци, 2024)

1) Тухайн барааны өмнөх худалдан авагч нь татгалзахад “хоёр дахь боломж” олдож байгаа мэтээр дуудлага худалдаанд оролцуулж веб сайтын нэрийг хамт явуулах. Тухайн хаягаар шаардлагатай мөнгийг шилжүүлснээр хохирогч болох.	2) Дуудлага худалдаанд оролцох сонирхол бүхий хүмүүст төлбөрийн дансаа баталгаажуулахыг мэдэгдэх арга. Нэвтэрсэн веб сайт нь хуурамч эцсийн дүндээ хохирогч өөрийн нууц мэдээллийг гэмт этгээдэд шилжүүлдэг.
---	--

Онлайн-худалдаагаар дагнадаг залилан мэхлэгч нар “дуудлага худалдаачид”-аас ялгаатай нь өөрийн зорилгоо хэрэгжүүлэх залилах олон төрлийн аргатай байна. Эдгээрийг тоймлон харуулбал, Үүнд:

1)	2)	3)
Аль болох олон худалдан авагчийг өөртөө татахын тулд эрэлт ихтэй барааг хямдруулсан интернэт-дэлгүүр байгуулах арга. Төлбөрөө төлсөн хүнд ямар ч бараа илгээмжээр ирэхгүй.	Хохирогч тухайн сайтад зочилж байх үед “өөрчлөгдөх боломжтой үнэ тогтоох” арга. Зөвхөн хохирогчид зориулсан барааны үнийг бий болгох. жишээ нь: чанараас нь хамаарч байгаа гэх үндэслэлээр ялимгүй өсгөх байдлаар худалдан авах сонирхлыг ихэсгэх зорилготой, зарим нөхцөлд үнэ нэмж байгаа нь дэлгүүрийн захиргааны зүгээс ижил нэр бүхий дуураймал бүтээгдэхүүн худалдан авахаас хохирогчийг урьдчилан сэргийлж байгаа хэрэг гэж тайлбарлах нь бий.	Санхүүгийн боломж, нийгэмд эзэлж байгаа байдал зэргийг харгалзан ирээдүйн хохирогч нарт нууцаар ялгавартай хандах арга. Энэ арга нь үйлчлүүлэгчийнхээ талаар дэлгэрэнгүй данс, тооцоо хөтөлдөг компаниуд орно. жишээ нь: аяллын компаниуд залилах арга болгон хэрэглэгддэг. Нэрсийн жагсаалт, бусад тандалтыг үндэслэн нэг ижил ажил үйлчилгээнд янз бүрийн үнэлгээ тогтоож төлбөрийг урьдчилан авахад чиглэгдсэн байдаг.

Дээрх төрлийн аргыг хэрэгжүүлэх нэг чухал нөхцөл бол бэлэн бус хэлбэрээр төлбөр тооцоо хийх боломжийг олгох юм. Хэрэглэгч нь тухайн сайтын хувийн мэдээлэл оруулах хэсэгт асуултад хариулах замаар бүртгүүлснээр хохирогч болдог.

Бүртгүүлсний дараа хохирогч өөрийн сонирхсон барааг захиалахын тулд банкны зээлийн карттай холбоотой мэдээллийг төлбөр тооцоо хийх үүднээс залилан мэхлэгчид мэдээлснээр урхинд орно. Хохирогч нь цахим орчинд үйлдэгддэг залилах гэмт хэргийн талаар ямар нэг мэдээлэлгүй, туршлагагүй, анхаарал болгоомжгүй, хайхрамжгүй нэгэн байвал зээлийн картын мэдээллийг илүү нарийн мэдэх зорилгоор залилан мэхлэгч янз бүрийн шалтгаан хэлж бусад мэдээллийг нэмэлтээр олж авдаг. Үүний дараагаар хохирогчийн данснаас барааны үнэ, тээврийн зардал, хүргэлтийн төлбөр гэх мэтчилэн гүйлгээ хийгддэг. Залилан мэхлэгч захиалсан барааг тодорхой хугацаанд захиалагчид хүргэлтээр ирэх учрыг тайлбарлаж өгөөд хохирогч хүлээх хэрэгтэй болдог. Залилан мэхлэгч түүний зээлийн картын хэрэгцээт мэдээллийг авч банкны дансанд шилжиж орсон мөнгийг аван өөр данс руу хийдэг. Зарим тохиолдолд захиалгыг биелүүлдэг боловч бараа нь анх захиалсан шиг нь байх, ижил загварын бараа боловч гэмтэл, гологдолтой бүтээгдэхүүн байх тохиолдол байдаг. Зээлийн карт ашиглан дээр дурдсан сул талуудаар дамжуулан гэмт хэрэг үйлдэж байна.

Цахим орчинд нийгмийн сүлжээ ашиглан залилах гэмт хэрэг үйлдэх аргын нэгэн дэд хувилбар болох сайтуудыг хуулбарлах арга нь гэмт этгээдүүд интернэтийн сүлжээг ашиглан ялгах аргагүй сайт хийдгээрээ онцлог.

6. Цалин хөлс нэмэгдүүлэх сонирхол дээр “Тоглолт хийх” (Seon, 2024)

“Тоглолт хийх” хэлбэрийн залилан нь иргэдийн цалин хөлсөө нэмэгдүүлэх сонирхлыг ашиглан хуурамч ажил, өндөр орлогын санал бүхий вэбсайт зохион байгуулж, ажилтай холбоотой харилцаа, тээвэр зэрэг нэрийдлээр бага хэмжээний мөнгийг урьдчилан шилжүүлэхэд хүргэдгээрээ онцлог. Саналын агуулгыг итгэл төрүүлэхүйц, шинжлэх ухаанч хэллэгээр боловсруулснаар хохирогчийг төөрөгдүүлдэг. Шилжүүлэг хийгдсэний дараа залилан мэхлэгч сайтаа хааж алга болдог. Хохирлын хэмжээ харьцангуй бага, хохирогчид гомдол гаргах нь ховор байдаг тул энэ төрлийн гэмт хэргийг мөрдөн шалгах ажиллагаанд ихээхэн хүндрэл үүсгэдэг.

7. Картын мэдээллийн нууцлалыг авах “фишинг” (Cisco, 2024)

“Фишинг” нь хохирогчийн төлбөрийн карт болон банкны нууц мэдээллийг хууль бусаар олж авах зорилготой цахим залилангийн арга бөгөөд хэрэглэгчийн итгэлийг ашиглан банкны жинхэнэ сайттай төстэй хуурамч вебсайт зохион байгуулж мэдээлэл “дэгээддэг” онцлогтой. Энэ арга нь цахим гэмт хэргийн түгээмэл хэлбэр болж, картын мэдээллийг ашиглан мөнгө хулгайлах үйлдэлд хүргэдэг. Фишинг нь нэр хүндтэй банк, санхүүгийн байгууллагын нэрийг барьж мэдээлэл тараах, хэрэглэгчийг хуурамч сайтын тусгай хэсэг рүү чиглүүлэх байдлаар хэрэгждэг. Зарим тохиолдолд утсаар дуудлага хийж автомат хариулагчийн дүрд хувилан “картыг блоклох шаардлагатай” гэх мэтээр хуурч, ПИН код зэрэг нууц мэдээллийг авах аргыг ашигладаг.

8. Хонжворт сугалаа явуулах (Central Bank, 2024)

Энэ арга нь хуурамч хонжворт тохирол зохиох юм. Ингэхдээ хохирогч болох хүний гар утсанд хонжворт тохирлоор “та утасны дугаар хонжворын эзэн боллоо, “автомашин хожлоо” гэх мэт мессеж ирүүлэх болно. Мессежинд тухайн шагналыг олгох компанийн сайтын хаяг дурдагдсан байх, түүгээр орж шагнал авах нөхцөлийнхөө талаар мэдэж болох тухай мэдээлсэн байна. Үүгээр үүрэн холбооны үүрэг дуусгавар болно. Харин нэр бүхий сайтад хандсанаар та шагналд авах машиныхаа даатгал болон хүргэлттэй холбоотой зардал болох тодорхой хэмжээний мөнгийг шилжүүлэх тухай зааврыг аван, түүнийг нь шилжүүлтэл хүлээн авсан тухай хариу ирэхгүй байх ба тун удалгүй шагналаа авах ямар ч боломжгүй гэдгийг ойлгоно. Харин тэрхүү сайт нь мэдээж хуулбарлаж зохиосон байх тул таны мөнгийг өөрийн болгох боломжтой данс руу хийлгэх зорилготой.

9. Өрөвдүүлэх замаар мөнгө гуйх “Буяны сан” (Australian Competition and Consumer Commission, 2024)

Өрөвдүүлэх замаар мөнгө гуйх-“Буяны сан” арга нь залилан мэхлэгч нэр бүхий бодит хүний гадаадад хийлгэх өндөр үнэтэй мэс ажилбар түүний зардал, нөхөн сэргээх эмчилгээ, сувилгаанд зориулсан хандив цуглуулах тодорхой хаягтай цахим орчин дах сайтыг яг ижил байдлаар нь зохиож, хаяг шошгыг дуурайлган үйлдэж дансны дугаар байршуулан хандивын хэмжээг бага байхаар заан өөрийн дансанд авах гэмт хэрэг юм.

10. Бизнесийн зээл олгох (Home Business)

Хиймэл оюун ухаан болон дижитал технологийн хөгжил нь залилан мэхлэгчдэд иргэдийн хувийн мэдээллийг хууль бусаар ашиглан илүү нарийн, зохион байгуулалттай гэмт хэрэг үйлдэх боломжийг бүрдүүлж байна. “Хувьцааны зөвлөмж” зэрэг залилангийн хэлбэрээр хуурамч данс, платформ ашиглан хохирогчдыг хөрөнгийн зах зээлд татан оролцуулж, өндөр төлбөртэй гишүүнчлэл, программ хангамж худалдан авахад хүргэдэг. Энэ төрлийн гэмт хэрэг нь итгэл төрүүлэх орчныг зориудаар бүрдүүлж, хохирогчдыг өөрсдийг нь залилангийн үйл явцад татан оролцуулснаар гэмт этгээдүүдийг нуун далдлах онцлогтой.

11. Цахим орчинд тоглох-тоглоом (HDFC, 2024)

Сүүлийн жилүүдэд цахим орчинд мөрийтэй болон онлайн тоглоом тоглох байдал эрчимтэй өсөж, үүнтэй зэрэгцэн тоглоом зохиогчдын тоо нэмэгдсэн байна. Судалгаагаар онлайн тоглоомыг вирусийн программ хангамжтай хослуулан ашиглаж, залилах үйлдлийг нарийсгах хандлага ажиглагдаж байна.

Энэ төрлийн гэмт хэрэг нь программ хангамжийн мэдлэг, санхүүгийн боломж бүхий этгээдүүдээр хэрэгжиж, насны хязгаарлалтгүй, цаг хугацаа болон санхүүгийн хувьд харьцангуй чөлөөтэй хүмүүсийг онилон, тоглоомоос ашиг олох сонирхлыг нь ашиглан ирээдүйн хохирогчдыг татан оролцуулдгаараа онцлог юм.

Касперскийн лабораторийн мэргэжилтнүүдийн судалгаагаар онлайн-тоглоомын нууц мэдээллийг хулгайлдаг дараах үндсэн аргууд (securelist by kaspersky, 2024) байна. Үүнд:

1. Картын мэдээллийн нууцлалыг авах “фишинг” аргыг ашиглах;	2. Тоглогчдын тоглоомд нэвтрэх нууц үгийг нь хулгайлах;	3. Вирусийн программ ашиглах арга.
---	---	------------------------------------

12. Насанд хүрэгчдийн кино сайт ашиглах (FBI, 2024)

Цахим орчинд насанд хүрэгчдийн сайтаар залилах гэмт хэрэг үйлдэхэд зохион байгуулалттай бүлэглэл оролцохгүй байна гэж байхгүй бөгөөд “системд халдах, онлайнаар залилах” гэмт хэргүүдийг ганц нэг хүн үйлдэх боломжгүй. Энэ төрлийн гэмт хэргийг үйлдэгч этгээдүүдийн бусад төрлийн зохион байгуулалттай гэмт бүлэглэлээс ялгагдах ялгаа нь бүлгийн гишүүд дэлхий даяр тархан байршин хилийн чанд дахь улс оронд тархсан байдаг. Уг гэмт хэрэгтнүүдийн үйлдэж байгаа гэмт хэрэгт захирах, захирагдах ёс үйлчилдэггүй байна (МУИС, 2013, хууд. 82).

Орчин үед цахим орчинд зохион байгуулалттай гэмт бүлэглэлүүд оролцох болсны улмаас нэг хэрэгтний үйлддэг байсан бага хохиролтой гэмт хэргүүд нь их хэмжээний хохиролтой, олон улсыг хамарсан, илүү ярвигтай зохион байгуулалттай, үйлдвэржсэн гэмт хэргүүд болон хувирч байна (Moore, 2016, pp. 32(3):3-4.). Тухайлбал, Монгол Улсаас хөөгдөн гарсан 800 хятад иргэдийн цахим орчинд үйлдсэн гэмт хэргийн үйлдэл үүнд орно. Монгол Улсад үйлдэгдэж байгаа цахим гэмт хэргийн 80 хувь нь зохион байгуулалттай шинжтэй гэж судлаачид үзсэн. (University & London, 2014)

Европолын “ЮСТА” илтгэлд дурдсанаар ойрын ирээдүйд цахим орчинд үйлдсэн гэмт хэргийг мөрдөн шалгах ажиллагаа үндэстэн дамжсан шинжийг агуулж, цахим орчинд мөрдөн шалгах ажиллагаа явуулах чиг үүрэг бүхий байгууллагууд олон улсын түвшинд хамтран ажиллах шаардлагатай гэж дурджээ. (UNODC, 2013)

Судалгааны дүнгээс үзэхэд энэ үйлдлийн арга нь үндсэн гурван шинжтэй. Үүнд:

1.	2.	3.
Товчхон сэдэлжүүлэх агуулгатай байх.	Аль болох их итгэл үнэмшилтэй байх, Нийгмийн ямар нэг сүлжээ ашиглаж байгаа бол захидлыг өөрийн хүрээллийн аль нэг найзаасаа хүлээн авч байгаа мэт сэтгэгдэл төрүүлэхүйц байх.	Цахим орчинд үйлдэж буй үйлдэл нь гэмт хэрэг биш мэт харагдах, нуун далдлах шинжийг агуулсан байх.

Монгол Улсад цахим орчинд үйлдэгдсэн залилах гэмт хэргийн үйлдлийн гүйцэтгэсэн аргыг судлан авч үзэхэд (Залилах гэмт хэргийн нөхцөл байдалд дүн шинжилгээ хийсэн талаар тайланЦЕГ, 2023)

- 33.3 хувь нь онлайн бараа бүтээгдэхүүн худалдан борлуулах нэрээр;
- 23.1 хувь нь хохирогчийн танил хүний мэдээллийг ашиглаж;
- 21.4 хувь нь эх сурвалж тодорхойгүй цахим хаягт байршуулсан бага хүүтэй зээл олгох зарын дагуу мөнгө шилжүүлсэн;
- 8.5 хувь нь гадаад улс руу зорчих виз гаргаж өгөх нэрийдлээр;
- 4.3 хувь нь гадаад улсын цахим платформд үүсгэсэн цахим хэрэгсэлд бүртгүүлж мөнгө шилжүүлэх;
- 1.7 хувь нь ажилд зуучилж өгнө, урьдчилгаа төлбөр авна гэж;
- 0.9 хувь нь гадаад улсын валют худалдан авахаар мөнгө шилжүүлэн авах;
- 6.8 хувь нь дээрх бүгд гэсэн хариултыг өгсөн байна.

Судалгааны үр дүнд цахим орчинд залилах гэмт хэрэг нь дан ганц тухайн улсын хил хязгаар дотор бус дэлхийн аль ч улсаас үйлдэгдэх боломжтой эр харагддаг. Криптовалютын залилан, хуурамч онлайн худалдаа, романс залилан зэрэг аргууд нь дэлхийн ихэнх улс оронд нийтлэг үйлдэгддэг бөгөөд Монгол Улсад ч адилхан үйлдэгдэж байгаа нь онцлог ажиглагдсан.

Монгол Улсад цахим залилангийн гэмт хэрэг нь сүүлийн жилүүдэд огцом нэмэгдэж байгаа бөгөөд нийт залилах гэмт хэргийн 33.2 хувь нь цахим орчинд үйлдэгдэж байна (УЕПГ, ЦЕГ, ДХИС, Кибер гэмт хэргийг мөрдөн шалгах ажиллагаа. гарын авлага, 2025). Судалгааны үр дүнгээс харахад, цахим залилангийн эсрэг тэмцэхэд олон улсын хамтын ажиллагааг өргөжүүлэх, иргэдийн цахим боловсролыг нэмэгдүүлэх, хууль сахиулах байгууллагуудын чадавхыг бэхжүүлэх шаардлагатай.

Судалгааны үр дүнд, залилан мэхлэгчид үндэстэн дамнан өөр улсын нутаг дэвсгэрээс хил дамнасан үйл ажиллагаа явуулж байгаа нь тодорхой байна. Ийм нөхцөлд Монгол Улсын хууль сахиулах байгууллагууд хөрш орнуудын ижил төрлийн гэмт хэрэгтэй тэмцэх байгууллагуудтай хамтран ажиллах, шаардлага гарч байна (П. Эрдэнэбаатар, "Цахим орчинд үйлдсэн залилах гэмт хэргийг мөрдөн шалгах арга зүй" сэдэвт диссертаци, 2024).

Дүгнэлт. Энэхүү өгүүлэл нь цахим орчинд үйлдсэн залилах гэмт хэргийн онцлог, хэлбэрүүд болон мөрдөн шалгах ажиллагаанд үзүүлэх нөлөөг онол, практикийн уялдаатайгаар авч үзсэн байна. Судалгаагаар цахим орчинд үйлдсэн залилах гэмт хэрэг нь уламжлалт залилах гэмт хэргээс ялгаатайгаар мэдээллийн технологи, цахим платформ, санхүүгийн цахим хэрэгсэлд тулгуурлан илэрч, байнга хувьсаж, зохион байгуулалттай, хил дамнасан шинжтэй болсон байна.

Мөн криптовалюта, романс залилан, фишинг, кардинг, хуурамч онлайн худалдаа, хиймэл оюун ухаан, deepfake зэрэг орчин үеийн технологи ашиглан гэмт этгээдүүд үйлдлээ олон шатлалтайгаар нуун далдлах болсон нь мөрдөн шалгах ажиллагаанд уламжлалт арга барилаар хандах боломжийг хязгаарлаж байгааг харуулсан.

Монгол Улсад цахим орчинд залилах гэмт хэрэг дийлэнх хувийг эзэлж, гадаад сервер, платформтой холбоотойгоор үйлдэгдэх нь түгээмэл ажиглагдаж байгаа тул ийм гэмт хэргийг олон үе шаттай процесс гэж үзэн, өгөгдөл, санхүүгийн гүйлгээ, цахим ул мөрд суурилсан цогц мөрдөн шалгах явуулах шаардлагатай гэж үзлээ.

Ингэснээр цахим орчинд залилах гэмт хэргийг эрүүгийн эрх зүй, криминологи, мөрдөн шалгах ажиллагаанд бие даасан чиглэл болгон судлах нь онолын болон практикийн ач холбогдолтой гэж үзэж байна.

Санал. Цахим орчинд үйлдэгддэг залилах гэмт хэргийн арга хэлбэр тасралтгүй хувьсаж, улам нарийн болж байгаа нь өнөөгийн нөхцөлд мөрдөн шалгах ажиллагаанд уламжлалт хандлагаас ангид, шинжлэх ухаанд суурилсан цогц аргачлал боловсруулах шаардлагатай байна. Үүнд өгөгдлийн болон санхүүгийн урсгалд суурилсан шинжилгээг системтэй хэрэглэх, мөрдөн шалгах байгууллагын алба хаагчдын цахим нотлох баримт, санхүүгийн шинжилгээ, шинэ технологид суурилсан гэмт үйлдлийг ойлгох чадварыг тасралтгүй хөгжүүлэх шаардлагатай.

Мөн хил дамнасан шинжийг харгалзан олон улсын байгууллага, цахим платформ, санхүүгийн үйлчилгээ үзүүлэгчтэй хамтын ажиллагааны эрх зүйн болон институцийн механизмыг сайжруулах нь чухал. Түүнчлэн иргэдийн цахим боловсрол, эрсдэлийн ойлголтыг нэмэгдүүлэхэд чиглэсэн урьдчилан сэргийлэх бодлогыг хэрэгжүүлэх, цахим залилангийн судалгааг эрүүгийн эрх зүй, криминологи, мөрдөн шалгах ажиллагааны онолтой уялдуулан гүнзгийрүүлэх нь зүйтэй.

Эх сурвалжийн жагсаалт

1. П. Эрдэнэбаатар, “Цахим орчинд үйлдсэн залилах гэмт хэргийг мөрдөн шалгах арга зүй” сэдэвт докторын диссертаци. Уб., 2024.

2. Залилах гэмт хэргийн нөхцөл байдалд дүн шинжилгээ хийсэн талаар (Сүүлийн 10 жилийн тайлан 2023)

3. Цагдаагийн ерөнхий газрын Мэдээлэл, дүн шинжилгээ, шуурхай удирдлагын албаны танилцуулга. Уб., 2023.

4. Кибер гэмт хэргийг мөрдөн шалгах ажиллагаа. Уб., 2025

Цахим эх сурвалж

1. Udit Agarwal (2023) – Криптовалют буюу койнтой холбоотой залилангийн арга хэлбэрүүд
2. Federal Bureau of Investigation (FBI) (2024) – Романс залилан (цахим хайр дурлалын залилан)
3. Osipilli Aparna (2023) – Deepfake буюу “гүн хууралт” технологи, түүнийг залилангийн хэрэгт ашиглах талаар
4. Investopedia (2023) – Шуурхай мессеж, цахим орчин дахь залилангийн нийтлэг аргууд
5. Grigutyte (2023) – “Нигерийн захидал” хэлбэрийн цахим шуудангийн залилангийн тайлбар
6. MoneySmart (2024) – Кардинг буюу зээлийн картын залилан, урьдчилан сэргийлэх арга
7. Norton (2024) – Хуурамч вэбсайт, онлайн платформ ашигласан залилангийн хэлбэрүүд

8. Seon (2024) – Хуурамч ажил, өндөр цалин амласан “тоглолт хийх” төрлийн залилан
9. Cisco (2024) – Фишинг буюу картын мэдээлэл хулгайлах цахим халдлага
10. Central Bank (2024) – Хонжворт сугалаа, шагналын залилангийн арга хэлбэрүүд
11. Australian Competition and Consumer Commission (ACCC) (2024) – Буяны хандив, өрөвдүүлэх замаар мөнгө залилан авах гэмт хэрэг
12. Home Business (n.d.) – Бизнесийн зээл олгох нэрийдлээр үйлдэгддэг залилан
13. HDFC (2024) – Онлайн тоглоомтой холбоотой цахим залилан, эрсдэл
14. Securelist by Kaspersky (2024) – Онлайн тоглоом дахь фишинг, вирусийн халдлага, мэдээлэл хулгайлах арга
15. FBI (2024) – Насанд хүрэгчдийн сайт ашигласан залилан болон зохион байгуулалттай кибер гэмт хэрэг
16. ЦЕГ (2023) – Монгол Улсын цахим залилангийн нөхцөл байдлын талаарх тайлан, статистик мэдээлэл
17. МУИС (2013) – Зохион байгуулалттай кибер гэмт хэргийн талаархи судалгаа
18. Moore (2016) – Кибер гэмт хэргийн зохион байгуулалттай шинж, хөгжлийн хандлага
19. University & London (2014) – Зохион байгуулалттай цахим гэмт хэргийн хувь хэмжээний үнэлгээ
20. UNODC (2013) – Europol IOCTA тайлан болон олон улсын хамтын ажиллагааны шаардлагын талаар

**ШҮҮГЧИЙН ТУСГАЙ САНАЛД ИЛЭРХИЙЛЭГДСЭН МӨРДӨН ШАЛГАХ
АЖИЛЛАГААНЫ АЛДАА: МОНГОЛ УЛСЫН ЦАГДААГИЙН ПРАКТИКТ
ХИЙСЭН ДҮН ШИНЖИЛГЭЭ**

**INVESTIGATIVE ERRORS REFLECTED IN JUDICIAL DISSENTING
OPINIONS: A STUDY OF POLICING PRACTICES IN MONGOLIA**

Хангинахын Тэмүжин*

Дотоод хэргийн их сургуулийн магистрант
*хариуцлагатай зохиогч: xtemvjin@gmail.com

Хураангуй. Энэхүү судалгааны зорилго нь шүүхийн шийдвэрт хавсардаг шүүгчийн тусгай саналд тусгагдсан мөрдөн шалгах ажиллагааны алдааг системтэйгээр шинжлэх замаар Монгол Улсын цагдаагийн практикт тулгамдаж буй эрх зүйн болон процессын шинжтэй асуудлыг илрүүлэхэд оршино. Шүүгчийн тусгай санал нь шүүхийн шийдвэрийн албан ёсны хэсэг биш боловч хууль хэрэглээний зөрүү, нотлох баримтын үнэлгээний алдаа, хүний эрхийн зөрчлийг ил тод илэрхийлдэг онцлогтой бөгөөд эрүүгийн процесс дахь дотоод хяналтын чухал механизм гэж үздэг (Cass R. Sunstein, 2003).

Судалгаанд Монгол Улсын Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хууль-ийн хэрэгжилтийн хүрээнд мөрдөн шалгах ажиллагаанд нотлох баримтыг цуглуулах, бэхжүүлэх, үнэлэх үйл явц, түүнчлэн сэжигтэн, яллагдагчийн процессын эрхийн баталгааг тусгай саналд тулгуурлан задлан шинжилсэн. Энэ хүрээнд нотлох баримтын хууль ёсны байдал алдагдах, процессын шаардлага хангагдахгүй байх, хүний эрхийн зөрчил үүсэх зэрэг нийтлэг доголдлууд илэрч байгаа нь олон улсын судалгааны дүгнэлттэй нийцэж байна (United Nations Office on Drugs and Crime, 2020).

Судалгааны үр дүнд Монгол Улсын мөрдөн шалгах ажиллагаанд давтагдан гарч буй алдааг дараах үндсэн бүлгүүдэд ангилан тодорхойлов: нотлох баримтыг хууль зөрчин цуглуулах, нотлох баримтын иж бүрэн бус үнэлгээ, сэжигтэн, яллагдагчийн эрхийг зөрчих, эрүүгийн процессын хэлбэрийн шаардлага хангахгүй байх. Эдгээр алдаа нь зөвхөн тухайн хэрэг шийдвэрлэхэд сөргөөр нөлөөлөхөөс гадна цагдаагийн байгууллагын үйл ажиллагааны үр нөлөө, олон нийтийн итгэлд нөлөөлөх эрсдэлтэй (National Research Council, 2004).

Иймд шүүгчийн тусгай саналд суурилсан дүн шинжилгээг цагдаагийн байгууллагын дотоод сургалт, хяналт-шинжилгээ, бодлогын төлөвлөлтөд ашиглах нь мөрдөн шалгах ажиллагааны чанар, хууль ёсны байдлыг дээшлүүлэхэд чухал ач холбогдолтой гэж үзэв. Цаашид кейсэд суурилсан сургалтын арга зүйг нэвтрүүлэх, нотлох баримтын үнэлгээний стандартыг нэг мөр болгох, хүний эрхийн баталгааг хангах институцийн чадавхыг бэхжүүлэх шаардлагатай байна.

Түлхүүр үгс: шүүгчийн тусгай санал, мөрдөн шалгах ажиллагаа, нотлох баримт, хүний эрх, цагдаа судлал, policing accountability

Abstract. The purpose of this study is to systematically examine investigative errors reflected in judicial dissenting opinions attached to court decisions, with the aim of identifying key legal and procedural challenges facing policing practice in Mongolia. Although judicial dissenting opinions do not constitute a formal part of the court's ruling, they provide critical insights into divergences in legal interpretation, deficiencies in evidentiary assessment, and violations of human rights. As such, they are widely regarded as an important internal control mechanism within the criminal justice process (Sunstein, 2003).

This study analyzes the processes of evidence collection, preservation, and evaluation in criminal investigations, as well as the protection of procedural rights of suspects and defendants, within the framework of the Law of Criminal Procedure of Mongolia. Drawing on judicial dissenting opinions, the analysis reveals recurring deficiencies, including violations of evidentiary legality, non-compliance with procedural requirements, and infringements of fundamental rights. These findings are consistent with international research emphasizing the centrality of lawful evidence-gathering and procedural fairness in criminal justice systems (United Nations Office on Drugs and Crime, 2020).

The results of the study classify recurring investigative errors in Mongolia into four main categories: (i) unlawful collection of evidence, (ii) incomplete or inadequate evaluation of evidence, (iii) violations of the rights of suspects and defendants, and (iv) failure to comply with procedural formalities. These deficiencies not only undermine the resolution of individual cases but also pose broader risks to the effectiveness of policing institutions and public trust in the justice system (National Research Council, 2004).

Accordingly, the study concludes that systematic analysis of judicial dissenting opinions should be incorporated into internal training, oversight mechanisms, and policy development within law enforcement institutions. Strengthening case-based training approaches, standardizing evidentiary evaluation practices, and enhancing institutional capacity to safeguard human rights are essential steps toward improving the legality and quality of criminal investigations.

Keywords: judicial dissenting opinions; criminal investigation; evidence; human rights; policing; policing accountability

Оршил. Орчин үеийн эрүүгийн шүүн таслах ажиллагаанд шүүгчийн тусгай санал (separate/dissenting opinion) нь зөвхөн шүүх бүрэлдэхүүний дотоод санал зөрөлдөөнийг илэрхийлэх хэрэгсэл төдийгүй, хууль хэрэглээний алдаа, нотлох баримтын үнэлгээний зөрүү, процессын доголдлыг илрүүлэх онцгой ач холбогдол бүхий институт болж байна. Шүүхийн шийдвэртэй санал нийлэхгүй байгаа шүүгчийн байр суурь нь эрх зүйн тайлбарын өөр хувилбарыг бий болгож, цаашдын шүүхийн практик, хууль хэрэглээнд нөлөөлөх боломжтой гэж судлаачид үздэг (Cass R. Sunstein, 2003). Энэ утгаараа тусгай санал нь эрүүгийн процесс дахь “дотоод шүүлтүүр” буюу хяналтын нэмэлт механизмын үүрэг гүйцэтгэдэг.

Ялангуяа мөрдөн шалгах ажиллагаанд гарсан зөрчил, алдаа нь шүүхийн шатанд илэрч, зарим тохиолдолд олонхийн шийдвэрт тусгагдахгүй үлдэх боловч шүүгчийн тусгай саналд тодорхой, шүүмжлэлтэйгээр тусгагддаг. Энэ нь цагдаагийн байгууллагын мөрдөн шалгах ажиллагааны чанар, хууль ёсны байдлыг үнэлэх чухал эх сурвалж болдог. Олон улсын судалгаагаар мөрдөн шалгах ажиллагаанд нотлох баримтыг хуульд нийцүүлэн цуглуулах, хадгалах, үнэлэх нь эрүүгийн шүүн таслах ажиллагааны шударга байдлын үндэс бөгөөд энэ шаардлага алдагдвал хүний эрхийн зөрчил үүсэх өндөр эрсдэлтэй гэж үздэг (United Nations Office on Drugs and Crime, 2020).

Монгол Улсад мөрдөн шалгах ажиллагааны хууль ёсны байдал нь хүний эрхийг хамгаалах үндсэн баталгаа болох бөгөөд энэ нь Монгол Улсын Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хууль-д тодорхой зохицуулагдсан байдаг. Гэсэн хэдий ч практикт нотлох баримтыг цуглуулах, бэхжүүлэх, үнэлэх, процессын хэлбэрийг баримтлахтай холбоотой алдаа давтагдан гарч байгаа нь шүүхийн шатанд, ялангуяа шүүгчийн тусгай саналд тодорхой илэрч байна. Эдгээр алдаа нь зөвхөн тухайн хэрэг шийдвэрлэхэд сөргөөр нөлөөлөөд зогсохгүй, эрүүгийн шүүн таслах ажиллагааны үр ашиг, шударга байдал, олон нийтийн итгэлд сөргөөр нөлөөлөх хүчин зүйл болдог (National Research Council, 2004).

Иймд шүүгчийн тусгай саналд тусгагдсан дүгнэлт, шүүмжлэлийг системтэйгээр судлах нь мөрдөн шалгах ажиллагаанд гарч буй нийтлэг алдаа, тэдгээрийн шалтгаан, үр дагаврыг илрүүлэх, улмаар цагдаагийн байгууллагын үйл ажиллагааг боловсронгуй болгоход чухал ач холбогдолтой юм. Түүнчлэн энэхүү судалгаа нь эрүүгийн процесс дахь нотлох баримтын үнэлгээний практик, хүний эрхийн баталгааг хангах асуудалд шинжлэх ухааны үндэслэлтэй дүгнэлт гаргах зорилготой. Иймээс энэхүү судалгаагаар шүүгчийн тусгай саналд тусгагдсан мөрдөн шалгах ажиллагааны алдааг системтэйгээр шинжилж, тэдгээр нь Монгол Улсын цагдаагийн практикт хэрхэн илэрч буйг тодорхойлон, цаашид давтагдахаас урьдчилан сэргийлэх, үйл ажиллагааны чанарыг сайжруулах чиглэлээр онол, практикийн ач холбогдол бүхий санал, зөвлөмж боловсруулахыг зорив.

Судалгааны онол, арга зүй

Энэхүү судалгаа нь эрүүгийн шүүн таслах ажиллагаанд шүүгчийн тусгай саналд илэрхийлэгддэг дүгнэлт, шүүмжлэлийг онол–практикийн уялдаа холбоонд авч үзэх зорилгоор хэд хэдэн үндсэн онолын хандлагад тулгуурлан хийгдсэн. Нэгдүгээрт, хууль хэрэглээний алдааны онолын үүднээс авч үзвэл эрх зүйн хэм хэмжээг буруу тайлбарлах, эсхүл буруу хэрэглэх явдал нь шүүхийн шийдвэрийн чанарт төдийгүй мөрдөн шалгах ажиллагааны үр дүнд шууд нөлөөлдөг бөгөөд энэ төрлийн алдаа нь шүүгчийн тусгай саналд илүү тод, шүүмжлэлтэй хэлбэрээр тусгагддаг онцлогтой. Шүүхийн шийдвэр гаргах үйл явц дахь санал зөрөлдөөн нь хууль хэрэглээний ялгаатай хандлагыг илэрхийлэхээс гадна цаашдын практикт чиглэл өгөх ач холбогдолтой болохыг судлаачид онцолдог (Cass R. Sunstein, 2003).

Хоёрдугаарт, нотлох баримтын үнэлгээний онол нь энэхүү судалгааны чухал тулгуур болж байна. Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагаанд нотлох баримтыг хуульд заасан журмын дагуу цуглуулах, бэхжүүлэх, үнэлэх нь шударга шүүхээр шүүлгэх эрхийн үндэс суурь бөгөөд энэ процесс алдагдсан тохиолдолд тухайн хэргийн бодит үнэнийг тогтоох боломж хязгаарлагддаг. Олон улсын түвшинд нотлох баримтын хууль ёсны байдал, үнэлгээний иж бүрэн байдлыг хангах нь эрүүгийн процессын шударга байдлын зайлшгүй нөхцөл гэж үздэг (United Nations Office on Drugs and Crime, 2020). Энэ хүрээнд шүүгчийн тусгай санал нь нотлох баримтын үнэлгээний алдаа, дутуу үнэлгээг илрүүлэх бодит эх сурвалж болж өгдөг.

Гуравдугаарт, хүний эрхийн процессын баталгааны онолын хүрээнд эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагаа нь зөвхөн гэм бурууг тогтоох бус, тухайн үйл явцад оролцогчдын үндсэн эрхийг хангах ёстой гэж үздэг. Сэжигтэн, яллагдагчийн өмгөөлүүлэх эрх, өөрийгөө өмгөөлөх боломж, албадлагаас ангид байх баталгаа зэрэг нь мөрдөн шалгах ажиллагаанд зайлшгүй хангагдах шаардлагатай бөгөөд эдгээр баталгаа алдагдсан тохиолдолд хүний эрхийн зөрчил үүсэх эрсдэл өндөр байдаг (United Nations, 1966). Монгол Улсын хувьд эдгээр процессын баталгааг Монгол Улсын Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хууль-д нарийвчлан зохицуулсан хэдий ч практикт хэрэгжилтийн түвшин жигд бус байгаа нь шүүхийн шатанд, ялангуяа тусгай саналд илэрхийлэгдэж байна.

Ийнхүү дээрх онолын хандлагуудын огтлолцолд шүүгчийн тусгай санал нь шүүхийн дотоод хяналтын нэмэлт механизмын үүрэг гүйцэтгэж, мөрдөн шалгах ажиллагаанд гарсан хууль хэрэглээний алдаа, нотлох баримтын үнэлгээний доголдол, хүний эрхийн зөрчлийг илрүүлэх онол–практикийн чухал хэрэгсэл болж байгааг энэхүү судалгаа авч үзэж байна.

Судалгааны арга зүйн хувьд баримт бичгийн шинжилгээний аргыг суурь болгон ашигласан бөгөөд шүүхийн шийдвэр, тэдгээрт хавсарсан шүүгчийн тусгай саналуудыг задлан шинжилж, мөрдөн шалгах ажиллагаанд гарсан алдааны шинж, хэлбэр, давтамжийг тодорхойлсон. Үүний зэрэгцээ кейс судалгааны аргаар тодорхой хэргүүдийг гүнзгийрүүлэн

авч үзэж, алдаа үүсэх шалтгаан, үр дагаврыг практик жишээн дээр тулгуурлан тайлбарласан. Мөн харьцуулсан дүн шинжилгээний аргыг ашиглан олон улсын туршлага, стандарттай харьцуулж, Монгол Улсын нөхцөлд илэрч буй онцлогийг тодорхойлохыг зорьсон. Эцэст нь ерөнхийлөн дүгнэх аргаар судалгааны үр дүнг нэгтгэн, цагдаагийн практикт хэрэгжүүлэх боломжтой санал, зөвлөмж боловсруулахад ашигласан бөгөөд энэ нь policing-ийн үр нөлөө, шударга байдлыг дээшлүүлэхэд шинжлэх ухааны үндэслэлтэй дэмжлэг үзүүлнэ гэж үзэж байна (National Research Council, 2004).

ШҮҮГЧИЙН ТУСГАЙ САНАЛ БА ЭРХ ЗҮЙН ОНЦЛОГ

Шүүгчийн тусгай санал (separate буюу dissenting opinion) нь шүүхийн шийдвэр гаргах явцад олонхийн дүгнэлттэй санал нийлэхгүй байгаа шүүгч өөрийн эрх зүйн байр суурийг илэрхийлэх институцийн хэлбэр бөгөөд орчин үеийн эрүүгийн процесс дахь чухал онцлог үзэгдэлд тооцогддог. Энэхүү санал нь формаль утгаараа шүүхийн шийдвэрийн заавал дагаж мөрдөх хэсэгт хамаарахгүй боловч хууль хэрэглээний өөр хувилбар, тайлбар, дүгнэлтийг илэрхийлдгээрээ онцгой ач холбогдолтой. Судлаачид шүүгчийн тусгай саналыг шүүхийн шийдвэр гаргалтын ил тод байдлыг нэмэгдүүлэх, хууль хэрэглээний зөрүүг ил болгох, улмаар эрх зүйн хөгжлийг дэмжих механизм гэж үздэг (Ruth Bader Ginsburg, 1990).

Эрүүгийн шүүн таслах ажиллагаанд тусгай санал нь юуны өмнө хууль хэрэглээний алдаа, зөрчлийг илрүүлэх чухал хэрэгсэл болдог. Олонхийн шийдвэрт бүрэн тусгагдаагүй, эсхүл орхигдсон асуудлыг тусгай саналд илүү тодорхой, шүүмжлэлтэй байдлаар дэвшүүлдэг бөгөөд энэ нь тухайн хэрэгт хэрэглэсэн эрх зүйн нормын зөв тайлбар, хэрэглээг дахин эргэцүүлэх боломжийг бүрдүүлдэг. Ийм шинж чанар нь шүүхийн шийдвэр гаргах үйл явцын чанарыг сайжруулахад нөлөөлөхөөс гадна хууль хэрэглээний алдааг ил тод болгож, цаашид давтагдахаас урьдчилан сэргийлэх ач холбогдолтой гэж үздэг (Harry T. Edwards, 2003).

Нөгөө талаас шүүгчийн тусгай санал нь доод шатны байгууллагууд, тухайлбал мөрдөн шалгах ажиллагаа явуулдаг цагдаагийн байгууллага болон прокурорын байгууллагад тодорхой чиглэл, сургамж өгдөг. Тусгай саналд мөрдөн шалгах ажиллагаанд гарсан нотлох баримтын цуглуулалт, үнэлгээ, процессын зөрчил, хүний эрхийн зөрчлийг нарийвчлан тусгах нь практикт тулгарч буй бодит алдааг илрүүлэх, тэдгээрийг засах боломжийг бүрдүүлдэг. Энэ нь policing буюу хууль сахиулах үйл ажиллагааны чанар, хариуцлагыг дээшлүүлэхэд чухал үүрэгтэй бөгөөд шүүхийн шийдвэр гаргалт нь зөвхөн эцсийн шат биш, харин өмнөх шатны үйл ажиллагаанд буцаан нөлөөлөх хяналтын механизм болдог болохыг судалгаанууд харуулдаг (National Research Council, 2004). Мөн шүүгчийн тусгай санал нь ирээдүйн шүүхийн практикт нөлөөлөх боломжтой. Хэдийгээр тухайн санал нь тухайн хэргийн шийдвэрийн заавал дагаж мөрдөх хэсэг биш боловч дараагийн ижил төстэй хэрэгт шүүгчид, хуульчид, судлаачдын анхаарлыг татаж, эрх зүйн тайлбарын хөгжлийн эх сурвалж болж өгдөг. Зарим тохиолдолд тусгай саналд дэвшүүлсэн байр суурь нь хожмын шүүхийн практикт давамгайл байр суурь болох, эсхүл хууль тогтоомжийг боловсронгуй болгох үндэслэл болдог нь олон улсын туршлагаар нотлогдсон (Cass R. Sunstein, 2003).

Монгол Улсын эрх зүйн тогтолцооны хувьд шүүгчийн тусгай санал нь хуульд заасан албан ёсны тайлбарын эх сурвалжид хамаарахгүй боловч шүүхийн шийдвэрийн хамт нийтлэгддэг, практикт нөлөө бүхий баримт бичиг юм. Ялангуяа Монгол Улсын Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хууль-ийн хэрэгжилтийн хүрээнд тусгай саналд илэрхийлэгдсэн дүгнэлтүүд нь мөрдөн шалгах ажиллагааны хууль ёсны байдал, нотлох баримтын үнэлгээ, хүний эрхийн баталгааг үнэлэх чухал шалгуур болж байна. Иймээс шүүгчийн тусгай саналыг зөвхөн шүүхийн дотоод баримт бичиг гэж үзэхээс илүүтэйгээр

эрүүгийн процесс дахь хяналт-шинжилгээний ач холбогдол бүхий эх сурвалж гэж үзэх нь зүйтэй юм.

Мөрдөн шалгах ажиллагаанд гардаг нийтлэг алдаа

Мөрдөн шалгах ажиллагаанд гарч буй нийтлэг алдааны дотроос хамгийн түгээмэл бөгөөд ноцтойд тооцогдох нь нотлох баримтыг хуульд заасан журмыг зөрчин цуглуулах явдал юм. Шүүгчийн тусгай саналд энэ төрлийн зөрчил нь хамгийн олон давтамжтайгаар дурдагддаг бөгөөд тухайн хэрэгт цугларсан нотлох баримтын хууль ёсны байдалд эргэлзээ үүсгэх үндсэн шалтгаан болдог. Ялангуяа шүүхийн зөвшөөрөл шаардлагатай ажиллагааг зөвшөөрөлгүйгээр явуулах, эсхүл хуульд заасан процессын хэлбэрийг зөрчих явдал нь эрүүгийн процессын суурь зарчмыг ноцтой зөрчиж байна гэж үздэг.

Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагаанд нотлох баримтыг цуглуулах, бэхжүүлэх, шалгах ажиллагаа нь хуульд нарийвчлан зохицуулагдсан бөгөөд энэ шаардлагыг зөрчсөн тохиолдолд тухайн нотлох баримтыг хууль ёсны гэж үзэх боломжгүй болдог. Монгол Улсын Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хууль-д зааснаар нотлох баримтыг зөвхөн хуульд нийцсэн арга, журмын дагуу цуглуулах ёстой бөгөөд хүний эрх, халдашгүй байдлыг хязгаарлах аливаа ажиллагаа нь заавал шүүхийн хяналтад байх зарчим үйлчилдэг. Гэвч практикт энэ шаардлага хангагдахгүй, тухайлбал шүүхийн зөвшөөрөлгүй нэгжлэг хийх, зөвшөөрлийн хүрээнээс хэтэрсэн ажиллагаа явуулах, протокол үйлдэх журам зөрчих зэрэг зөрчил гарч байгаа нь шүүгчийн тусгай саналд тодорхой тусгагддаг.

Олон улсын стандартын хувьд ч нотлох баримтыг хууль ёсны аргаар цуглуулах нь шударга шүүхээр шүүлгэх эрхийн үндсэн баталгаа гэж үздэг бөгөөд энэ шаардлага зөрчигдвөл тухайн нотлох баримтыг хэрэгсэхгүйд тооцох ёстой гэж үздэг (United Nations Office on Drugs and Crime, 2020). Иймээс мөрдөн шалгах ажиллагаанд гарсан энэхүү төрлийн алдаа нь зөвхөн процессын зөрчил биш, харин хүний эрхийн ноцтой зөрчилд хүргэх эрсдэлтэй.

Шүүгчийн тусгай саналд тусгагдсан дүгнэлтүүдээс харахад нотлох баримтыг хууль бусаар цуглуулсан тохиолдолд тухайн баримтыг шүүхийн хэлэлцүүлэгт ашиглах боломжгүй болох бөгөөд энэ нь хэргийн шийдвэрлэлд шууд нөлөөлдөг. Тодруулбал, нотлох баримтыг хүчингүйд тооцох, улмаар хэргийн голлох баримт устах, цаашлаад хэргийг хэрэгсэхгүй болгох нөхцөл бүрдэх зэрэг үр дагавар үүсдэг. Энэ нь мөрдөн шалгах ажиллагааны чанар, үр нөлөөг бууруулахын зэрэгцээ цагдаагийн байгууллагын үйл ажиллагаанд итгэх олон нийтийн итгэлд сөргөөр нөлөөлөх хүчин зүйл болдог (National Research Council, 2004).

Иймд шүүгчийн тусгай саналд давтагдан илэрч буй энэхүү алдаа нь мөрдөн шалгах ажиллагаанд хууль дээдлэх зарчмыг чанд мөрдөх, нотлох баримт цуглуулах ажиллагааг процессын шаардлагад нийцүүлэх, шүүхийн хяналтыг бодитой хэрэгжүүлэх шаардлагатайг харуулж байна. Энэ нь зөвхөн тухайн хэрэгт биш, нийт эрүүгийн шүүн таслах тогтолцооны шударга байдал, үр ашигт шууд хамааралтай асуудал юм.

Тулгамдсан асуудал. Шүүгчийн тусгай саналд тулгуурласан дүн шинжилгээ нь Монгол Улсын эрүүгийн шүүн таслах ажиллагаанд, ялангуяа мөрдөн шалгах шатанд тогтвортой давтагдаж буй тодорхой асуудлууд байгааг харуулж байна. Эдгээр асуудал нь зөвхөн тусгаар тохиолдлын шинжтэй бус, харин системийн шинжтэй, цагдаагийн практик, хууль хэрэглээ, хяналтын механизмтай шууд холбоотойгоор илэрч байгаа нь онцлог юм.

Юуны өмнө мөрдөн шалгах ажиллагаанд нотлох баримтыг цуглуулах, бэхжүүлэх, үнэлэх үйл явцад хуульд заасан шаардлага бүрэн хангагдахгүй байгаа асуудал түгээмэл ажиглагдаж байна. Монгол Улсын Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хууль-д нотлох баримтыг зөвхөн хуульд нийцсэн арга, журмаар цуглуулах ёстойг тодорхой заасан хэдий ч

практикт энэ шаардлага алдагдаж, улмаар шүүхийн шатанд нотлох баримтыг хүчингүйд тооцох, хэргийн шийдвэрлэлд сөргөөр нөлөөлөх нөхцөл бүрдэж байна. Энэ нь мөрдөн шалгах ажиллагааны чанар, үр нөлөөг бууруулах гол хүчин зүйл болж байна.

Хоёрдугаарт, нотлох баримтын үнэлгээний асуудал онцгой анхаарал татаж байна. Мөрдөн шалгах шатанд цуглуулсан баримтуудыг иж бүрэн, харилцан уялдаатайгаар үнэлэхгүй, зарим тохиолдолд хэсэгчлэн, нэг талыг барьсан байдлаар дүгнэх хандлага ажиглагдаж байгаа нь шүүгчийн тусгай саналд шүүмжлэгдэн дурдагддаг. Энэ нь хэргийн бодит байдлыг тогтоох үйл явцад алдаа гаргах, улмаар буруу шийдвэр гаргах эрсдэлийг нэмэгдүүлдэг (United Nations Office on Drugs and Crime, 2020).

Гуравдугаарт, сэжигтэн, яллагдагчийн процессын эрхийг хангахтай холбоотой зөрчил байсаар байна. Өмгөөлөгчтэй оролцуулах эрхийг хязгаарлах, мэдүүлэг авах явцад дарамт шахалт үзүүлэх, эрхийн тайлбар хангалтгүй өгөх зэрэг нь хүний эрхийн суурь зарчмыг зөрчиж байгаа бөгөөд энэ нь эрүүгийн процессын шударга байдлыг алдагдуулах эрсдэлтэй (United Nations, 1966).

Дөрөвдүгээрт, процессын хэлбэрийн шаардлага хангахгүй байх, тухайлбал протокол буруу үйлдэх, хугацаа хэтрүүлэх, мөрдөн шалгах ажиллагааны дарааллыг алдагдуулах зэрэг асуудал практикт түгээмэл байна. Эдгээр зөрчил нь гаднаас харахад техникийн шинжтэй мэт боловч бодит байдалд хэргийн шийдвэрлэлд шууд нөлөөлөх, нотлох баримтын хүчин төгөлдөр байдалд эргэлзээ үүсгэх суурь шалтгаан болдог.

Түүнчлэн эдгээр асуудал нь зөвхөн мөрдөн шалгах ажиллагааны хүрээнд хязгаарлагдахгүй, харин цагдаагийн байгууллагын институцийн чадавх, сургалтын тогтолцоо, дотоод хяналтын механизмын сул талтай холбоотойгоор үүсч байгааг анхаарах шаардлагатай. Судалгааны дүнгээс харахад алдаа давтагдан гарч байгаа нь системийн шинжтэй бөгөөд үүнийг зөвхөн хувь хүний хариуцлагын хүрээнд бус, бодлогын болон байгууллагын түвшинд авч үзэх шаардлагатай байна (National Research Council, 2004).

Иймд шүүгчийн тусгай саналд тусгагдсан дүгнэлтүүдийг нэгтгэн үзэхэд Монгол Улсын мөрдөн шалгах ажиллагаанд дараах үндсэн тулгамдсан асуудлууд тодорхойлогдож байна: (i) нотлох баримтын хууль ёсны байдлыг хангах тогтолцоо сул, (ii) нотлох баримтын үнэлгээний арга зүй жигд бус, (iii) хүний эрхийн процессын баталгааны хэрэгжилт хангалтгүй, (iv) процессын сахилга, стандарт мөрдөлт тогтворжоогүй, (v) дотоод хяналт, сургалтын тогтолцоо үр дүн багатай байна. Эдгээр асуудлыг цогцоор нь шийдвэрлэхгүйгээр эрүүгийн шүүн таслах ажиллагааны шударга, үр нөлөөтэй байдлыг хангах боломж хязгаарлагдмал хэвээр байх болно.

ХЭЛЭЛЦҮҮЛЭГ

Энэхүү судалгааны үр дүнгээс харахад шүүгчийн тусгай саналд тусгагдсан мөрдөн шалгах ажиллагааны алдаа нь тохиолдлын шинжтэй бус, харин тогтолцооны шинжтэй, давтагдмал асуудал болох нь тодорхой байна. Энэ нь эрүүгийн шүүн таслах ажиллагааны шат бүрийн уялдаа холбоо, ялангуяа мөрдөн шалгах шатанд хууль хэрэглээ, нотлох баримтын үнэлгээ, хүний эрхийн баталгааны хэрэгжилт хангалтгүй байгааг илтгэнэ.

Юуны өмнө нотлох баримтыг хууль бусаар цуглуулах, процессын шаардлага зөрчих зэрэг алдаа давтагдан гарч байгаа нь хууль хэрэглээний нэгдмэл ойлголт хангалтгүй байгаатай холбоотой гэж үзэх үндэслэлтэй. Монгол Улсын Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хууль-д нотлох баримтын хууль ёсны байдлыг тодорхой зохицуулсан хэдий ч практикт уг зохицуулалтыг нэг мөр ойлгож хэрэглэхгүй байгаа нь шүүхийн шатанд илэрч байна. Энэ нь мөрдөн шалгах ажиллагаанд оролцогч албан хаагчдын эрх зүйн мэдлэг, ур чадвар, практик туршлага харилцан адилгүй байгаатай холбоотой байж болох юм.

Нөгөө талаас нотлох баримтын үнэлгээний асуудал нь зөвхөн хууль хэрэглээний түвшинд бус, арга зүйн асуудал болох нь ажиглагдаж байна. Баримтыг иж бүрэн, харилцан уялдаатай үнэлэх шаардлага хангагдахгүй, хэсэгчилсэн дүгнэлт хийх хандлага байгааг шүүгчийн тусгай саналд шүүмжилсэн нь олонтаа. Энэ нь эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагаанд “материаллаг үнэн”-ийг тогтоох үйл явцад саад учруулж, буруу шийдвэр гаргах эрсдэлийг нэмэгдүүлдэг. Олон улсын судалгаанд ч нотлох баримтын үнэлгээний чанар нь шүүн таслах ажиллагааны шударга байдалтай шууд хамааралтайг онцолдог (United Nations Office on Drugs and Crime, 2020).

Хүний эрхийн баталгааны хэрэгжилтийн хувьд авч үзвэл мөрдөн шалгах ажиллагаанд сэжигтэн, яллагдагчийн эрхийг хангах асуудалд доголдол байсаар байгаа нь судалгаанаас харагдаж байна. Энэ нь эрүүгийн процессын үндсэн зарчим болох шударга шүүхээр шүүлгэх эрхийг зөрчих эрсдэлтэй бөгөөд олон улсын эрх зүйн стандартад нийцэхгүй байдал үүсгэж болзошгүй (United Nations, 1966). Ийм нөхцөлд шүүгчийн тусгай санал нь хүний эрхийн зөрчлийг илрүүлэх, анхааруулах үүрэг гүйцэтгэж байгаа нь онцгой ач холбогдолтой.

Мөн судалгаанаас харахад дээрх алдаанууд нь зөвхөн хувь хүний буруутай үйл ажиллагаанаас шалтгаалахгүй, харин байгууллагын түвшний асуудалтай холбоотой байна. Тухайлбал, дотоод хяналтын тогтолцоо сул, алдаа давтагдах байдлыг системтэйгээр шинжилдэг механизм бүрдээгүй, сургалтын агуулга практикт тулгуурлаагүй зэрэг нь мөрдөн шалгах ажиллагааны чанарт сөргөөр нөлөөлж байна. Policing-ийн судалгаанд байгууллагын дотоод хяналт, ил тод байдал нь хууль сахиулах байгууллагын үр нөлөө, олон нийтийн итгэлд шууд нөлөөлдөг болохыг онцолдог (National Research Council, 2004).

Эдгээр нөхцөл байдлыг нэгтгэн авч үзвэл шүүгчийн тусгай санал нь зөвхөн тухайн хэргийн хүрээнд дүгнэлт өгөхөөс илүүтэйгээр эрүүгийн процессын системийн сул талыг илрүүлэх, тэдгээрийг засахад чиглэсэн “feedback mechanism” буюу буцаан холбооны үүрэг гүйцэтгэж байна. Иймээс тусгай саналд тусгагдсан дүгнэлтүүдийг судалж, нэгтгэн дүн шинжилгээ хийх нь цагдаагийн байгууллагын үйл ажиллагааг сайжруулах, мөрдөн шалгах ажиллагааны чанарыг дээшлүүлэх бодлогын чухал эх сурвалж болох боломжтой.

Цаашид шүүгчийн тусгай саналд тулгуурласан судалгааг тогтмолжуулах, түүний үр дүнг сургалт, бодлого, дотоод хяналтын тогтолцоонд нэвтрүүлэх нь эрүүгийн шүүн таслах ажиллагааны шударга байдал, үр нөлөөг дээшлүүлэхэд чухал ач холбогдолтой гэж үзэж байна.

Дүгнэлт. Энэхүү судалгаагаар шүүгчийн тусгай саналд тусгагдсан дүгнэлтүүдэд тулгуурлан Монгол Улсын мөрдөн шалгах ажиллагаанд давтагдан гарч буй нийтлэг алдаа, тэдгээрийн шалтгаан, үр дагаврыг системтэйгээр шинжиллээ. Судалгааны үр дүнгээс харахад мөрдөн шалгах ажиллагаанд гарч буй алдаа нь тусгаар тохиолдлын шинжтэй бус, харин тогтолцооны шинжтэй, давтагдмал байдлаар илэрч байгаа нь тогтоогдсон.

Юуны өмнө нотлох баримтыг хуульд заасан журмын дагуу цуглуулах, бэхжүүлэх шаардлага хангагдахгүй байгаа нь хамгийн ноцтой асуудал болж байна. Монгол Улсын Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хууль-ийн зохицуулалт бодит хэрэгжилт дээр алдагдаж, улмаар нотлох баримтыг хүчингүйд тооцох, хэргийн шийдвэрлэлд сөргөөр нөлөөлөх нөхцөл үүсэж байна. Үүний зэрэгцээ нотлох баримтын үнэлгээ иж бүрэн, уялдаатай хийгдэхгүй, хэсэгчилсэн, нэг талыг барьсан байдлаар дүгнэх хандлага байсаар байгаа нь эрүүгийн процессын “материаллаг үнэн”-ийг тогтоох үйл явцад сөргөөр нөлөөлж байна.

Мөн мөрдөн шалгах ажиллагаанд сэжигтэн, яллагдагчийн процессын эрхийг бүрэн хангахгүй байх, процессын хэлбэрийн шаардлагыг зөрчих зэрэг асуудал давтагдан илэрч байгаа нь хүний эрхийн баталгааны хэрэгжилт хангалтгүй байгааг харуулж байна. Энэ нь

эрүүгийн шүүн таслах ажиллагааны шударга байдал, олон нийтийн итгэлд сөргөөр нөлөөлөх эрсдэлтэй (United Nations, 1966).

Ийнхүү шүүгчийн тусгай санал нь мөрдөн шалгах ажиллагаанд гарсан алдааг илрүүлэх, үнэлэх, цаашдын практикт сургамж өгөх чухал эх сурвалж болох нь тодорхойлогдлоо. Энэ нь эрүүгийн процесс дахь дотоод хяналтын механизмын үүргийг гүйцэтгэж, цагдаагийн байгууллагын үйл ажиллагааг сайжруулах боломжийг бүрдүүлж байна.

Санал, зөвлөмж. Судалгааны үр дүнд тулгуурлан дараах бодлогын болон практик чиглэлийн зөвлөмжийг дэвшүүлж байна.

Юуны өмнө мөрдөн шалгах ажиллагаанд нотлох баримт цуглуулах, үнэлэх ажиллагаанд тавигдах шаардлагыг нэг мөр ойлгож хэрэглэх нөхцөлийг бүрдүүлэх шаардлагатай. Үүний тулд Монгол Улсын Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хууль-ийн хэрэглээний талаар тайлбар, арга зүйн нэгдсэн зөвлөмж боловсруулж, цагдаагийн байгууллагын хэмжээнд жигд хэрэгжүүлэх нь зүйтэй.

Хоёрдугаарт, шүүгчийн тусгай саналд тулгуурласан кейс судалгааг цагдаагийн албан хаагчдын сургалтад системтэйгээр нэвтрүүлэх шаардлагатай. Бодит хэрэг дээр суурилсан сургалт нь онолын мэдлэгийг практикт хэрэглэх чадварыг дээшлүүлэх, алдаа давтагдахаас урьдчилан сэргийлэх үр дүнтэй арга болно.

Гуравдугаарт, мөрдөн шалгах ажиллагаанд дотоод хяналт-шинжилгээний тогтолцоог боловсронгуй болгох шаардлагатай. Шүүгчийн тусгай саналд дурдагдсан алдаа, зөрчлийг нэгтгэн бүртгэх, дүн шинжилгээ хийх, давтамжийг тогтоох мэдээллийн сан бүрдүүлэх нь бодлогын шийдвэр гаргалтад чухал ач холбогдолтой.

Дөрөвдүгээрт, хүний эрхийн процессын баталгааг хангах чиглэлээр институцийн чадавхыг бэхжүүлэх шаардлагатай. Сэжигтэн, яллагдагчийн эрхийг хамгаалах, өмгөөлөгчийн оролцоог хангах, албадлагаас ангид байлгах зэрэг зарчмыг мөрдөн шалгах ажиллагаанд бодитоор хэрэгжүүлэх нь эрүүгийн процессын шударга байдлыг хангах үндэс болно (United Nations Office on Drugs and Crime, 2020).

Тавдугаарт, технологид суурилсан шийдлийг нэвтрүүлэх боломжийг судлах нь зүйтэй. Тухайлбал, мөрдөн шалгах ажиллагааны явцад гарсан алдаа, зөрчлийг илрүүлэх, дүн шинжилгээ хийхэд хиймэл оюун ухаан, өгөгдлийн анализ ашиглах нь policing-ийн үр нөлөөг нэмэгдүүлэх шинэ боломжийг бүрдүүлнэ (National Research Council, 2004).

Эцэст нь шүүгчийн тусгай саналд суурилсан дүн шинжилгээг бодлогын түвшинд ашиглах, түүнийг зөвхөн шүүхийн дотоод баримт бичиг бус, харин эрүүгийн процессын чанарыг сайжруулах стратегийн эх сурвалж гэж үзэх хандлагыг төлөвшүүлэх шаардлагатай байна. Ингэснээр мөрдөн шалгах ажиллагааны хууль ёсны байдал, үр нөлөө, хүний эрхийн баталгаа цогцоороо сайжрах боломжтой юм.

АШИГЛАСАН ЭХ СУРВАЛЖ

I. Монгол Улсын эрх зүйн эх сурвалж

- Монгол Улс. (1992). *Монгол Улсын Үндсэн хууль*. Улаанбаатар.
- Монгол Улсын Их Хурал. (2017). *Монгол Улсын Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хууль*. Улаанбаатар.
- Монгол Улсын Их Хурал. (2015). *Эрүүгийн хууль*. Улаанбаатар.
- Монгол Улсын Их Хурал. (2021). *Шүүхийн тухай хууль*. Улаанбаатар.
- Монгол Улсын Дээд Шүүх. (2020). *Шүүхийн шийдвэрийн эмхэтгэл*. Улаанбаатар.

II. Олон улсын эрх зүйн баримт бичиг

- United Nations. (1948). *Universal Declaration of Human Rights*.
- United Nations. (1966). *International Covenant on Civil and Political Rights*.
- United Nations. (1984). *Convention Against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment*.
- United Nations Office on Drugs and Crime. (2020). *Handbook on Criminal Investigation*.
- Council of Europe. (1950). *European Convention on Human Rights*.
- Mirjan R. Damaska. (1986). *The Faces of Justice and State Authority*. Yale University Press.
- John H. Langbein. (2003). *The Origins of Adversary Criminal Trial*. Oxford University Press.
- Andrew Ashworth. (2010). *Principles of Criminal Law* (6th ed.). Oxford University Press.
- Mike McConville, & Luke Marsh. (2014). *Criminal Justice: A Critical Introduction*. Routledge.
- Harry T. Edwards. (2003). The effects of collegiality on judicial decision making. *University of Pennsylvania Law Review*, 151(5), 1639–1690.
- Shari Seidman Diamond. (1990). Juror reactions to judicial instructions. *Journal of Empirical Legal Studies*, 1(2), 123–156.
- Ronald V. Clarke, & John E. Eck. (2005). *Crime Analysis for Problem Solvers*. U.S. Department of Justice.
- Peter Neyroud, & David Weisburd. (2014). *Transforming the Police through Science*. Cambridge University Press.
- National Research Council. (2004). *Fairness and Effectiveness in Policing*. National Academies Press.

ЦАГДААГИЙН АЛБА ХААГЧИЙН ҮҮРЭГ ГҮЙЦЭТГЭХ ЧАДАВХИД
БИЕИЙН ТАМИРЫН ХИЧЭЭЛИЙН ҮЗҮҮЛЭХ НӨЛӨӨЛӨЛ
THE IMPACT OF PHYSICAL EDUCATION ON THE OPERATIONAL
CAPACITY OF POLICE OFFICERS

Б.Баатарсүрэн

Дотоод хэргийн их сургуулийн Албаны
бэлтгэлийн “Соёмбо” төвийн ахлах багш,
цагдаагийн хошууч

B. Baatarsuren

Senior Instructor, “Soyombo” Center for
Professional Training, University of Internal
Affairs, Police Major

Хураангуй. Цагдаагийн алба хаагчийн өдөр тутмын болон онцгой нөхцөл дэх үүрэг гүйцэтгэл нь өндөр түвшний бие бялдрын бэлтгэл, тэсвэр хатуужил, хурд хүч, сэтгэл зүйн тогтвортой байдалтай шууд холбоотой байдаг. Энэхүү өгүүлэл нь цагдаагийн алба хаагчийн үүрэг гүйцэтгэх чадавхид биеийн тамирын хичээлийн үзүүлэх нөлөөллийг судлах зорилготой. Судалгаанд онолын эх сурвалжийн шинжилгээ болон практик ажиглалтын аргыг ашиглан биеийн тамирын сургалт нь алба хаагчдын бие бялдрын хөгжил, стрессийн тэсвэрлэх чадвар, шийдвэр гаргалт, багийн ажиллагаанд хэрхэн нөлөөлж буйг тодорхойлохыг чармайсан.

Судалгааны үр дүнгээс үзэхэд биеийн тамирын системтэй сургалт нь цагдаагийн алба хаагчдын хөдөлгөөний хурд, тэсвэр, хүчний үзүүлэлтийг сайжруулахаас гадна сэтгэл зүйн бэлтгэлжилт, өөртөө итгэх итгэл, эрсдэлтэй нөхцөлд шийдвэр гаргах чадамжийг нэмэгдүүлдэг болох нь тогтоогдсон. Иймд биеийн тамирын хичээлийг цагдаагийн мэргэжлийн сургалтын салшгүй бүрэлдэхүүн хэсэг болгон тогтмол, зорилтот агуулгатайгаар хэрэгжүүлэх шаардлагатай байна.

Түлхүүр үг. Цагдаагийн алба хаагч, биеийн тамир, үүрэг гүйцэтгэх чадавхи, бие бялдрын бэлтгэл, тэсвэр хатуужил, сэтгэл зүйн бэлтгэл, мэргэжлийн сургалт, ажиллагааны чадамж

Abstract. The performance of police officers in both daily duties and emergency situations is directly associated with a high level of physical fitness, endurance, strength, speed, and psychological stability. This article aims to examine the impact of physical education on the operational capacity of police officers.

The study employed theoretical literature analysis and practical observation methods to determine how physical training influences officers' physical development, stress resilience, decision-making ability, and teamwork performance.

The results indicate that systematic physical training not only improves officers' speed, endurance, and strength, but also enhances psychological preparedness, self-confidence, and the ability to make decisions in high-risk situations. Therefore, physical education should be implemented as an integral and continuously developed component of professional police training with targeted content and consistent practice.

Keywords. Police officer, physical education, operational capacity, physical fitness, endurance, psychological preparedness, professional training, operational competence.

Оршил. Орчин үеийн цагдаагийн байгууллагын үйл ажиллагаа нь зөвхөн хууль эрх зүйн мэдлэг, мэргэжлийн ур чадвараас гадна бие бялдрын өндөр бэлтгэл, тэсвэр хатуужил, сэтгэл зүйн тогтвортой байдлыг шаардах болсон.

Цагдаагийн алба хаагч нь гэмт хэрэгтэй тэмцэх, нийтийн хэв журам хамгаалах, олон нийтийг хамарсан арга хэмжээний аюулгүй байдлыг хангах, гамшиг ослын үед үүрэг гүйцэтгэх зэрэг олон төрлийн нөхцөлд богино хугацаанд өндөр ачаалалтай ажилладаг онцлогтой. Иймд биеийн тамирын хичээл болон тогтмол бие бялдрын бэлтгэл нь цагдаагийн алба хаагчийн мэргэжлийн чадавхийг бүрдүүлэх үндсэн хүчин зүйлсийн нэг болж байна.

Сүүлийн жилүүдэд дэлхийн олон улсын судалгаагаар цагдаагийн алба хаагчийн бие бялдрын бэлтгэл сайжрах тусам ажлын гүйцэтгэл, аюулгүй байдал, стрессийн тэсвэр, шийдвэр гаргах чадвар дээшилдэг болохыг тогтоосон байна. Түүнчлэн хөдөлгөөний дутагдал, илүүдэл жин, биеийн бэлтгэлийн сул байдал нь гэмтэл бэртэл авах эрсдэлийг нэмэгдүүлж, ажлын бүтээмж бууруулдаг болохыг тогтоожээ. (M.Massuca, 2022)

Нэг. Цагдаагийн албаны онцлог ба бие бялдрын шаардлага

Цагдаагийн алба нь нийгмийн хэв журам, олон нийтийн аюулгүй байдлыг хангах, гэмт хэрэг, зөрчлөөс урьдчилан сэргийлэх, илрүүлэх, таслан зогсоох, хууль сахиулах чиг үүргийг хэрэгжүүлдэг төрийн тусгай алба бөгөөд түүний онцлог нь байнгын өндөр бэлэн байдалд ажилладаг, эрсдэлтэй болон урьдчилан таамаглах боломжгүй нөхцөл байдалд богино хугацаанд зөв шийдвэр гаргах шаардлагатай байдаг, иргэдийн эрх, эрх чөлөөтэй шууд харилцан ажилладаг тул хууль ёсны хүрээнд хүний эрхийг дээдлэх зарчмыг чанд мөрддөг, мөн бие бялдар, сэтгэл зүйн өндөр тэсвэр хатуужил, сахилга бат, мэргэжлийн ур чадвар, багийн зохион байгуулалттай ажиллагааг шаарддаг онцгой шинжтэй төрийн алба юм.

Цагдаагийн алба нь өндөр эрсдэлтэй, гэнэтийн нөхцөлд ажиллах шаардлагатай төрийн тусгай алба юм. Алба хаагч нь гэмт этгээдийг хөөж баривчлах, олон нийтийн эмх замбараагүй байдлыг таслан зогсоох, иргэдийн аюулгүй байдлыг хангах зэрэг үед богино хугацаанд өндөр ачаалалтай хөдөлгөөн хийх шаардлагатай болдог.

Судалгаагаар цагдаагийн алба хаагчийн ажлын 80–90 хувь нь суурин болон хөдөлгөөн багатай нөхцөлд явагддаг боловч шаардлагатай үед богино хугацаанд өндөр эрчимтэй хөдөлгөөн хийх хэрэгцээ гардаг болохыг тогтоожээ.

Цагдаагийн алба хаагчийн бие бялдрын шаардлага гэдэг нь алба хаагч өдөр тутмын болон онцгой нөхцөлд үүргээ үр дүнтэй, аюулгүй, шуурхай гүйцэтгэхэд зайлшгүй шаардлагатай биеийн хүч, тэсвэр, хурд, авхаалж самбаа, хөдөлгөөний зохицуулалт, уян хатан байдал болон сэтгэл зүйн тэсвэр хатуужлын цогц чадамжийг хэлнэ.

Энэ шаардлага нь сэжигтэн этгээдийг саатуулах, хөөх, баривчлах, хамгаалах ажиллагаа явуулах, урт хугацааны эргүүл, жижүүрийн үүрэг гүйцэтгэх зэрэг бодит нөхцөл дэх мэргэжлийн ажиллагааг аюулгүй, үр дүнтэй хэрэгжүүлэх үндсэн суурь болдог.

Цагдаагийн алба хаагчид дараах бие бялдрын үндсэн чадварууд шаардлагатай байдаг. Үүнд а/Хурд, б/Хүч, в/Тэсвэр, г/Авхаалж самбаа, д/Уян хатан чанар, е/Зүрх судасны ачаалал даах чадвар зэрэг болно. Эдгээр чадвар нь зөвхөн биеийн тамирын сургалт, тогтмол дасгал хөдөлгөөнөөр хөгждөг онцлогтой.

Цагдаагийн алба хаагчид бие бялдрын өндөр шаардлага тавих нь хууль сахиулах үйл ажиллагааны үр нөлөө, алба хаагчийн аюулгүй байдал, иргэдийн эрх ашгийг хамгаалах үндсэн нөхцөл болдог. Цагдаагийн байгууллагын үйл ажиллагаа нь гэмт хэрэгтэй тэмцэх, нийтийн хэв журам хамгаалах, эрсдэлтэй нөхцөлд шуурхай арга хэмжээ авах зэрэг өндөр

ачаалалтай, биеийн хүч шаардсан ажилтай шууд холбоотой байдаг учраас алба хаагч нь тэсвэр хатуужил, хүч чадал, хурд, авхаалж самбаа, сэтгэл зүйн тогтвортой байдлыг хослуулсан байх шаардлагатай. Бие бялдрын хангалттай бэлтгэлтэй алба хаагч нь онцгой болон аюултай нөхцөлд үүргээ үр дүнтэй гүйцэтгэхээс гадна өөрийн болон бусдын аюулгүй байдлыг хангах, хууль бус үйлдлийг таслан зогсоох, хүч хэрэглэх нөхцөлд мэргэжлийн түвшинд ажиллах чадвартай байдаг.

Судлаач Pål Lagestad-ийн “Physical Skills and Work Performance in Policing” судалгаанд цагдаагийн ажил нь зөвхөн хүч хэрэглэх нөхцөлд төдийгүй эрүүл мэнд, сэтгэл зүйн тогтвортой байдлын үүднээс бие бялдрын өндөр чадвар шаарддаг болохыг онцолсон байдаг. (journals, 2012) Мөн судалгаануудын үр дүнгээр бие бялдрын бэлтгэл сайн байх нь цагдаагийн алба хаагчийн ажлын бүтээмж, стрессийн тэсвэрлэх чадвар, шийдвэр гаргалт, эрсдэлтэй нөхцөлд ажиллах чадамжийг нэмэгдүүлдэг болох нь тогтоогдсон байна. (Feng, 2024)

Түүнчлэн цагдаагийн байгууллагад бие бялдрын шаардлага тогтмол тавих нь хөдөлмөрийн чадвар алдалт, мэргэжлээс шалтгаалах өвчлөл, илүүдэл жин, хөдөлгөөний дутагдлаас үүдэх эрсдэлийг бууруулах ач холбогдолтой. Судалгаагаар цагдаагийн алба хаагчдын биеийн бэлтгэл жил ирэх тусам буурах хандлагатай байдаг тул тогтмол дасгал сургуулилт, үнэлгээ, хяналтын тогтолцоо шаардлагатай гэж үзсэн байна. (Lagestad, 2014)

Хоёр. Биеийн тамирын хичээлийн ач холбогдол

Биеийн тамирын хичээл гэдэг нь хүний бие бялдрыг хөгжүүлэх, эрүүл мэндийг дэмжих, хөдөлгөөний ур чадвар, тэсвэр хатуужил, хурд хүч, авхаалж самбаа, зохион байгуулалттай ажиллагааны чадварыг төлөвшүүлэх зорилго бүхий онол, дадлага хосолсон сургалт, дасгал хөдөлгөөний цогц үйл ажиллагаа юм.

Энэ нь суралцагчдын биеийн ерөнхий хөгжлийг хангахаас гадна сахилга бат, хамтын ажиллагаа, сэтгэл зүйн тогтвортой байдал, ажиллах чадварыг дээшлүүлэхэд чиглэдэг бөгөөд цагдаа, цэрэг, хууль сахиулах байгууллагын алба хаагчдын хувьд мэргэжлийн үүрэг гүйцэтгэх бэлтгэлийн чухал бүрэлдэхүүн хэсэг болдог.

Биеийн тамирын хичээл нь цагдаагийн алба хаагчийн а/Эрүүл мэндийг хамгаалах, б/Ажлын ачаалал даах чадварыг нэмэгдүүлэх, в/Гэмтэл бэртлээс урьдчилан сэргийлэх, г/Стресс тайлах, д/Сэтгэл зүйн тогтвортой байдлыг хангах, е/Багийн ажиллагааг сайжруулахад чухал үүрэгтэй.

2023 онд хийгдсэн нэгэн судалгаагаар 12 долоо хоногийн тогтмол биеийн бэлтгэлийн хөтөлбөр хэрэгжүүлсний дараа цагдаагийн алба хаагчдын булчингийн хүч, хурд, тэсвэр, биеийн ерөнхий үзүүлэлтүүд мэдэгдэхүйц сайжирсан болохыг тогтоосон байна. (Massuçá, 2025)

Мөн цагдаагийн академийн сургалтын судалгаагаар биеийн тамирын олон төрлийн сургалтын арга хэрэглэсэн тохиолдолд алба хаагчдын ажлын гүйцэтгэл, хөдөлгөөний зохицуулалт, тэсвэр хатуужил илүү өндөр түвшинд хүрч байгааг тогтоожээ.

Биеийн тамирын хичээл нь хүний бие бялдрын хөгжил, эрүүл мэндийг дэмжихийн зэрэгцээ тэсвэр хатуужил, хөдөлгөөний идэвх, ажиллах чадварыг сайжруулах чухал ач холбогдолтой. Ялангуяа цагдаагийн алба хаагчдын хувьд энэхүү хичээл нь үүрэг гүйцэтгэх үеийн хурд, хүч, авхаалж самбаа, стрессийн нөхцөлд ажиллах чадварыг нэмэгдүүлэх үндэс болдог.

Судалгаагаар тогтмол биеийн тамирын дасгал хөдөлгөөн нь сэтгэл зүйн тогтвортой байдал, өөртөө итгэх итгэл болон шийдвэр гаргах чадварт эерэгээр нөлөөлдөг болохыг тогтоосон байна. Мөн биеийн тамирын сургалт нь хамтын ажиллагаа, сахилга бат, эрсдэлтэй

нөхцөлд ажиллах бэлтгэлийг төлөвшүүлдэг тул хууль сахиулах байгууллагын мэргэжлийн сургалтын салшгүй хэсэгт тооцогддог. Дэлхийн Эрүүл Мэндийн Байгууллагаас тогтмол хөдөлгөөн, дасгал нь зүрх судас, сэтгэцийн эрүүл мэнд болон хөдөлмөрийн бүтээмжид эерэг нөлөөтэй болохыг онцолсон байдаг.

Гурав. Биеийн тамирын хичээл ба үүрэг гүйцэтгэх чадавхын хамаарал

Биеийн тамирын хичээл нь цагдаагийн алба хаагчийн үүрэг гүйцэтгэх чадавхыг хөгжүүлэх үндсэн хүчин зүйлсийн нэг бөгөөд хүч, хурд, тэсвэр хатуужил, авхаалж самбааг нэмэгдүүлэх замаар мэргэжлийн бэлтгэлийг сайжруулдаг. Судалгаагаар бие бялдрын бэлтгэл өндөртэй цагдаагийн алба хаагчид ажлын гүйцэтгэл, эрсдэлтэй нөхцөлд шийдвэр гаргах чадвар болон гэмтэлд өртөх эрсдэлийн хувьд илүү давуу үзүүлэлттэй байдаг болохыг тогтоосон байна. (Jia, 2025)

Мөн тусгай чиг үүрэгтэй цагдаагийн нэгжүүдийн ажиллагаа нь өндөр ачаалалтай, биеийн хүч шаардсан нөхцөлд явагддаг тул тогтмол биеийн тамирын сургалт нь ажиллагааны бэлэн байдлыг хангах чухал хэрэгсэл болдог. (IRVING, 2019)

Судлаачдын үзэж байгаагаар хууль сахиулах үйл ажиллагаанд чиглэсэн биеийн тамирын сургалт нь алба хаагчийн практик ур чадвар, тактикийн бэлтгэл болон стрессийн тэсвэрлэх чадварыг зэрэг хөгжүүлдэг байна. (Feng, Construction of a police physical evaluation model and standards based on law enforcement ability, 2024) Иймээс биеийн тамирын хичээлийг цагдаагийн мэргэжлийн сургалтын тогтолцоонд тасралтгүй, шинжлэх ухааны үндэслэлтэйгээр хэрэгжүүлэх нь алба хаагчийн үүрэг гүйцэтгэх чадавхыг нэмэгдүүлэх чухал нөхцөл юм.

Цагдаагийн алба хаагчийн үүрэг гүйцэтгэх чадавх нь дараах хүчин зүйлтэй шууд холбоотой байна. Үүнд:

Үзүүлэлт	Нөлөөлөл
Биеийн хүч	Баривчлах, хамгаалах ажиллагаанд чухал
Зүрх судасны тэсвэр	Удаан хугацааны ажиллагаанд нөлөөлнө
Хурд	Шуурхай ажиллагаанд шаардлагатай
Авхаалж самбаа	Гэнэтийн нөхцөлд дасан зохицох чадвар
Сэтгэл зүйн тогтвортой байдал	Стрессийн үед зөв шийдвэр гаргах нөхцөл

Судалгаагаар биеийн бэлтгэл сайтай алба хаагчид:

- Ажлын бүтээмж өндөр,
- Гэмтэл авах магадлал бага,
- Ажлын ядаргаа багатай,
- Стрессийн тэсвэр өндөр байдаг байна.

Биеийн жингийн илүүдэл, хөдөлгөөний дутагдал нь цагдаагийн алба хаагчийн гүйцэтгэлд сөргөөр нөлөөлдөг болохыг тогтоожээ. Дээрх судалгааны мэдээллээс үзэхэд цагдаагийн алба хаагчийн үүрэг гүйцэтгэх чадавх нь бие бялдрын бэлтгэл, тэсвэр хатуужил, хурд, авхаалж самбаа болон сэтгэл зүйн тогтвортой байдалтай нягт уялдаа холбоотой байна.

Биеийн бэлтгэл сайтай алба хаагчид нь ажлын бүтээмж өндөртэй, стресс болон ачааллыг даван туулах чадвар сайтай, гэмтэлд өртөх эрсдэл багатай байгаа нь биеийн тамирын сургалтын ач холбогдлыг тодорхой харуулж байна. Харин хөдөлгөөний дутагдал, илүүдэл жин зэрэг хүчин зүйлс нь үүрэг гүйцэтгэх үр нөлөөг бууруулж байгаа тул цагдаагийн байгууллагад бие бялдрын тогтмол сургалт, дасгал хөдөлгөөнийг шинжлэх ухааны үндэслэлтэйгээр хэрэгжүүлэх шаардлагатай байна.

Дөрөв. Биеийн тамирын сургалтын үр нөлөө

Биеийн тамирын сургалтын үр нөлөө гэдэг нь сургалт, дасгал хөдөлгөөний үр дүнд хүний бие бялдар, эрүүл мэнд, хөдөлгөөний чадвар, сэтгэл зүйн бэлтгэл болон ажиллах чадамжид гарч буй эерэг өөрчлөлт, ахицыг хэлнэ.

Энэ нь хүч, хурд, тэсвэр хатуужил, уян хатан байдал, авхаалж самбаа зэрэг бие бялдрын үзүүлэлтүүдийг сайжруулахаас гадна сахилга бат, хамтын ажиллагаа, стрессийн тэсвэрлэх чадвар, өөртөө итгэх итгэл, шийдвэр гаргах чадварыг хөгжүүлэх замаар хувь хүний мэргэжлийн болон өдөр тутмын үйл ажиллагааны үр ашигт чухал нөлөө үзүүлдэг.

Цагдаагийн байгууллагад хэрэгжүүлж буй биеийн тамирын сургалтын үр нөлөө нь дараах үндсэн чиглэлээр илэрдэг. Тухайлбал:

1. Ажлын бүтээмж нэмэгдэнэ

Ажлын бүтээмж гэдэг нь тодорхой хугацаанд хүн, байгууллага эсвэл алба хаагчийн хийж гүйцэтгэсэн ажлын үр дүн, чанар, үр ашиг болон зорилгодоо хүрсэн түвшинг илэрхийлэх ойлголт юм.

Энэ нь хөдөлмөрийн зарцуулалттай харьцуулахад хэр хэмжээний үр дүн гаргаж байгааг тодорхойлдог бөгөөд цагдаагийн байгууллагын хувьд үүргийг шуурхай, чанартай, хуульд нийцүүлэн гүйцэтгэх, иргэдийн аюулгүй байдлыг хангах, эрсдэлтэй нөхцөлд оновчтой шийдвэр гаргах чадвараар илэрхийлэгддэг.

Тогтмол дасгал хөдөлгөөн хийдэг алба хаагчид илүү хурдан шийдвэр гаргаж, өндөр ачаалалтай нөхцөлд үр дүнтэй ажилладаг.

2 Эрүүл мэнд сайжирна

Биеийн тамирын хичээл нь цагдаагийн алба хаагчийн зүрх судас, булчин, үе мөчний үйл ажиллагааг сайжруулж, биеийн ерөнхий дархлаа болон хөдөлмөрийн чадварыг нэмэгдүүлэхэд чухал нөлөө үзүүлдэг.

Тогтмол дасгал хөдөлгөөн нь ажлын ачааллаас үүдэлтэй стресс, ядаргаа, сэтгэл зүйн дарамтыг бууруулж, сэтгэл санааны тогтвортой байдлыг дэмждэг. Мөн илүүдэл жин, хөдөлгөөний дутагдал, мэргэжлээс шалтгаалах өвчлөлөөс урьдчилан сэргийлэх замаар алба хаагчийн урт хугацаанд үр бүтээлтэй ажиллах нөхцөлийг бүрдүүлдэг.

Биеийн тамирын хичээл нь а/Зүрх судасны өвчин, б/Илүүдэл жин, в/Чихрийн шижин, г/Даралт ихсэх өвчнөөс урьдчилан сэргийлэхэд нөлөөлдөг.

3. Сэтгэл зүйн тогтвортой байдал нэмэгдэнэ

Биеийн тамирын хичээл нь цагдаагийн алба хаагчийн стрессийг бууруулж, сэтгэл санааны тогтвортой байдлыг хадгалах, сөрөг сэтгэл хөдлөлийг зөв зохицуулах чадварыг хөгжүүлдэг.

Тогтмол дасгал хөдөлгөөн нь өөртөө итгэх итгэл, сахилга бат, тэсвэр хатуужлыг нэмэгдүүлснээр эрсдэлтэй болон дарамттай нөхцөлд тайван, оновчтой шийдвэр гаргах нөхцөлийг бүрдүүлдэг. Мөн хамтын дасгал сургуулилт нь багаар ажиллах чадвар, харилцааны соёлыг сайжруулж, алба хаагчийн сэтгэл зүйн бэлтгэлжилтийг дээшлүүлэхэд эерэг нөлөө үзүүлдэг.

Дасгал хөдөлгөөн нь стресс бууруулах, нойр сайжруулах, сэтгэл гутралын эрсдэлийг бууруулах ач холбогдолтой.

4. Гэмтэл бэртлийн эрсдэл буурна

Биеийн тамирын хичээл нь цагдаагийн алба хаагчийн булчин, үе мөч, хөдөлгөөний зохицуулалтыг сайжруулснаар үүрэг гүйцэтгэх үеийн бэртэл гэмтэл авах эрсдэлийг бууруулдаг.

Тогтмол дасгал сургуулилт нь биеийн тэсвэр хатуужил, уян хатан байдал, тэнцвэрийг нэмэгдүүлж, өндөр ачаалалтай болон гэнэтийн нөхцөлд биеийн зөв ажиллагааг хангах

нөхцөл бүрдүүлдэг. Мөн бие бялдрын сайн бэлтгэлтэй алба хаагчид ядаргаа бага авч, хөдөлгөөний алдаа болон ослын магадлал буурснаар ажиллагааны аюулгүй байдал дээшилдэг. Судалгаагаар биеийн бэлтгэл муутай алба хаагчид сургалтын үеэр илүү их гэмтэл авдаг болохыг тогтоожээ.

Тав. Монгол Улсын нөхцөл байдал

Монгол Улсын цагдаагийн байгууллагад алба хаагчдын бие бялдрын бэлтгэлийг хангах чиглэлээр а/Биеийн тамирын хичээл, б/Гардан тулааны сургалт, в/Спортын арга хэмжээ, г/Бие бялдрын шалгалт, д/Гүйлт, марш тактикийн сургалт зэрэг арга хэмжээг зохион байгуулдаг.

Гэвч дараах хүндрэлүүд ажиглагдаж байна. Тухайлбал:

- Ажлын ачааллаас шалтгаалан тогтмол бэлтгэл хийх боломж хязгаарлагдмал;
- Спорт заал, тоног төхөөрөмжийн хүрэлцээ хангалтгүй;
- Насжилттай холбоотой биеийн ачаалал даах чадвар буурах;
- Алба хаагчдын идэвх оролцоо харилцан адилгүй.

Иймд биеийн тамирын сургалтын бодлого, хөтөлбөрийг орчин үеийн шаардлагад нийцүүлэн боловсронгуй болгох шаардлага үүсэж байна.

Дүгнэлт. Биеийн тамирын хичээл нь цагдаагийн алба хаагчийн үүрэг гүйцэтгэх чадавхыг дээшлүүлэх үндсэн хүчин зүйл мөн болох нь бидний хийсэн баримт бичгийн судалгаанаас харагдаж байна. Тогтмол биеийн бэлтгэл нь алба хаагчийн хүч, хурд, тэсвэр, авхаалж самбаа, сэтгэл зүйн тогтвортой байдлыг сайжруулж, ажлын бүтээмжийг нэмэгдүүлдэг. Мөн гэмтэл бэртэл, өвчлөлөөс урьдчилан сэргийлэх, стрессийн тэсвэрийг нэмэгдүүлэх чухал ач холбогдолтой байна.

Биеийн тамирын хичээл нь цагдаагийн алба хаагчийн бие бялдар, сэтгэл зүй, эрүүл мэнд болон мэргэжлийн үүрэг гүйцэтгэх чадавхыг цогцоор нь хөгжүүлэх үндсэн хүчин зүйл болох нь дээрх судалгааны үр дүнгээр тогтоогдож байна.

Тогтмол дасгал сургуулилт нь стрессийн тэсвэр, шийдвэр гаргах чадвар, ажлын бүтээмжийг нэмэгдүүлэхийн зэрэгцээ гэмтэл бэртлийн эрсдэлийг бууруулж, ажиллагааны аюулгүй байдлыг хангахад чухал нөлөө үзүүлдэг. Иймд биеийн тамирын сургалтыг цагдаагийн мэргэжлийн бэлтгэлийн салшгүй бүрэлдэхүүн хэсэг болгон шинжлэх ухааны үндэслэлтэй, тасралтгүй хэрэгжүүлэх шаардлагатай байна.

Гадаадын судалгаагаар биеийн тамирын тогтмол сургалт нь цагдаагийн алба хаагчийн ажлын гүйцэтгэлд шууд эерэг нөлөө үзүүлдэг болохыг нотолсон бөгөөд Монгол Улсын нөхцөлд ч энэхүү чиглэлийн сургалт, бодлогыг улам боловсронгуй болгох шаардлагатай байна. Иймээс цагдаагийн байгууллагад биеийн тамирын хичээлийн чанар, хүртээмжийг нэмэгдүүлэх, шинжлэх ухаанд суурилсан сургалтын тогтолцоог хөгжүүлэх нь зүйтэй гэж үзэж байна.

Санал. Бид дээрх судалгааны материал болон дүгнэлтэд тулгуурлан биеийн тамирын хичээлд суурилсан цагдаагийн алба хаагчийн бие бялдар, сэтгэл зүй, үүрэг гүйцэтгэх чадавхыг сайжруулах дараах саналуудыг дэвшүүлж байна. Тухайлбал:

1. Цагдаагийн алба хаагчийн гүйцэтгэх үүрэгт суурилсан биеийн тамирын тусгай сургалтын модуль нэвтрүүлэх

Ердийн биеийн тамирын хичээлээс ялгаатайгаар “баривчилгаа”, “эрэн хайх ажиллагаа”, “олон нийтийн эмх замбараагүй байдал” зэрэг бодит ажиллагаанд суурилсан хөдөлгөөний симуляцтай сургалтын хөтөлбөр боловсруулж нэвтрүүлэх.

2. Цагдаагийн алба хаагчийн бие бялдрын цахим үнэлгээний систем бий болгох

Алба хаагч бүрийн хурд, тэсвэр, хүч, зүрх судасны үзүүлэлтийг улирал тутам цахимаар хэмжиж, хиймэл оюунд суурилсан “бие бялдрын оноо”-гоор үнэлдэг систем нэвтрүүлэх.

3. Стресс болон биеийн тамир хосолсон сургалтын төв байгуулах

Сэтгэл зүйн дарамт, гэмтлийн дараах стрессийг бууруулах зорилготой амьсгалын дасгал, тактикийн хөдөлгөөн, нөхцөлт сургалтыг хослуулсан тусгай төвийг цагдаагийн сургалтын системд бий болгох.

4. Ажиллагаанд суурилсан биеийн тамирын шалгуурыг боловсруулж хэрэгжүүлэх

Энгийн спортын шалгуур бус, бодит үүрэг (хөөх, баривчлах, хамгаалах, аврах) гүйцэтгэх чадварыг хэмжих стандартыг боловсруулж, алба хаагчийн үнэлгээнд шууд ашиглах.

5. Виртуал бодит байдалд суурилсан бие бялдар-тактикийн сургалт

VR технологи ашиглан гэнэтийн нөхцөл байдал (зэвсэгт этгээд, олны үймээн, ослын газар) дээр биеийн тамирын хөдөлгөөнтэй хосолсон сургалтын орчин бүрдүүлж, шийдвэр гаргалт ба хөдөлгөөний ур чадварыг зэрэг хөгжүүлэх.

Ашигласан материал

1. Feng, Y. (2024 оны 1 8). *Construction of a police physical evaluation model and standards based on law enforcement ability*. frontiersin: www.frontiersin.org/journals/physiology/articles/10.3389/fphys.2023.1330371/full
2. Feng, Y. (2024). Construction of a police physical evaluation model and standards based on law enforcement ability. *frontiersin*, 65.
3. IRVING, S. (2019). Profiling the Occupational Tasks and Physical Conditioning of Specialist Police. *National Library of Medicine*, 173-186.
4. Jia, D. (2025). Graduation-stage physical fitness as a predictor of operational performance and injury risk among police recruits: a prospective cohort study. *BMJ journals*, 168.
5. journals, S. (2012). Physical Skills and Work Performance in Policing. *Sage journals*, 14.
6. Lagestad, P. (2014). Longitudinal Changes in the Physical Activity Patterns of Police Officers. *sage journals.*, 329.
7. M.Massuca, L. (2022). Identifying the Physiocal Fitness and Health Evaluations for Police Officers. *MDPI biology*, 1300-352.
8. Massuça, L. M. (2025). Longitudinal Changes in Physical Fitness Attributes of Male Police Officers During a 12-Week Physical Training Program. *springer*, 63-72.

**ЦАГДААГИЙН АХЛАГЧ ЦОЛТОЙ БАГА БҮРЭЛДЭХҮҮНИЙГ СУРГАЖ
БЭЛТГЭХЭД ХИЙМЭЛ ОЮУНЫ ГҮЙЦЭТГЭХ ҮҮРЭГ, ОРОЛЦОО**
THE ROLE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN TRAINING JUNIOR
POLICE PERSONNEL WITH SERGEANT RANKS

С.Баатар

ДХИС-ийн Ахлагчийн мэргэжлийн
боловсролын сургуулийн Тактикийн
тэнхимийн багш, цагдаагийн хошууч

S. Baatar

Lecturer at the Department of Tactics,
School of Professional Education for
Sergeants, University of Internal Affairs;
Police Major.

Хураангуй. Орчин үеийн хууль сахиулах байгууллагын үйл ажиллагаа нь дижитал шилжилт, мэдээллийн технологийн хурдацтай хөгжил, кибер орчны эрсдэлийн өсөлттэй уялдан шинэчлэгдэж байна.

Дэлхийн улс орнуудын хууль сахиулах байгууллагын үйл ажиллагаанд дижитал технологи, хиймэл оюуны хэрэглээ эрчимтэй нэвтэрч байгаа нь цагдаагийн байгууллагын хүний нөөцийн сургалт, бэлтгэлийн тогтолцоонд шинэ өөрчлөлт авчирч байна. Ялангуяа цагдаагийн ахлагч цолтой бага бүрэлдэхүүн нь олон нийттэй шууд харилцах, нийтийн хэв журам хамгаалах, дуудлага мэдээлэлд анхан шатанд ажиллах, гэмт хэрэг, зөрчлөөс урьдчилан сэргийлэх үндсэн чиг үүргийг хэрэгжүүлдэг тул тэднийг богино хугацаанд үр дүнтэй сургаж бэлтгэх хэрэгцээ өсөн нэмэгдэж байна.

Энэхүү өгүүлэлд хиймэл оюуны онолын үндэс, цагдаагийн бага бүрэлдэхүүний сургалтын онцлог, хиймэл оюуны технологийн гүйцэтгэх үүрэг, олон улсын туршлага болон Монгол Улсад хэрэгжүүлэх боломжийн талаар товч авч үзсэн болно.

Abstract. The activities of modern law enforcement organizations are being transformed in line with digital transformation, the rapid advancement of information technology, and the increasing risks within cyberspace. The growing integration of digital technologies and artificial intelligence into the operations of law enforcement agencies around the world is bringing significant changes to the training and development systems of police personnel.

In particular, junior police personnel holding sergeant ranks are directly engaged in public interaction, maintaining public order, responding to emergency calls at the primary level, and preventing crimes and offenses. Therefore, the need to train and prepare them effectively within a short period of time has become increasingly important.

This article briefly examines the theoretical foundations of artificial intelligence, the characteristics of training junior police personnel, the role of artificial intelligence technologies, international practices, and the possibilities for implementation in Mongolia.

Түлхүүр үг: хиймэл оюун, цагдаагийн бага бүрэлдэхүүн, ахлагч бүрэлдэхүүн, цагдаагийн сургалт, дижитал технологи, симуляци сургалт

Keywords: artificial intelligence, junior police personnel, sergeant personnel, police training, digital technology, simulation-based training.

Оршил. Дэлхийн улс орнуудын хууль сахиулах байгууллагууд мэдээллийн технологи, өгөгдөлд суурилсан удирдлагын тогтолцоонд шилжиж байгаа өнөө үед хиймэл оюуныг цагдаагийн сургалт, удирдлага, урьдчилан сэргийлэх үйл ажиллагаанд өргөн ашиглах болсон.

Орчин үеийн нийгэмд гэмт хэрэг, зөрчлийн шинж хэлбэр өөрчлөгдөн, цахим орчинд үйлдэгдэх гэмт хэрэг, олон нийтийг хамарсан эмх замбараагүй байдал, мэдээллийн аюулгүй байдлын эрсдэл нэмэгдэж байна. Энэ нөхцөлд цагдаагийн байгууллагын анхан шатны нэгжид ажиллаж буй ахлагч цолтой бага бүрэлдэхүүний мэдлэг, ур чадвар, харилцаа хандлага, техник технологийн хэрэглээний чадавхыг шинэ түвшинд хүргэх шаардлага бий болжээ.

Уламжлалт сургалтын арга нь бодит нөхцөл байдлыг бүрэн тусгаж чаддаггүй, суралцагч бүрийн онцлогт тохирохгүй сул талтай байдаг. Харин хиймэл оюунд суурилсан сургалт нь хувь хүнд тохирсон сургалтын систем, бодит нөхцөл байдлын симуляци, өгөгдөлд тулгуурласан үнэлгээ зэргээрээ цагдаагийн бага бүрэлдэхүүний мэргэжлийн бэлтгэлийг сайжруулах шинэ боломж болж байна.

1. Хиймэл оюуны тухай ойлголт, онолын үндэс

Хиймэл оюун гэдэг нь хүний оюуны үйл ажиллагааг дуурайлган суралцах, дүгнэлт хийх, асуудал шийдвэрлэх, таамаглах чадвартай программ хангамж, системийн нийлбэр ойлголт юм. Хиймэл оюун нь машин сургалт, нейрон сүлжээ, өгөгдлийн шинжилгээ, байгалийн хэл боловсруулалт зэрэг үндсэн чиглэлүүдээс бүрддэг.

Хиймэл оюун нь компьютер хүний сэтгэн бодох, суралцах, шийдвэр гаргах үйл ажиллагааг дуурайлган гүйцэтгэх чадвартай системийг хэлнэ. Хиймэл оюуны үндсэн чиглэлд: а/Машин сургалт; б/Нейрон сүлжээ; в/Өгөгдлийн анализ; г/Байгалийн хэл боловсруулалт; д/Дүрс таних технологи зэрэг багтдаг.

Өнөөдөр хиймэл оюунд суурилсан технологийг боловсрол, эрүүл мэнд, аюулгүй байдал, батлан хамгаалах болон хууль сахиулах байгууллагын үйл ажиллагаанд өргөн ашиглаж байна.

Хиймэл оюуны хөгжлийн онолын суурийг тавьсан бол Жон Маккарти 1956 онд “Artificial Intelligence” буюу хиймэл оюун ухаан гэх нэр томъёог шинжлэх ухааны эргэлтэд оруулсан гэж үздэг. Өнөөдөр хиймэл оюуныг боловсрол, эрүүл мэнд, батлан хамгаалах, хууль сахиулах салбарт өргөн ашиглаж байна. Ялангуяа цагдаагийн байгууллагад гэмт хэргийн таамаглал, нүүр таних систем, мэдээллийн шинжилгээ, сургалтын платформ зэрэгт ашиглаж байна.

Дэлхийн улс орнуудын хууль сахиулах байгууллагууд цагдаагийн бага бүрэлдэхүүн буюу ахлагч цолтой алба хаагчдыг сургаж бэлтгэх үйл ажиллагаандаа хиймэл оюун, виртуал симуляци, дижитал сургалтын платформыг өргөн ашиглаж эхэлсэн байна. АНУ-ын зарим цагдаагийн академиуд Kaiden AI буюу Кайдэн хиймэл оюун зэрэг хиймэл оюунд суурилсан платформ ашиглан бодит нөхцөлтэй төстэй дуудлага, иргэдтэй харилцах, эрсдэлийн үнэлгээ хийх сургалтыг зохион байгуулж байна. (Academies, 2025) Мөн VirTra болон AVRT Training буюу AVRT сургалт зэрэг системүүд нь виртуал орчинд тактик, буудлага, хүч хэрэглэх үеийн шийдвэр гаргалт болон стрессийн нөхцөлд ажиллах ур чадварыг хөгжүүлэхэд ашиглагдаж байна. (Enforcement, 2026)

Ийм төрлийн симуляци сургалт нь алба хаагчдыг богино хугацаанд олон нөхцөлд давтан дадлагажуулах боломж бүрдүүлдэг бөгөөд сургалтын зардал, эрсдэлийг бууруулдагараа давуу талтай гэж үздэг. (Academies, Real-World Scenarios for Every Training Need, 2026)

Энэтхэгийн Хисар хотын цагдаагийн байгууллага алба хаагчдаа ChatGPT зэрэг хиймэл оюуны хэрэгсэл ашиглах, цахим нотлох баримт боловсруулах, тайлан бичих ур чадварт сургаж эхэлсэн нь хиймэл оюуны практик хэрэглээг нэмэгдүүлж буй жишээ болж байна. Олон улсын эрүүгийн цагдаагийн байгууллага болох INTERPOL нь цахим сургалт, виртуал академи, мета орчинд суурилсан сургалтын хэлбэрийг хөгжүүлэн дэлхийн улс орнуудын цагдаагийн алба хаагчдыг шинэ технологид сургаж байна. (Bureaus, 2026)

Түүнчлэн хиймэл оюунд суурилсан сургалтын систем нь алба хаагч бүрийн суралцах хурд, мэдлэгийн түвшинд тохирсон хувьчилсан сургалт явуулах боломжийг бий болгож байгаа нь сургалтын үр дүнг нэмэгдүүлж байна.

Судлаачид хиймэл оюуныг ашигласнаар цагдаагийн шийдвэр гаргалт, хууль зүйн үндэслэлтэй ажиллагаа, кибер орчны мэдлэгийг сайжруулах боломжтой гэж үзэж байна. (Heedou Kim, 2024) Иймээс дэлхийн чиг хандлагаас үзэхэд хиймэл оюун нь цагдаагийн ахлагч бүрэлдэхүүнийг богино хугацаанд үр дүнтэй сургаж бэлтгэх, мэргэжлийн ур чадварыг нэмэгдүүлэх чухал хэрэгсэл болж байна.

Цагдаагийн ахлагч цолтой бага бүрэлдэхүүний чиг үүргийн онцлог

Цагдаагийн ахлагч цолтой бага бүрэлдэхүүний чиг үүргийн онцлог гэдэг нь цагдаагийн байгууллагын анхан шатны нэгжид ажиллаж, иргэдтэй шууд харилцан хууль сахиулах үндсэн үйл ажиллагааг хэрэгжүүлдэг ахлагч цолтой алба хаагчдын гүйцэтгэх ажил, үүргийн өвөрмөц шинж, онцлогийг илэрхийлсэн ойлголт юм.

Цагдаагийн ахлагч цолтой алба хаагч нь иргэдтэй хамгийн ойр түвшинд ажилладаг онцлогтой. Тэд дараах үндсэн үүргийг хэрэгжүүлдэг. Үүнд:

- Нийтийн хэв журам хамгаалах;
- Эргүүл, харуулын үүрэг гүйцэтгэх;
- Дуудлага мэдээлэлд анхан шатанд ажиллах;
- Гэмт хэрэг, зөрчлөөс урьдчилан сэргийлэх;
- Замын хөдөлгөөний аюулгүй байдлыг хангах;
- Олон нийттэй харилцах;
- Анхан шатны баримт мэдээлэл цуглуулах;
- Онцгой нөхцөлд иргэдийн аюулгүй байдлыг хангах зэрэг практик ажиллагаанд төвлөрдөгөөрөө онцлогтой.

Мөн энэ бүрэлдэхүүн нь цагдаагийн байгууллагын “анхны нүүр царай” болдог тул харилцааны ур чадвар, сахилга ёс зүй, бие бялдар, тактик ажиллагаа, стрессийн нөхцөлд ажиллах чадвар өндөр шаарддаг онцлогтой гэж үздэг.

Эдгээр чиг үүргийг хэрэгжүүлэхэд богино хугацаанд зөв шийдвэр гаргах, харилцааны өндөр ур чадвартай байх, техник технологи ашиглах чадвар чухал шаардлагатай байдаг.

Хиймэл оюуны цагдаагийн бага бүрэлдэхүүний сургалтад гүйцэтгэх үүрэг

Хиймэл оюуны цагдаагийн бага бүрэлдэхүүний сургалтад гүйцэтгэх үүрэг гэдэг нь хиймэл оюунд суурилсан технологи, программ хангамж, дижитал системийг ашиглан цагдаагийн ахлагч цолтой бага бүрэлдэхүүнийг илүү үр дүнтэй, богино хугацаанд, бодит нөхцөлд ойр байдлаар сургаж бэлтгэхэд үзүүлж буй нөлөө, оролцоо, дэмжлэгийг илэрхийлсэн ойлголт юм. Үүнд:

- сургалтын агуулгыг ухаалаг хэлбэрээр боловсруулах,
- суралцагчийн мэдлэг, чадварыг үнэлэх,
- виртуал симуляци сургалт зохион байгуулах,
- бодит нөхцөлд дуудлага, эрсдэлийн орчныг загварчлах,

- тактик ажиллагааны дадлага хийх,
- хувь хүний суралцах онцлогт тохирсон сургалт явуулах,
- цахим сургалтын платформоор дамжуулан тасралтгүй суралцах боломж бүрдүүлэх,
- стресс болон шийдвэр гаргалтын чадварыг хөгжүүлэх зэрэг чиглэлээр хэрэгжиж буй үйл ажиллагааг хамруулан ойлгодог.

Өөрөөр хэлбэл, хиймэл оюун нь цагдаагийн бага бүрэлдэхүүний мэргэжлийн мэдлэг, ур чадвар, шуурхай ажиллагааны бэлтгэлийг орчин үеийн технологийн тусламжтайгаар сайжруулах хэрэгсэл, дэмжих системийн үүргийг гүйцэтгэж байна гэж үздэг.

Сургалтыг хувь хүнд тохируулах боломж

Сургалтыг хувь хүнд тохируулах боломж” гэдэг нь суралцагч бүрийн мэдлэгийн түвшин, суралцах хурд, ур чадвар, алдаа дутагдал, хэрэгцээ болон мэргэжлийн онцлогт нь нийцүүлэн сургалтын агуулга, арга хэлбэр, дасгал дадлага, үнэлгээг өөрчлөн зохион байгуулах боломжийг хэлнэ. Хиймэл оюунд суурилсан сургалтын систем нь суралцагчийн гүйцэтгэлд дүн шинжилгээ хийдэг. Тухайлбал:

- сул болон давуу талыг тодорхойлох,
- тохирсон даалгавар өгөх,
- давтан сургалт санал болгох,
- суралцах хурдыг автоматаар тохируулах,
- бодит нөхцөлд суурилсан симуляци сонгох,
- ахиц дэвшлийг тасралтгүй хянах зэрэг боломжийг бүрдүүлдэг.

Цагдаагийн ахлагч бүрэлдэхүүний сургалтын хувьд энэ нь алба хаагч бүрийг түүний ажил үүрэг, бэлтгэлийн түвшин, тактик ажиллагааны чадварт тохируулан сургах нөхцөлийг бий болгож, сургалтын үр дүнг нэмэгдүүлэх ач холбогдолтой юм.

Хиймэл оюунд суурилсан сургалтын систем нь суралцагчийн мэдлэгийн түвшин, суралцах хурд, алдаа гаргаж буй хэсгийг тодорхойлж, тухайн алба хаагчид тохирсон сургалтын хөтөлбөр санал болгодог. Тухайлбал:

- Харилцааны ур чадвар сул бол иргэдтэй харилцах кейс;
- Хууль эрх зүйн мэдлэг сул бол тест, дасгал;
- Онцгой нөхцөлд шийдвэр гаргалт сул бол симуляци сургалт түлхүү өгч болно.

Энэ нь суралцагч бүрийн хэрэгцээнд нийцсэн хувьчилсан сургалтыг хэрэгжүүлж, сургалтын үр нөлөөг мэдэгдэхүйц нэмэгдүүлдэг бөгөөд алба хаагчийн сул талыг богино хугацаанд илрүүлж, түүнийг оновчтой засах боломж бүрдүүлдэг. Ингэснээр цагдаагийн мэргэжлийн бэлтгэл илүү хурдан, үр дүнтэй, бодит гүйцэтгэлд ойр түвшинд хүрч, сургалтын үр нөлөө нэмэгдэнэ.

Виртуал симуляци сургалт

Хиймэл оюунд суурилсан симуляци сургалт гэдэг нь бодит амьдралын нөхцөл байдал, үйл явдлыг дижитал орчинд загварчлан бүтээж, хиймэл оюуны тусламжтайгаар суралцагчдад дадлага, туршлага олгох сургалтын хэлбэрийг хэлнэ.

Энэ сургалтын үед хиймэл оюун нь нөхцөл байдлыг динамикаар өөрчилж, суралцагчийн шийдвэр гаргалт, хариу үйлдэл, тактик ажиллагааг үнэлж, бодит цагийн санал, засвар, чиглүүлэг өгдөг. Ингэснээр алба хаагчид бодит эрсдэлд орохгүйгээр өндөр түвшний практик ур чадвар эзэмших боломж бүрддэг.

Хиймэл оюунд суурилсан симуляци нь бодит нөхцөл байдлыг дуурайлган сургалт явуулах боломжтой. Үүнд:

- Архидан согтуурсан иргэнтэй харилцах;

- Гэр бүлийн хүчирхийллийн дуудлага;
- Олон нийтийн эмх замбараагүй байдал;
- Зам тээврийн ослын үеийн ажиллагаа;
- Сэжигтэй этгээд саатуулах ажиллагаа зэрэг орно.

Энэхүү хиймэл оюунд суурилсан симуляци сургалт нь цагдаагийн алба хаагчдыг бодит нөхцөлтэй дүйцэх өндөр эрсдэлтэй орчинд аюулгүй байдлаар дадлагажуулж, шийдвэр гаргах чадварыг системтэйгээр хөгжүүлдэг.

Архидан согтуурсан иргэнтэй харилцах, гэр бүлийн хүчирхийлэл, олон нийтийн эмх замбараагүй байдал зэрэг олон төрлийн нөхцөл байдлыг давтан сургаснаар харилцааны ур чадвар, тактикийн зөв шийдэл гаргах чадвар сайжирна. Ингэснээр алба хаагчдын бодит ажиллагааны бэлэн байдал нэмэгдэж, алдаа гаргах эрсдэл буурч, үйлчилгээний чанар, иргэдийн аюулгүй байдлыг хангах чадавх мэдэгдэхүйц дээшилдэг.

Хууль эрх зүйн мэдлэгийг сайжруулах сургалт

Хиймэл оюунд суурилсан сургалтын системийг хууль эрх зүйн мэдлэгийг сайжруулахад ашигласнаар суралцагчдад хууль тогтоомж, дүрэм журмыг интерактив болон ойлгомжтой хэлбэрээр эзэмшүүлэх боломж бүрддэг.

Ийм систем нь кейс суурилсан сургалт явуулж, бодит амьдралын нөхцөлд тулгуурласан эрх зүйн маргаан, зөрчлийн жишээг шинжлэн шийдвэрлэх чадварыг хөгжүүлдэг. Мөн хиймэл оюун нь суралцагчийн мэдлэгийн түвшинд тохируулан хууль эрх зүйн тест, асуулт, давтлага санал болгож, сул талуудыг нөхөн хөгжүүлэхэд дэмжлэг үзүүлэх боломжийг бүрдүүлнэ.

Түүнчлэн хууль тогтоомжийн өөрчлөлт, шинэчлэлтийг автомат байдлаар шинэчилж, хамгийн сүүлийн үеийн мэдээллээр тасралтгүй сургалт явуулах боломж олгодог. Ингэснээр цагдаагийн алба хаагчдын эрх зүйн мэдлэг илүү гүнзгий, практик хэрэглээнд нийцсэн, алдаа багатай түвшинд хүрнэ.

Хиймэл оюунд суурилсан сургалтын систем нь хууль тогтоомжийн өөрчлөлтийг автоматаар шинэчилж, тест, кейс, нөхцөлт даалгавар боловсруулах боломжтой. Жишээлбэл:

- Зөрчлийн тухай хууль;
- Эрүүгийн хууль;
- Цагдаагийн албаны тухай хууль;
- Гэр бүлийн хүчирхийлэлтэй тэмцэх тухай хууль зэрэгтэй холбоотой бодит кейс боловсруулан сургалтад ашиглаж болно.

Энэхүү хиймэл оюунд суурилсан сургалтын систем нь хууль тогтоомжийн өөрчлөлтийг шуурхай шинэчилснээр сургалтын агуулгыг байнга актуал, бодит байдалд нийцсэн байлгах боломжийг бүрдүүлдэг.

Бодит кейс, нөхцөлт даалгавар ашигласнаар суралцагчдын хууль хэрэглэх, задлан шинжлэх, шийдвэр гаргах чадвар илүү практик түвшинд хөгждөг. Ингэснээр цагдаагийн алба хаагчдын эрх зүйн мэдлэг бат бөх болж, албан үүргээ гүйцэтгэх явцад гарч болзошгүй алдаа, зөрчил буурах нөхцөл бүрдэнэ.

Энэ төрлийн сургалт нь алба хаагчийн а/Сэтгэлзүйн бэлтгэл; б/Түргэн шийдвэр гаргах чадвар; в/Харилцааны ур чадвар; г/Аюулгүй ажиллагааны мэдлэгийг сайжруулдаг.

Энэ төрлийн сургалт нь алба хаагчдын сэтгэлзүйн тогтвортой байдал, стрессийн нөхцөлд ажиллах бэлэн байдлыг нэмэгдүүлдэг. Мөн түргэн, оновчтой шийдвэр гаргах болон харилцааны ур чадварыг бодит нөхцөлд ойр байдлаар хөгжүүлдэг. Ингэснээр аюулгүй ажиллагааны мэдлэг, мэргэжлийн гүйцэтгэлийн түвшин цогцоороо сайжирдаг.

Харилцаа, ёс зүйн сургалт

Харилцаа, ёс зүйн сургалтад хиймэл оюуныг ашигласнаар алба хаагчдад иргэдтэй зөв, соёлтой харилцах ур чадварыг интерактив орчинд системтэйгээр хөгжүүлэх боломж бүрддэг.

Хиймэл оюун нь янз бүрийн харилцааны нөхцөл байдлыг симуляцилж, жишээлбэл бухимдсан иргэн, эмзэг бүлгийн хүн эсвэл зөрчилтэй нөхцөлд хэрхэн зөв хариу үйлдэл үзүүлэхийг дадлагажуулдаг. Мөн суралцагчийн хэл яриа, үг сонголт, хандлага, ёс зүйн алдааг шинжилж, бодит цагийн санал, засвар өгч сайжруулахад тусалдаг.

Ёс зүйн хичээлд хиймэл оюун нь кейс суурилсан сургалт явуулж, мэргэжлийн ёс зүйн зөрчил, зөв шийдвэрийн хувилбаруудыг харьцуулан ойлгуулах боломж олгодог. Ингэснээр цагдаагийн алба хаагчдын харилцааны соёл, ёс зүйн ухамсар илүү тогтвортой, мэргэжлийн түвшинд төлөвшдөг.

Цагдаагийн бага бүрэлдэхүүн нь иргэдтэй шууд харилцдаг тул харилцаа, ёс зүй онцгой чухал байдаг. Хиймэл оюун ашигласан сургалтын систем нь а/Иргэдтэй харилцах виртуал орчин; б/Маргаантай нөхцөл байдлын кейс; в/Стрессийн үеийн харилцааны сургалт; д/Хүний эрхийн мэдрэмжийн үнэлгээ хийх боломжтой.

Энэхүү хиймэл оюунд суурилсан харилцаа, ёс зүйн сургалт нь цагдаагийн бага бүрэлдэхүүний иргэдтэй харилцах ур чадварыг бодит нөхцөлд ойр виртуал орчинд системтэйгээр хөгжүүлдэг.

Маргаантай болон стрессийн өндөр нөхцөлтэй кейсүүдээр дамжуулан шийдвэр гаргах чадвар, хүний эрхийн мэдрэмж, мэргэжлийн ёс зүйн хандлагыг цогцоор нь сайжруулдаг. Ингэснээр алба хаагчдын харилцааны соёл төлөвшин бэхжиж, иргэдэд үзүүлэх үйлчилгээний чанар, мэргэжлийн хариуцлага мэдэгдэхүйц дээшилдэг.

Гүйцэтгэлийн үнэлгээнд хиймэл оюун ашиглах асуудал

Гүйцэтгэлийн үнэлгээнд хиймэл оюуныг ашигласнаар алба хаагчийн өдөр тутмын ажлын мэдээлэл, шийдвэр гаргалт, үүргийн биелэлтийг өгөгдөлд суурилсан байдлаар бодитой үнэлэх боломж бүрддэг.

Хиймэл оюун нь гүйцэтгэлийн үзүүлэлтүүдийг (ажлын хурд, чанар, дуудлагын хариу үйлдэл, сахилга, харилцаа) автомат байдлаар цуглуулж, дүн шинжилгээ хийдэг. Мөн хүний алдаанаас хамаарах субъектив үнэлгээг бууруулж, илүү шударга, стандартчилагдсан үнэлгээний тогтолцоог бий болгодог.

Үүнээс гадна хиймэл оюун нь алба хаагч бүрийн сул болон давуу талыг тодорхойлж, хувь хүний хөгжлийн зөвлөмж, сургалтын хэрэгцээг санал болгодог. Ингэснээр байгууллагын хүний нөөцийн удирдлага илүү оновчтой болж, гүйцэтгэлийн үр ашиг тогтвортой сайжирдаг.

Хиймэл оюунд суурилсан сургалтын систем нь сургалтын явцад а/Алдаа, б/Хариу үйлдлийн хурд, в/Шийдвэр гаргалт, г/Харилцааны арга барилд дүн шинжилгээ хийж үнэлдэг. Ингэснээр удирдлага тухайн алба хаагчийн хөгжүүлэх шаардлагатай ур чадварыг тодорхойлох боломжтой болно.

Олон улсын туршлага

Америкийн Нэгдсэн Улс

АНУ-д цагдаагийн алба хаагчдыг, ялангуяа ахлагч цолтой бага бүрэлдэхүүнийг бэлтгэх сургалтад сценари суурилсан сургалт, симуляци, виртуал технологи, кейс анализ зэрэг олон арга хэлбэрийг өргөн ашигладаг. Судалгаагаар АНУ-ын муж, орон нутгийн цагдаагийн академиудын ихэнх нь сургалтын үе шатандаа бодит нөхцөлд ойр дуураймал дадлага (scenario-based training)-ийг үндсэн арга болгон хэрэгжүүлдэг бөгөөд үүнд

баривчилгаа, дуудлага хүлээн авах, хүч хэрэглэх шийдвэр гаргалт зэрэг сургалтууд ордог байна. (Emily D. Buehler, 2025)

Мөн олон академиуд иргэдтэй харилцах, сэтгэлзүйн хямралтай хүнийг зохицуулах, зам тээврийн шалгалт хийх зэрэг нөхцөл байдлыг дүрслэн үзүүлэх практик сургалтыг өргөн ашигладаг бөгөөд энэ нь алба хаагчдын харилцаа, шийдвэр гаргалтыг хөгжүүлэх зорилготой. Үүнтэй зэрэгцэн АНУ-д сургалтын симуляторууд нь зөвхөн хүч хэрэглэх биш, харин критик нөхцөлд зөв шийдвэр гаргах, олон нийтийн аюулгүй байдлыг хангах ур чадвар олгоход чиглэж хөгжсөн байна. (Young, 2006)

Сүүлийн жилүүдэд виртуал реалити (VR) болон хиймэл оюунд суурилсан симуляци сургалт эрчимтэй нэвтэрч, бодит нөхцөлтэй төстэй орчинд алба хаагчдыг олон удаагийн давталттайгаар сургах боломжийг бүрдүүлж байна. Энэ төрлийн сургалт нь алба хаагчдын шийдвэр гаргалт, стрессийн тэсвэр, тактикийн ур чадварыг сайжруулж, бодит ажиллагаанд бэлэн байдлыг нэмэгдүүлдэг гэж үздэг. (Hayes, 2025)

Иймээс АНУ-ын туршлагаас харахад цагдаагийн сургалт нь уламжлалт лекц хэлбэрээс илүү практик, симуляци, технологид суурилсан интерактив сургалт руу шилжиж, хиймэл оюун болон виртуал орчин нь сургалтын чанарыг нэмэгдүүлэх гол хэрэгсэл болж байна. (departments, 2026)

АНУ-ын олон цагдаагийн академи виртуал сургалтын систем ашиглан эргүүлийн цагдаа, ахлагч бүрэлдэхүүнийг сургаж байна. АНУ-ын Холбооны мөрдөх товчоо нь хиймэл оюун ашигласан сургалтын платформ болон өгөгдөлд суурилсан сургалтын арга хэрэглэж байна.

Их Британи

Их Британи улсад цагдаагийн алба хаагчдыг бэлтгэх сургалтад уламжлалт анги танхимын сургалтыг орчин үеийн симуляци, виртуал сургалт, кейс суурилсан сургалт, холимог (hybrid) сургалтын арга-тай хослуулан ашиглаж байна. Цагдаагийн коллеж нь мэргэжлийн сургалтын бодлого, стандарт, онлайн сургалтын платформ (CollegeLearn) зэргээр дамжуулан алба хаагчдын тасралтгүй хөгжлийг дэмждэг бөгөөд энэ нь онол-практикийн уялдаатай сургалтын гол суурь болдог.

Сүүлийн жилүүдэд Их Британийн цагдаагийн байгууллагууд виртуал реалити (VR) болон өргөтгөсөн бодит байдал (XR) ашиглан эрсдэлтэй нөхцөл байдлыг дуурайлган сургалт явуулах аргыг эрчимтэй нэвтрүүлж байна. Эдгээр симуляци нь алба хаагчдад бодит амьдралын адил стресс, шийдвэр гаргалтын нөхцөлийг бий болгож, тактик болон де-эскалацийн ур чадварыг хөгжүүлэхэд чиглэдэг. (GOV.UK, 2022)

Жишээлбэл, Dyfed-Powys зэрэг цагдаагийн байгууллагууд VR-д суурилсан “adaptive simulation” ашиглан фронт шугамын алба хаагчдыг бодит нөхцөлтэй ойролцоо орчинд бэлтгэж, шийдвэр гаргалт болон харилцааны ур чадварыг сайжруулж байна. (policing, 2025)

Мөн кейс суурилсан сургалтаар хүч хэрэглэх, зөрчил шийдвэрлэх, иргэдтэй харилцах нөхцөл байдлыг олон хувилбартайгаар шинжлэн сургадаг нь түгээмэл арга болжээ. Үүнээс гадна Их Британид холимог сургалтын загвар өргөн хэрэглэгдэж, онолын мэдлэгийг цахим сургалт, практик дадлагатай хослуулан хэрэгжүүлдэг бөгөөд энэ нь шинэ алба хаагчдыг бодит ажиллагаанд илүү хурдан бэлтгэх давуу талтай гэж үздэг.

Иймээс Их Британийн туршлагаас харахад цагдаагийн сургалт нь уламжлалт аргаас технологид суурилсан, интерактив, симуляцийн чиглэл рүү шилжиж, хиймэл оюун, VR/XR болон кейс шинжилгээнд тулгуурласан сургалтын системээр шинэ шатанд хөгжиж байна.

Их Британийн Цагдаагийн коллеж нь бодит нөхцөл байдлын симуляци бүхий цахим сургалтын платформ ашиглан анхан шатны алба хаагчдыг сургаж байна.

Монгол Улсад хэрэгжүүлэх боломж

Монгол Улсад цагдаагийн ахлагч цолтой бага бүрэлдэхүүний сургалтад хиймэл оюунд суурилсан сургалтын технологийг нэвтрүүлэх нь бодитой бөгөөд хэрэгжих боломжтой гэж үзэж байна. Учир нь хиймэл оюун нь симуляци сургалт, кейс боловсруулалт, хувь хүнд тохирсон сургалтын хөтөлбөр, гүйцэтгэлийн үнэлгээ зэрэг олон чиглэлээр сургалтын үр нөлөөг нэмэгдүүлэх давуу талтай.

Цагдаагийн байгууллагын онцлог үйл ажиллагаа болох дуудлага хүлээн авах, олон нийттэй харилцах, зөрчил шийдвэрлэх зэрэгт тулгуурласан бодит нөхцөлт сургалтыг виртуал орчинд аюулгүй байдлаар давтан хийх боломж бүрдэнэ. Мөн хүний нөөцийн хязгаарлагдмал байдал, сургалтын зардал, цаг хугацааг хэмнэхэд хиймэл оюун чухал дэмжлэг үзүүлнэ. Иймээс эрх зүйн зохицуулалт, дэд бүтэц, багшлах боловсон хүчний чадавхыг үе шаттай сайжруулснаар Монгол Улсад энэ технологийг сургалтад амжилттай нэвтрүүлэх боломж бүрэн байна.

Монгол Улсад цагдаагийн ахлагч цолтой бага бүрэлдэхүүний сургалтад хиймэл оюунд суурилсан сургалтын технологийг дараах чиглэлээр нэвтрүүлэх боломжтой. Үүнд:

- Цахим сургалтын нэгдсэн платформ бий болгох;
- Виртуал симуляци сургалтын төв байгуулах;
- Дуудлага мэдээллийн нөхцөлт дасгал боловсруулах;
- Харилцаа, ёс зүйн AI сургалт нэвтрүүлэх;
- Кибер орчны мэдлэг олгох;
- Гүйцэтгэлийн AI үнэлгээ ашиглах.

Мөн Дотоод хэргийн их сургуулийн Ахлагч мэргэжлийн боловсролын сургууль, Цагдаагийн ерөнхий газар хамтран хиймэл оюунд суурилсан сургалтын лаборатори байгуулах шаардлага тулгарч байна.

Монгол Улсад цагдаагийн ахлагч цолтой бага бүрэлдэхүүний сургалтад хиймэл оюунд суурилсан технологи нэвтрүүлэхэд хамгийн түрүүнд дижитал дэд бүтэц, техник хангамжийн хангалтгүй байдал тулгамдсан асуудал болж болзошгүй. Мөн сургалтын хөтөлбөр, стандартуудыг хиймэл оюуны системтэй уялдуулах эрх зүйн болон арга зүйн зохицуулалт дутмаг байх эрсдэлтэй.

Багш, сургагчдын хиймэл оюун ашиглах мэдлэг, ур чадвар хангалтгүй байх нь сургалтын үр нөлөөг бууруулах хүчин зүйл болж болно. Үүнээс гадна мэдээллийн аюулгүй байдал, хувийн мэдээлэл хамгаалах асуудал нь хууль сахиулах байгууллагын хувьд өндөр эрсдэл дагуулна.

Эцэст нь, санхүүгийн эх үүсвэр, хөрөнгө оруулалтын тогтвортой байдал хангалтгүй бол технологийг бүрэн хэмжээнд хэрэгжүүлэхэд саад учирч болзошгүй. Иймд хиймэл оюунд суурилсан сургалтын технологийг үе шаттайгаар, эрх зүйн зохицуулалттайгаар нэвтрүүлэх шаардлагатай.

Дүгнэлт. Хиймэл оюун нь цагдаагийн ахлагч цолтой бага бүрэлдэхүүнийг сургаж бэлтгэхэд чухал үүрэг гүйцэтгэх боломжтой дэвшилтэт технологи юм. Хиймэл оюунд суурилсан сургалт нь бодит нөхцөлд ажиллах ур чадвар, харилцааны соёл, шийдвэр гаргалт, хууль эрх зүйн мэдлэг, сэтгэлзүйн бэлтгэлийг хөгжүүлэхэд өндөр ач холбогдолтой байна.

Монгол Улсын цагдаагийн байгууллагын сургалтын тогтолцоонд хиймэл оюунд суурилсан сургалтын технологийг үе шаттай нэвтрүүлснээр цагдаагийн бага бүрэлдэхүүний

мэргэжлийн ур чадвар, сургалтын чанар, үйлчилгээний үр нөлөө нэмэгдэх боломжтой гэж үзэж байна.

Хиймэл оюун нь цагдаагийн ахлагч цолтой бага бүрэлдэхүүний сургалтад симуляци, кейс суурилсан сургалт, хувь хүнд тохирсон сургалт, гүйцэтгэлийн үнэлгээ зэрэг олон чиглэлээр сургалтын чанар, үр нөлөөг мэдэгдэхүйц нэмэгдүүлэх боломжтой байна.

Олон улсын туршлагаас харахад АНУ, Их Британи зэрэг улс орнууд виртуал орчин, симуляци, дижитал платформыг ашиглан алба хаагчдын шийдвэр гаргалт, харилцаа, тактикийн ур чадварыг бодит нөхцөлд ойр байдлаар хөгжүүлж байна.

Монгол Улсад энэ технологийг нэвтрүүлэх нь боломжтой боловч дэд бүтэц, эрх зүйн зохицуулалт, хүний нөөцийн чадавх, санхүүжилтийн тогтвортой байдал зэрэг асуудал тулгамдаж байна. Гэсэн хэдий ч хиймэл оюунд суурилсан сургалт нь алба хаагчдын мэргэжлийн бэлтгэлийг богино хугацаанд илүү үр дүнтэй, бодит чадварт суурилсан түвшинд хүргэх стратегийн ач холбогдолтой байна. Иймээс Монгол Улсад энэ технологийг үе шаттай, бодлогын түвшинд төлөвлөж нэвтрүүлэх нь цагдаагийн сургалтын шинэчлэлийн чухал чиглэл гэж дүгнэж болно.

Санал. Монгол Улсын цагдаагийн ахлагч цолтой бага бүрэлдэхүүний сургалтад болон хууль сахиулах тогтолцоонд нэвтрүүлж болох дараах саналуудыг дэвшүүлж байна. Үүнд:

1. Хиймэл оюунд суурилсан “виртуал цагдаагийн хот” сургалтын төв байгуулах

Иргэдтэй харилцах, дуудлага шийдвэрлэх, гэмт хэрэг, зөрчлийн нөхцөл байдлыг бүрэн дижитал орчинд симуляциж бодит ажиллагаатай дүйцэх дадлага хийх боломж бүрдүүлэх.

2. Алба хаагч бүрт зориулсан хиймэл оюун хувьчилсан сургалтын платформ нэвтрүүлэх

Суралцагчийн сул тал, давуу талд үндэслэн автоматаар сургалтын төлөвлөгөө гаргаж, тасралтгүй хөгжлийн систем бий болгох.

3. VR-д суурилсан “өндөр эрсдэлийн ажиллагааны сургалтын төв” байгуулах

Баривчилгаа, зэвсэгт этгээд, олон нийтийн эмх замбараагүй байдал зэрэг нөхцөл байдлыг виртуал орчинд аюулгүйгээр давтан сургалт явуулах.

4. Хууль зүйн хиймэл оюунд суурилсан зөвлөх систем хөгжүүлэх

Цагдаагийн алба хаагч өдөр тутмын ажиллагаандаа хууль тогтоомж, дүрэм журмыг шуурхай тайлбарлуулах, кейс шийдвэрлэхэд туслах дотоод ухаалаг систем ашиглах.

5. Гүйцэтгэлийн үнэлгээний бодит цагийн хиймэл оюунд суурилсан мониторинг систем нэвтрүүлэх

Алба хаагчийн дуудлага хариулах хугацаа, харилцаа, шийдвэр гаргалт, сахилгын үзүүлэлтийг өгөгдөлд суурилан үнэлж хөгжлийн зөвлөмж гаргах систем бий болгох.

Ашигласан материал

1. Academies, P. (2025). *AI-Powered Simulations for Law Enforcement Training*. kaiden.ai: <https://www.kaiden.ai/>
2. Bureaus, N. C. (2026). *NCB and police training*. interpol.int: <https://www.interpol.int/>
3. departments, P. (2026). *The Future of Law Enforcement Training: How VR is Transforming Police Readiness*. operatorxr: operatorxr.com/insights/vr-transforming-police-readiness
4. Emily D. Buehler, P. B. (2025 оны 4). *State and Local Law Enforcement Training Academies' Training Topics and Instructors, 2022 – Statistical Tables*. Bureau of

- Justice Statistics: bjs.ojp.gov/library/publications/state-local-law-enforcement-training-academies-training-topics-instructors-2022-statistical-tables
5. Enforcement, A. L. (2026). *Police VR Training System for Modern Law Enforcement*. Avrt.training: avrt.training/law-enforcemen
 6. GOV.UK. (2022 оны 4 22). *Investigating Virtual Reality for the College of Policing*. Cookies on GOV.UK: <https://www.gov.uk/government/news/investigating-virtual-reality-for-the-college-of-policing>
 7. Hayes, K. (2025 оны 10 23). *Police agencies turn to virtual reality to improve split-second decision-making*. foxnews: <https://www.foxnews.com/tech/police-agencies-virtual-reality-improve-split-second-decision-making>
 8. Heedou Kim, D. K. (2024 оны 4 19). *LAPIS: Language Model-Augmented Police Investigation System*. arxiv.org: <https://arxiv.org/abs/2407.20248>
 9. policing, I. (2025). *Immersive policing: VR that prepares you for the real world*. magazine.science: <https://magazine.science.police.uk/issue-3/immersive-policing-vr-that-prepares-you-for-the-real-world>
 10. Young, D. (2006). How to Train with Simulators. *NCJRS Virtual Library*, 20, 21, 24.

ХУУЛЬ САХИУЛАХ БАЙГУУЛЛАГЫН АЛБА ХААГЧ НАРТ ГРАФЕНЕ
АГУУЛСАН ОЛОН ЗОРИУЛАЛТ БҮХИЙ ДААВУУН МАТЕРИАЛЫГ
АШИГЛАХ ХЭРЭГЦЭЭ ШААРДЛАГА
POSSIBILITY OF PRODUCING MULTI-PURPOSE GRAPHENE-CONTAINING FABRIC
MATERIAL FOR LAW ENFORCEMENT AGENCIES AND BORDER GUARD SERVICE
PERSONNEL

Энхтуяагийн Гүнчинлхам

Дотоод хэргийн их сургуулийн Хилийн аюулгүй байдал
судлалын төвийн судлаач, өдрийн докторант, ахмад

Enkhtuyaa Gunchinlham

Researcher, full-time doctoral student, senior
at the Center for Border Security Studies,
University of Internal Affairs

Хураангуй: Хууль сахиулах байгууллагын алба хаагчдын хувцас нь зөвхөн дүрэмт хувцас төдийгүй тухайн байгууллагын онцлогт үүрэг гүйцэтгэх чадвар, аюулгүй байдал, нийгмийн итгэлцэлд шууд нөлөөлдөг юмаа. (Simpson, as cited in Singer & Singer, 1985; Turner et al., 2025). Алс хол хязгаарлалтай, өндөр ачаалал шаардсан нөхцөлд ажилладаг “Хилийн цэргийн алба хаагчид” нь тусгай зориулалтын хувцас хэрэглээнд тулгуурлан ажил үүргээ гүйцэтгэдэг. Монгол Улсын Хилийн цэрэг нь дүрэмт болон тусгай зориулалтын хувцас хэрэглэлд холбогдох олон улсын стандарт, үндэсний норм, журам, загвар, техникийн шаардлагыг мөрддөг бөгөөд сүүлийн жилүүдэд шинэчлэлтүүдийг хийж байна (Хурандаа Н.Баттулга, Polit.mn, 2026) ([www.polit.mn][1]).

Олон зориулалт бүхий хувцас хэрэглэл материал үйлдвэрлэх нь хууль сахиулах байгууллага болон хилийн цэргийн алба хаагчдад физик газар зүйн онцлог, эрс тэрс уур амьсгалтай Монгол орны нөхцөлд нэн чухал юм. Кевлар болон Хэт өндөр молекул масстай полиэтилен (UHMWPE) хууль сахиулах байгууллага болон хилийн цэргийн алба хаагчдад тусгай зориулалтын хувцас хэрэглэлийн хамгийн бат бөх материал, гэвч энэ 2 материал нь өөр өөрийн гэсэн сул тал болон давуу талуудтай байдаг.

Хамгийн хөнгөн, ганцхан атомын зузаантай, гангаас 200 дахин бат бөх, өндөр уян харимхай чанартай графенийг нэмэлт болгосноор эдгээр материалуудын сул талууд багасах бүрэн боломжтой байна. UHMWPE нь кевлартай харьцуулахад үйлдвэрлэл, гаргаж авах аргын хувьд харьцангуй энгийн бөгөөд дахин ашиглагдах боломжтой байгаль орчинд ээлтэй полимер учир олон зориулалтын хувцас хэрэглэл хийхэд нэн тохиромжтой юм.

Abstract: The clothing of law enforcement officers is not only a uniform but also directly affects the ability to perform their duties, safety, and social trust in the organization. (Simpson, as cited in Singer & Singer, 1985; Turner et al., 2025). “Border Guards” who work in remote and highly demanding conditions rely on the use of special-purpose clothing to perform their duties. The Mongolian Border Guard follows international standards, national norms, regulations, designs, and technical requirements for the use of uniforms and special-purpose clothing, and has been making updates in recent years (Colonel N. Battulga, Polit.mn, 2026) ([www.polit.mn][1]).

Producing multi-purpose clothing materials is crucial for law enforcement and border guard personnel in the challenging geographical and harsh climatic conditions of Mongolia. Kevlar and Ultra-

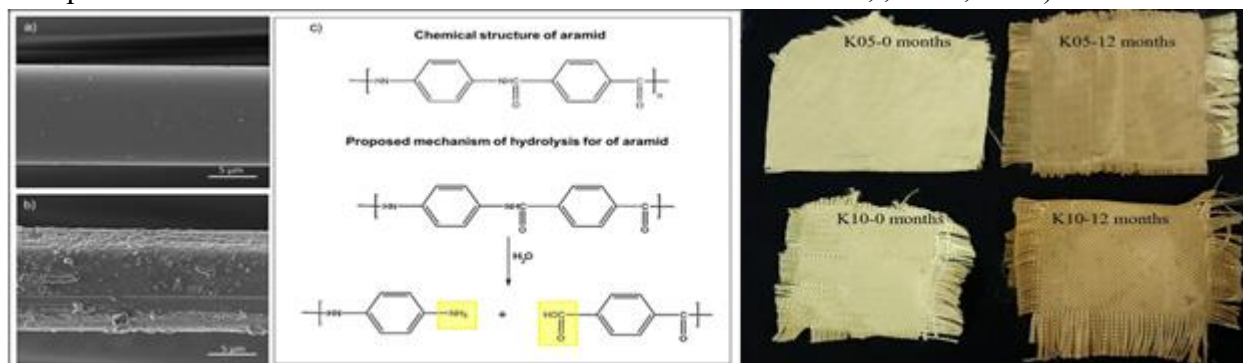
High Molecular Weight Polyethylene (UHMWPE) are the strongest materials for specialized clothing for law enforcement and border guards, but these two materials each have their own weaknesses and advantages. By adding graphene, which is the lightest, only one atom thick, 200 times stronger than steel, and highly elastic, it is fully possible to reduce the weaknesses of these materials. UHMWPE is relatively simple in terms of production and extraction methods compared to Kevlar, and as it is a reusable and environmentally friendly polymer, it is highly suitable for making multi-purpose clothing.

Түлхүүр үг: Хууль сахиулах байгууллага болон хилийн цэргийн алба хаагчдад Олон зориулалт бүхий хувцас, Графене, Хэт өндөр молекул масстай полиэтилен

Keywords: Law enforcement agencies and border guards for Multi-purpose clothing, Graphene, Ultra-high molecular weight polyethylene

Оршил

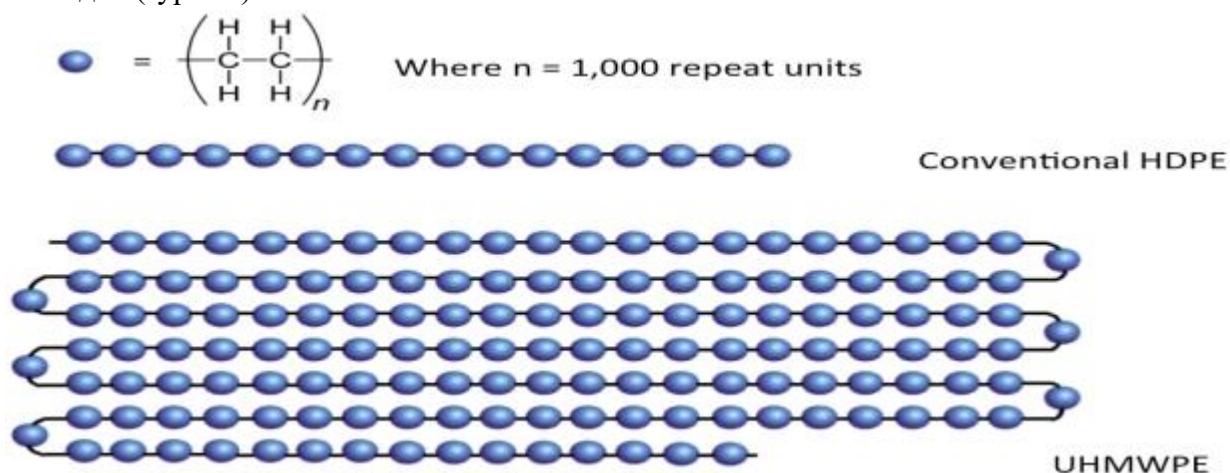
Өвөл -40 °C зун +40 °C, хүчтэй салхи шуургатай эрс тэрс уур амьсгал бүхий Монгол орны хувьд олон зориулалт бүхий хувцас хэрэглэл үйлдвэрлэн, өөрийн хууль сахиулах байгууллага болон цэрэг армийн албан хаагчидийг хангах нь нэн чухал юм. Материалын шинжлэх ухаан өндөр хөгжсөн өнөө үед хамгийн шилдэг материалыг ашиглаж өндөр гүйцэтгэлтэй материалыг сайжруулан өөрийн оронд тохирсон материал гарган авах нь хууль сахиулах байгууллага болон цэрэг армийн технологи, эдийн засгийн өсөлтөд нөлөөлөх давуу талтай. Цэрэг армийн технологид хамгийн өргөн хэрэглэгддэг кевлар нь хэдийгээр бат бэх, суналт болон элэгдэлд тэсвэртэй, дулааныг сайн тэсвэрлэдэг өндөр гүйцэтгэл бүхий полимер хэдий ч нарийн төвөгтэй үйлдвэрлэл, дахин боловсруулах боломжгүй байдал, нарны хэт ягаан туяанд амархан элэгддэг зэрэг нь уг хүчирхэг материалын сул тал болдог. (Rodrigo Fernandes Nascimento, Issue 5, 2020,), (Konarzewski, *Fernando Ludgero Spiekemann, Ruth Marlene Campomanes Santana Universidade Federal do Rio Grande do Sul , , no. 1, 2019)

Зураг 1. Байгалийн элэгдэлд орсон полиарамидын элэгдэл (Кевлар). (Rodrigo Fernandes Nascimento, Issue 5, 2020,), (Konarzewski, *Fernando Ludgero Spiekemann, Ruth Marlene Campomanes Santana Universidade Federal do Rio Grande do Sul , , no. 1, 2019)

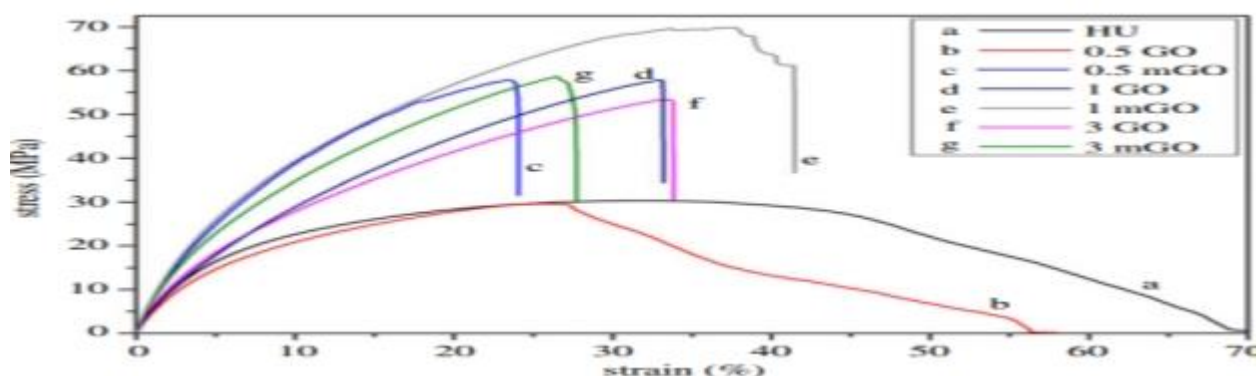
UHMWPE буюу хэт өндөр молекул масстай полиэтилен нь энгийн полиэтиленээс илүү урт молекулын гинжтэй ба молекул масс нь 1,000,000-10,000,000 г/моль хүрдэг, энэ нь түүний бат бөх чанар, үрэлт, тэсвэртэй чанарт нөлөөлдөг. тул бат бөх, элэгдэлд тэсвэртэй материал юм. UHMWPE-г гаргаж авахдаа өндөр даралт, температурын тусламжтайгаар этиленийг полимержуулж, урт гинжит полиэтилен молекулыг үүсгэнэ. Энэ процессын үед этилений мономерууд нь чөлөөт радикалын тусламжтайгаар полимержиж, урт гинжит бүтэц бий болдог. Түүнчлэн маш хөнгөн бөгөөд уснаас хөнгөн (2.5-0.97 г/см³), молекулууд нь хоорондоо маш нягт, эмх цэгцтэй байрласан нь бат бөхийг нь нэмэгдүүлдэг.

UHMWPE-ийн молекулын бүтэц нь энгийн полиэтилен (PE) шиг $-\text{[CH}_2\text{-CH}_2\text{]}_n-$ хэлбэртэй боловч маш урт гинжтэй байдаг тул молекулуудын хоорондох Ван дер Ваальсын хүч нь маш их байдаг. (зураг 2)

Зураг 2. Хэт өндөр молекул масстай полиэтиленийн молекулын бүтэц

Энэ хүч нь UHMWPE-ийн бат бөх, элэгдэлд тэсвэртэй шинж чанарыг тодорхойлдог бөгөөд молекулын гинжний урт нь материалын физик болон механик шинж чанарт хүчтэй нөлөөлдөг. UHMWPE нь сунгах, шахах үед урт молекулын гинжнүүд нь ачааллыг жигд тарааж чаддаг тул маш өндөр бат бөхтэй болдог. Хэдийгээр UHMWPE нь кевлартай харьцуулахад бат бөх, хөнгөн чанараараа илүү боловч дулаан тэсвэрлэх чанараар (80°C - 120°C хүртэл температурт хэвийн үйл ажиллагаа явуулах чадвартай. 150°C -аас дээш температурт хурдан хайлдаг.) сул байгаа нь сайжруулах шаардлагатай болдог. (Bracco P, 2017 Jul 13; 10(7):791.) Үүнтэй холбоотой олон судалгааны ажил хийгдсэн байдаг ба эдгээрээс графенийг нэмэлтээр ашигласан нь UHMWPE-ийн шинж чанарыг үр дүнтэй сайжруулсан байна. (Chenchao Fu, (2023)), (Li, (2016). 10.48550/arXiv.1607.06004.), (Bhusari Shardul Atul, <http://doi.org/10.1098/rsif.2018.0273>), (Cheng-Ying Liu, Volume 215, 2021,)

Зураг 3. Графенийн агуулгыг 0,5 – 3 % хүртэл нэмэгдүүлэхэд UHMWPE-н композитийн үзүүлэлтийн өөрчлөлт, 1 %-ийн m-графенийн нэмэгдэлтэй композит хамгийн өндөр буюу 2 дахин илүү даралтыг дааж байгааг харуулж байна. (Bhusari Shardul Atul, <http://doi.org/10.1098/rsif.2018.0273>),

UHMWPE - г механик ачаалал даах, дулааны тогтвортой байдлыг илүү сайжруулдаг.

Графене нь гангаас 200 дахин бат бөх, цахилгаан дулаан дамжуулах шинж чанартай хоёр хэмжээст материал бөгөөд UHMWPE-д ачаалал даах чадвар, элэгдэлд тэсвэрлэх чадварыг ихээхэн нэмэгдүүлж чаддаг. Судалгаанаас үзэхэд графенээр бэхжүүлсэн UHMWPE нь суналт болон механик ачаалал даах модулийн үзүүлэлтээр сайжирч, стрессийн үед хэв гажилтад тэсвэртэй болдог нь батлагдсан. Уг чадварыг нь ашиглан анагаахын (хиймэл үе)

болон хамгаалалтын хэрэгсэл, олон зориулалт бүхий хувцас хэрэглэлд ашиглахад нэн тохиромжтой. (Chenchao Fu, (2023)), (Li, (2016). 10.48550/arXiv.1607.06004.), (Bhusari Shardul Atul, <http://doi.org/10.1098/rsif.2018.0273>), (Cheng-Ying Liu, Volume 215, 2021.), (Bracco P, 2017 Jul 13; 10(7):791.) Мөн графен нь UHMWPE-ийн дулааны тогтвортой чанарыг нэмэгдүүлснээр өндөр температурт илүү үр дүнтэй ажиллах чадварыг нь сайжруулж, сансар судлал, автомашины салбарт өргөн ашиглах боломжийг нээж өгч байна. Үүнээс гадна графене нь UHMWPE композит дахь үрэлтийн коэффициентыг бууруулж, элэгдэлд тэсвэртэй байдлыг сайжруулж, динамик орчинд ашиглалтын хугацааг уртасгадаг. Эдгээр сайжруулалтууд нь графенээр бэхжүүлсэн UHMWPE-ийг дараагийн үеийн олон зориулалт бүхий материал болгодог.

Графене нь нүүрстөрөгчийн нэг атомын зузаантай, зөгийн үүр хэлбэрээр молекулууд нь холбогдсон гангаас 200 дахин бат бөх, цахилгаан дулаан дамжуулах, уян харимхай шинж чанартай 2 хэмжээст материал. Дурдагдсан шинж чанараас хамаарч өндөр технологийн 60 гаруй салбарт өргөн хэрэглэж байна. (Erdenedelger G, 2014), (Erdenedelger G D. T., 2016 Aug 15;) UHMWPE-ийн сул тал болох дулаан тэсвэрлэх чадварыг графенийн тусламжтайгаар нэмэгдүүлэхээс гадна цахилгаан дамжуулах болон долгион ойлгох, шингээн шинж чанартай болгох бүрэн боломжтой юм.

2024 оны байдлаар цэвэршилт шинж чанараасаа хамаарч дэлхийн зах зээл дээр 1 гр графене 1250\$ хүртэлх өртгөөр үнэлэгдэж байгаа ба масс үйлдвэрлэлийн асуудал нэн тэргүүний тулгамдсан асуудал болж байна. (<https://www.sigmaaldrich.com/MN/en/product/aldrich/900561?icid=sharepdp-clipboard-copy-productdetailpage>) Бид Бройдын аргаар графенийг гарган авсан ба уг арга нь одоогоор масс хэмжээгээр графене гарган авахад хамгийн тохиромжтой арга юм. (Yin, 2013)

Графене гарган авах

Графене гарган авах үндсэн 2 арга байдаг (зураг 4) ба:

1. Доороос дээш (Bottom up) – нүүрстөрөгчийн атомуудыг өрөх болон ургуулах зарчим
2. Дээрээс доош (Top down) – түүхий эд болох бал чулуунаас гарган авах

Үндсэн хоёр аргын хувьд доороос дээш аргын хувьд өндөр өртөг бүхий багаж, нарийн ажиллагаа шаардагддаг учраас үйлдвэрлэлийн нөхцөлийг хангаж чадахгүй зөвхөн судалгааны төвшинд хэрэглэгдэж байна. (Erdenedelger G, 2014), (Erdenedelger G D. T., 2016 Aug 15;), (Yin, 2013)

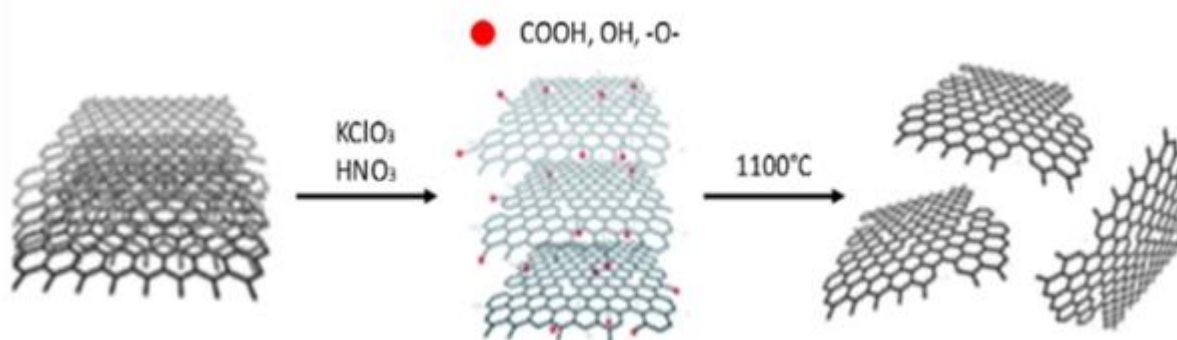

Зураг 4. Гарган авах аргууд.

Дээрээс доош арга нь үйлдвэрлэлийн нөхцөлийг хангахын сацуу гарган авах аргын хувьд өртөг бага төдийгүй цаашдын хими физикийн үйлчлэлийг дааж ашиглах салбарыг тэлж өгдгөөрөө давуу талтай. Графене гарган авахдаа дээр дурдсанчлан Бройдийн аргыг ашигласан ба уг арга нь масс хэмжээгээр гарган авах боломжтой арга ба олон төрлийн химийн бодис шаардахгүйн дээр бүтээгдэхүүн хуурай байдлаар гардаг, бүтээгдэхүүнийг тасралтгүй горимоор үйлдвэрлэхэд нийт 72 цагийн бэлтгэл хугацааны дараагаас тасралтгүй гарган авах боломжтой нь давуу талтай юм.

Аргын үндэс:

Бройдын арга нь хүчил, шүлтийн оролцоотой бал чулууны хуудас хооронд хүчилтөрөгчийн молекулаар эсэлдүүлж бал чулууны оксид гарган авах ба гарган авсан оксидыг дулаанаар үйлчилснээр бал чулууны хуудас хооронд нүүрсхүчлийн хий (CO_2) үүсэх явцад гарах тэсрэлтийн нөлөөгөөр бал чулууны хуудас хооронд үйлчилж байсан Ван дер Ваальсийн холбоог салган графенийн хуудаснуудыг үүсгэдэг (зураг 5).

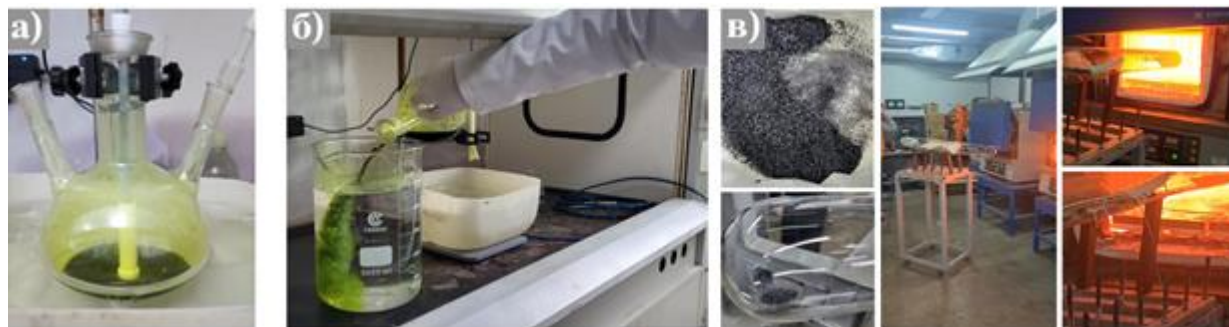

Зураг 5. Графене гарган авах процессын схем.

Уг аргаар гарган авсан графене нь хэдийгээр 1100°C -ийн дулаанаар үйлчилж байгаа хэдий ч хүчилтөрөгч агуулсан бүлэг болон карбоксил ($-\text{COOH}$), гидроксил ($-\text{OH}$), эфоксидын ($-\text{O}-$) бүлгүүдийг агуулж байдаг нь графенийн хувьд цаашдын ашиглалтад онцгой нөлөөтэй байдаг.

Ажлын дараалал:

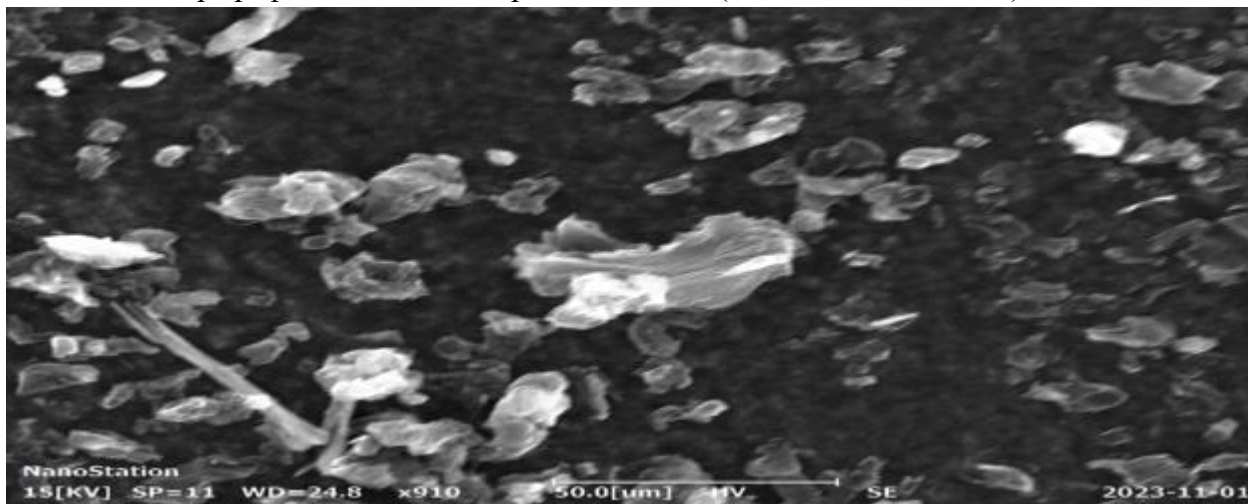
Зураг 6-д үзүүлсэнчлэн 10 гр бал чулууг 250 мл 98%-ийн азотын хүчилд, азотын хийн доор 150 мин/эрг тогтмол хурдтайгаар 15 мин хутгасны дараа, 85 гр KClO_3 -ийг зөөлөн нэмж (хутгалттайгаар)өгнө. Урвал 24н цагийн дараа дуусах ба урвалын дараа нэрмэл усаар pH-ийг 7 хүртэл нэрмэл усаар угааж шүүгээд ацетоноор үлдэгдэл уснаас салгаж 60°C -д вакум зууханд 24н цаг хатаана. Гаргаж авсан бал чулууны оксидыг 5мин турш азотын хийн доор байлгаж урвалын кварцан хоолой (тэсрэлтийн хоолой) дах хүчилтөрөгчөөс салгасны дараа 1100°C -д огцом оруулж 1минутын турш дулааны процессыг явуулна. Дулааны процессын дараа 25 мин хөргөснөөр графене бэлэн болно.

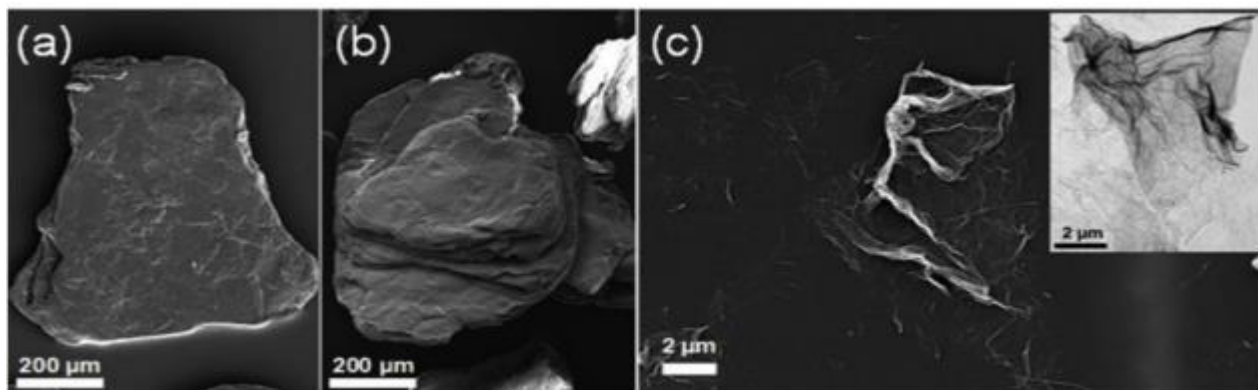
Зураг 6. Графене гарган авах процесс: а) исэлдүүлэлт, б) саармагжуулах, в) дулааны үйлчлэл

Графений шинж чанар

Гарган авсан графений шинж чанарыг судлах үүднээс электрон микроскоп “SEM” хэрэглэж гадаргуун төрхийг тодорхойлсон (зураг 8). SEM-ийн шинжилгээг COXEM EM-30AX маркийн сканин электрон микроскоп ашигласан ба дээжийг цахилгаан дамжуулагч нүүрстөрөгчийн наалдамхай туузанд суулган зургийг авсан, зургаас харахад хамгийн том графений бөөгнөрсөн байдал нь ойролцоогоор 50 μm орчин байна. Бөөгнөрөл нь маш олон давхаргыг үүсгэсэн хэлбэртэй байгаа ба хуудаснууд шингэний үйлчлэл авч салахад бэлэн болсон байгаа төдийгүй Вандер ваалисийн хүч үгүй болж хуудас бүр салсан байгааг илтгэж байна. Түүнчлэн бөөгнөрсөн том графений орчим байгаа жижиг хэсгүүд ойролцоогоор 5-10 μm хэмжээтэй байгаа нь ерөнхий графений хуудасны хэмжээ болох нь харагдаж байна. Өмнөх судалгааны ажлын (зураг 8) бал чулуу, графений SEM болон TEM-ийн зурагтай харьцуулж харахад бидний хэрэглэсэн бал чулууны нягт холбогдсон хуудаснууд салж бал чулуу амжилттайгаар графене болсон нь харагдаж байна. (Sharma A, 2020 Jun 1)

Зураг 7. Бал чулуунаас гарган авсан нунтаг графене

Зураг 8. Ишлэл материалын sem – ээр авсан а) бал чулуу б) бал чулууны оксид в) графене болон tem – ээр авсан графенийн зураг.

Графене UHMWPE нано композит гарган авах

Химийн бүтцээс нь харахад графене болон UHMWPE (зураг 2) нь хоорондоо урвалд орох боломжгүй хэдий ч:

1. UHMWPE-ийн гадаргууд функциональ бүлэг нэмэх аргыг ашиглаж болно. Жишээлбэл, UHMWPE-г хэт ягаан туяа (UV) эсвэл озоноор үйлчилснээр карбонил ($\text{C}=\text{O}$), гидроксил ($-\text{OH}$), эсвэл карбоксил бүлгүүдийг ($-\text{COOH}$) гадаргуу дээр нь үүсгэдэг. Энэ нь графены

гадаргуу дээрх функциональ бүлгүүдтэй (жишээ нь: графены исэлдүүлэлтийн үед үүссэн гидроксил, эпоксид) химийн холбоо үүсгэх боломжийг олгодог. (Zihao Zhang, Volume 427, Part B, 2018)

2.Графенийг функционалчлах: Графенийг исэлдүүлэх (графены исэл болгох) эсвэл бусад химийн аргаар боловсруулж, функциональ бүлгүүдээр баяжуулна. Графены исэл нь өөр дээрээ гидроксил, карбоксил, эпоксид бүлгүүдийг агуулдаг тул UHMWPE-ээс үүссэн функциональ бүлгүүдтэй (гидроксил, карбоксил) устөрөгчийн холбоо эсвэл ковалент холбоогоор холбогдож чадна. Энэ нь хоёр материалыг илүү бат бөх, химийн хувьд тогтвортой болгоно. (Erdenedelger G, 2014), (Erdenedelger G D. T., 2016 Aug 15;), (Sharma A, 2020 Jun 1)

3.Хүчил, амин бүлэг бүхий холбогч бодис ашиглах: Зарим судалгаанд амин эсвэл хүчлийн бүлгүүд бүхий химийн холбогч бодисуудыг ашиглаж, UHMWPE болон графенийг хооронд нь холбох арга хэрэглэсэн байдаг. Эдгээр холбогч бодис нь UHMWPE-ийн гадаргуу дээрх карбоксил эсвэл амин бүлгүүдтэй урвалд орж, графений функциональ бүлгүүдтэй ковалент холбоо үүсгэж чаддаг. (Erdenedelger G, 2014)

Эдгээр аргууд нь UHMWPE-г графентай химийн холбоогоор бэхжүүлэх боломжийг олгодог бөгөөд үүний үр дүнд суналтын бат бөх, элэгдэлд тэсвэртэй чанар, дулаан дамжилтын чадвар зэрэг механик шинж чанарууд нь мэдэгдэхүйц сайжирдаг.

Зураг 9 (баруун талд). Цагаан баавгайнаас санаа авсан агааржуулагч нэхмэл цамц, (Conroy, <https://doi.org/10.1038/d41586-023-04145-5> 2023) 2 (дунд талд). (URL, indestructible Puffer [WWW Document], <https://vollebak.com/products/indestructible-puffer-waterproofedition> (accessed 1.29.24). 2024) (зүүн талд). Графен бүрээстэй полиуретан мембран бүхий 100% полиамид. (URL, Graphene Jacket [WWW Document], 2024)

Дээр дурдсан аргуудын үндсэн дээр салхи, ус үл нэвтрүүлэх төдийгүй дулаан тусгаарлах, цахилгаан дамжуулж, долгион хүлээж авах болон химийн бодист, дулаан элэгдэлд тэсвэртэй хувцас хэрэглэл бэлтгэн авах боломжтой. Түүнчлэн эх орны түүхий эд болох ноос ноолуураар Графене-UHMWPE материалыг баяжуулснаар дотоодын нөөц бололцоогоор инновацын бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэх боломжтой.

Зураг 10. UHMWPE -р хийсэн хамгаалалтын бээлий.

Хууль сахиулах байгууллагын алба хаагч нарт графене

агуулсан олон зориулалт бүхий даавуун материалыг ашиглах боломж

Графене агуулсан UHMWPE суурьтай олон зориулалтын даавуун материал нь Монгол орны эрс тэс уур амьсгал, хүчтэй салхи, өндөр ачаалалтай орчинд үүрэг гүйцэтгэдэг хууль сахиулах байгууллага болон хилийн цэргийн алба хаагчдын аюулгүй байдал, хөдөлмөрийн бүтээмжийг нэмэгдүүлэх стратегийн ач холбогдолтой юм.

UHMWPE материал нь маш хөнгөн, өндөр бат бөх, элэгдэлд тэсвэртэй тул удаан хугацааны эргүүл, хээрийн ажиллагаа, уулын болон цөлжилттэй бүсэд үүрэг гүйцэтгэх үед алба хаагчийн хөдөлгөөний ачааллыг бууруулж, биеийн ядаргааг багасгах давуу талтай.

Гэвч UHMWPE-ийн дулаан тэсвэрлэх сул талыг графене нэмэлтээр сайжруулснаар өндөр температур, механик үрэлт, хурц гадаргуу, галын эрсдэл бүхий нөхцөлд ашиглах боломж нэмэгдэж, тусгай зориулалтын хамгаалалтын хувцасны найдвартай байдал дээшилнэ.

Графене нь дулаан болон цахилгаан дамжуулах өндөр чадвартай учраас биеийн температурыг тогтвортой хадгалах “ухаалаг хувцас”-ны суурь технологи болох боломжтой бөгөөд өвлийн улиралд дулаан хадгалах, зуны улиралд дулаан гадагшлуулах зохицуулалт хийх нөхцөлийг бүрдүүлнэ.

Энэхүү композит материал нь ус, салхи нэвтрүүлэхгүй байхын зэрэгцээ химийн бодис, механик элэгдэл, тасралт, зүсэлтэд тэсвэртэй тул хил хамгаалалт, нийтийн хэв журам хамгаалах, тусгай ажиллагааны үед алба хаагчдын хамгаалалтын түвшинг нэмэгдүүлнэ.

Мөн графене агуулсан материал нь долгион шингээх болон цахилгаан дамжуулах шинж чанартай учраас ирээдүйд холбоо, байршил тогтоох, мэдрэгч систем суурилуулах боломжтой “ухаалаг дүрэмт хувцас” хөгжүүлэх технологийн үндэс болж чадна.

Хилийн манаа, уулын эргүүл, онцгой нөхцөл дэх ажиллагааны үед хувцасны жин буурч, уян хатан чанар нэмэгдэх нь алба хаагчийн хөдөлгөөний хурд, авхаалж самбаа, үүрэг гүйцэтгэх чадварт шууд эерэг нөлөө үзүүлнэ.

Графене-UHMWPE суурьтай даавуун материалыг дотоодын ноос, ноолуур зэрэг түүхий эдтэй хослуулан хөгжүүлснээр Монгол Улс импортоос хамаарал багатай, үндэсний онцлог бүхий өндөр технологийн хамгаалалтын хувцас үйлдвэрлэх боломж бүрдэх юм.

Ийм төрлийн инновацын материал нь зөвхөн хууль сахиулах байгууллага төдийгүй батлан хамгаалах, онцгой байдал, уул уурхай, эрүүл мэнд, хүйтэн бүсийн үйлдвэрлэл зэрэг олон салбарт ашиглагдах боломжтой тул эдийн засаг, технологийн хөгжлийн шинэ чиглэл бий болгох ач холбогдолтой.

Иймээс графене агуулсан олон зориулалтын даавуун материалыг хууль сахиулах байгууллагын алба хаагчдын хувцас хэрэглэлд нэвтрүүлэх нь алба хаагчдын аюулгүй байдал, үүрэг гүйцэтгэх чадавх, техник технологийн бие даасан байдал, үндэсний инновацын хөгжлийг зэрэг дэмжих стратегийн чухал хэрэгцээ шаардлага мөн юм.

Цагдаагийн байгууллага. Графене агуулсан UHMWPE суурьтай материалыг цагдаагийн байгууллагын эргүүл, жижүүрийн болон тусгай ажиллагааны алба хаагчдын дүрэмт болон хамгаалалтын хувцсанд ашигласнаар хөнгөн жинтэй атлаа өндөр бат бөх, элэгдэлд тэсвэртэй хувцас хэрэглэл бий болгох боломжтой.

Энэхүү материалыг хутга, хурц ирмэг, механик үрэлтээс хамгаалах зориулалттай хамгаалалтын бээлий, өвдөг тохойны хамгаалалт, тактикийн хантааз, дуулга зэрэг тусгай хэрэглэлд нэвтрүүлэх нь алба хаагчдын аюулгүй байдлыг нэмэгдүүлнэ.

Графенийн дулаан зохицуулах шинж чанарыг ашиглан өвлийн хүйтэн болон зуны халуун нөхцөлд ажиллах эргүүлийн алба хаагчдад зориулсан ухаалаг дулаан хадгалах, агаар нэвтрүүлэх чадвартай дүрэмт хувцас үйлдвэрлэх нь зохимжтой юм.

Мөн цахилгаан дамжуулах чадварт үндэслэн биеийн камер, холбооны төхөөрөмж, GPS мэдрэгч зэрэг дэвшилтэт системтэй холбогдох “ухаалаг цагдаагийн хувцас” хөгжүүлэхэд ашиглаж болно. Үүнээс гадна дотоодын ноос, ноолууртай хослуулан үйлдвэрлэснээр цагдаагийн байгууллагын хэрэгцээнд тохирсон үндэсний инновацын бүтээгдэхүүн бий болгож, импортын хамгаалалтын хэрэгслийн хараат байдлыг бууруулах ач холбогдолтой.

Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллага. Графене агуулсан UHMWPE суурьтай материалыг шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагын харуул хамгаалалт, хорих байгууллагын болон тусгай ажиллагааны алба хаагчдын хамгаалалтын хувцас, хэрэглэлд ашигласнаар аюулгүй байдал, хөдөлгөөний уян хатан байдлыг зэрэг нэмэгдүүлэх боломжтой.

Энэхүү материалыг хутга, хурц ирмэг, механик цохилтод тэсвэртэй хамгаалалтын хантааз, бээлий, дуулга, бамбай зэрэг хэрэгсэлд ашиглах нь хоригдолтой харьцах болон өндөр эрсдэлтэй ажиллагааны үеийн хамгаалалтыг сайжруулна.

Графенийн дулаан зохицуулах болон агаар нэвтрүүлэх шинж чанар нь урт хугацааны харуул хамгаалалтын үүрэг гүйцэтгэх үед алба хаагчдын биеийн ачааллыг бууруулж, ажиллах нөхцөлийг илүү тав тухтай болгоно. Мөн цахилгаан дамжуулах боломжид тулгуурлан биеийн камер, холбооны төхөөрөмж, байршил тогтоох системтэй холбогдох “ухаалаг хамгаалалтын хувцас” хөгжүүлэхэд ашиглаж болох юм.

Үүнээс гадна дотоодын түүхий эдтэй хослуулан үйлдвэрлэснээр шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагын тусгай зориулалтын хувцас, хамгаалалтын хэрэгслийн импортыг бууруулж, үндэсний үйлдвэрлэл, технологийн хөгжлийг дэмжих ач холбогдолтой.

Онцгой байдлын байгууллага. Графене агуулсан UHMWPE суурьтай материалыг онцгой байдлын байгууллагын гал сөнөөгч, аврагч, эрэн хайх ажиллагааны алба хаагчдын тусгай зориулалтын хамгаалалтын хувцас, хэрэглэл үйлдвэрлэхэд ашиглах нь өндөр ач холбогдолтой.

Энэхүү материал нь өндөр бат бөх, халуунд болон механик элэгдэлд тэсвэртэй тул гал түймэр, нуранги, осол гамшгийн бүсэд ажиллах үед алба хаагчдыг зүсэлт, цохилт, дулааны нөлөөллөөс хамгаалах боломжийг нэмэгдүүлнэ.

Графенийн дулаан дамжуулах болон зохицуулах шинж чанарыг ашигласнаар галын голомтод ажиллах үед биеийн хэт халалтыг бууруулж, хүйтэн орчинд дулаан хадгалах чадвартай ухаалаг хамгаалалтын хувцас боловсруулах боломжтой.

Мөн ус, химийн бодис, утаа болон хорт орчинд тэсвэртэй шинж чанарт тулгуурлан химийн осол, үер, ой хээрийн түймэр зэрэг онцгой нөхцөлд ашиглах олон зориулалтын хамгаалалтын хэрэгсэл үйлдвэрлэхэд тохиромжтой юм.

Үүнээс гадна холбоо, мэдрэгч, байршил тогтоох системийг хувцсанд нэгтгэх боломжтой тул аврах ажиллагааны үеийн хяналт, холбоо, аюулгүй ажиллагааны технологийг сайжруулахад ашиглаж болно.

Дүгнэлт. Графене агуулсан UHMWPE суурьтай олон зориулалтын композит материал нь хууль сахиулах, шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх болон онцгой байдлын байгууллагын алба хаагчдын хамгаалалтын хувцас хэрэгслийн дараагийн үеийн шийдэл болох өндөр потенциалтай байна. Энэхүү материал нь өндөр бат бөх, хөнгөн жинтэй, элэгдэл болон механик гэмтэлд тэсвэртэй тул эрсдэл өндөртэй орчинд ажиллах алба хаагчдын хөдөлгөөний чадварыг хадгалан, хамгаалалтын түвшинг мэдэгдэхүйц нэмэгдүүлнэ.

Графенийн дулаан зохицуулалт, цахилгаан болон мэдрэгч интеграцийн боломж нь ухаалаг дүрэмт хувцас, холбоо болон хяналтын системтэй уялдсан шинэ үеийн хамгаалалтын технологийг хөгжүүлэх үндэс суурь болж байна.

UHMWPE-ийн химийн тогтвортой байдал, ус болон элэгдэлд тэсвэртэй шинж чанар нь Монгол орны эрс тэс уур амьсгал, өндөр ачаалалтай ажиллагааны нөхцөлд найдвартай ажиллагааг хангах давуу талтай. Графенээр бэхжүүлсэн энэхүү материал нь зөвхөн хамгаалалтын хувцас бус, тактикийн хэрэгсэл, хамгаалалтын бээлий, хантааз, дуулга зэрэг олон төрлийн тусгай хэрэглэлд өргөнөөр ашиглагдах боломжтой.

Иймээс энэхүү технологийг нэвтрүүлэх нь Монгол Улсын хууль сахиулах болон хил, онцгой байдлын салбарын аюулгүй байдал, технологийн шинэчлэл, дотоодын инновацын үйлдвэрлэлийг хөгжүүлэх стратегийн чухал ач холбогдолтой гэж дүгнэж байна.

Санал. Судалгааны материал, дүгнэлтэд тулгуурлан Монгол Улсад шинээр нэвтрүүлэх боломжтой, урьд өмнө өргөн хэрэглээнд орж байгаагүй инновацын 5 саналыг дэвшүүлж байна. Үүнд:

Нэг. Графене-UHMWPE суурьтай “ухаалаг хамгаалалтын дүрэмт хувцас” хөгжүүлэх үндэсний төсөл хэрэгжүүлэх

Хууль сахиулах, онцгой байдал, шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагад зориулсан нэг стандартын бус, олон үйлдэлт ухаалаг хувцсыг графенээр бэхжүүлсэн UHMWPE материалаар үйлдвэрлэх үндэсний судалгаа, туршилтын төв байгуулах саналтай.

Хоёр. “Ухаалаг хамгаалалтын хувцасны интеграцийн систем” нэвтрүүлэх

Алба хаагчийн хувцсанд биеийн камер, GPS байршил тогтоох төхөөрөмж, дулаан мэдрэгч, холбооны модуль зэрэг системийг нэгтгэсэн IoT суурьтай хамгаалалтын хувцас хөгжүүлэх шинэ технологийн шийдэл нэвтрүүлэх.

Гурав. Графене суурьтай хамгаалалтын хэрэгслийн дотоодын үйлдвэр байгуулах

Графене, UHMWPE болон ноос ноолуур зэрэг дотоодын түүхий эдийг ашиглан хамгаалалтын хантааз, бээлий, дуулга, тусгай хэрэгслийг үйлдвэрлэх жижиг дунд үйлдвэрлэл, их сургуулийн хамтарсан инновацын кластер бий болгох.

Дөрөв. Эрс тэс уур амьсгалд тохирсон “адаптив дулаан зохицуулалттай хамгаалалтын хувцас” хөгжүүлэх

-40°C-аас +40°C хүртэлх нөхцөлд биеийн температурыг автоматаар зохицуулах, графенийн дулаан дамжуулалт дээр суурилсан идэвхтэй дулаан хяналтын системтэй хувцас хөгжүүлэх.

Тав. Онцгой нөхцөл байдалд ажиллах зориулалттай “нано-материал суурьтай тактикийн хамгаалалтын стандарт” шинээр боловсруулах

Монгол Улсын хууль сахиулах байгууллагуудад зориулан графен болон UHMWPE зэрэг наноматериалыг ашиглах техникийн шаардлага, стандарт, баталгаажуулалтын шинэ тогтолцоог боловсруулж, үндэсний хэмжээнд мөрдөх саналтай.

Ашиглагдсан материал

1. Bhusari Shardul Atul, S. V. (<http://doi.org/10.1098/rsif.2018.0273>). HDPE/UHMWPE hybrid nanocomposites with surface functionalized graphene oxide towards improved strength and cytocompatibility. J. R. Soc. Interface. .
2. Bracco P, B. A. (2017 Jul 13; 10(7):791.). *Ultra-high molecular weight polyethylene: influence of the chemical, physical and mechanical properties on the wear behavior. A review. Materials.*
3. Chenchao Fu, R. Z. ((2023)). Polymer chain conformations in hybrid composites of UHMWPE incorporated by GNP/MWCNT . *Journal of Polymer Research*, 30:245.

4. Cheng-Ying Liu, A. I. (Volume 215, 2021,). *Wear resistance of graphene reinforced ultra-high molecular weight polyethylene nanocomposites prepared by octa-screw extrusion process*,. Composites Part B: Engineering.
5. Conroy, G. (<https://doi.org/10.1038/d41586-023-04145-5> 2023). Polar bear fur-inspired sweater is thinner than a down jacket — and just as warm. . Nature. .
6. Erdenedelger G, D. T. (2016 Aug 15;). Graphene functionalized with poly (vinyl alcohol) as a Pickering stabilizer for suspension polymerization of poly (methyl methacrylate). *Journal of colloid and interface science*. , 476:47-54.
7. Erdenedelger G, L. T. (2014). Solid-state functionalization of graphene with amino acids toward water-dispersity: implications on a composite with polyaniline and its characteristics as a supercapacitor electrode material. . *Journal of Materials Chemistry A*. , 2(31):12526-34.
8. <https://www.sigmaaldrich.com/MN/en/product/aldrich/900561?icid=sharepdp-clipboard-copy-productdetailpage>, 1. (огноо байхгүй).
9. Konarzewski, V. H. (огноо байхгүй). *Fernando Ludgero Spiekemann, Ruth Marlene Campomanes Santana Universidade Federal do Rio Grande do Sul , .
10. Konarzewski, V. H. (no. 1, 2019). *Fernando Ludgero Spiekemann, Ruth Marlene Campomanes Santana Universidade Federal do Rio Grande do Sul , . *Brasil, Natural ageing of polyaramide fiber from ballistic armor, Polimeros*, , vol. 29, .
11. Li, R. &. ((2016). 10.48550/arXiv.1607.06004.). *Use of Hydrophobic-Hydrophobic Interactions for Direct Graphene Transfer*. .
12. Rodrigo Fernandes Nascimento, A. O. (Issue 5, 2020,). Influence of UV radiation and moisture associated with natural weathering on the ballistic performance of aramid fabric armor, , *Journal of Materials Research and Technology*, Volume 9,.
13. Sharma A, E. G. (2020 Jun 1). Jeong HM, Lee BK. Controlled oxygen functional groups on reduced graphene using rate of temperature for advanced sorption process. . *Journal of Environmental Chemical Engineering*. , 8(3):103749.
14. URL, V. (2024). Graphene Jacket [WWW Document]. <https://vollebak.com/products/graphene-jacket-1> (accessed 1.30.24).
15. URL, V. (2024. <https://vollebak.com/products/indestructible-puffer-waterproofedition> (accessed 1.29.24).). Indestructible Puffer [WWW Document], .
16. URL, V. (<https://vollebak.com/products/indestructible-puffer-waterproofedition> (accessed 1.29.24). 2024). ndestructible Puffer [WWW Document].
17. Yin, P. &.-H.-W.-B. (2013 оны 10.1039/c3cp51901e.). Prospects for graphene-nanoparticle-based hybrid sensors. . *Physical chemistry chemical physics : PCCP*. 15. , хууд. 10.1039/c3cp51901e.
18. Zihao Zhang, G. J. (Volume 427, Part B, 2018). Surface functional modification of ultrahigh molecular weight polyethylene fiber by atom transfer radical polymerization, . *Applied Surface Science*,, хуудсд. Pages 410-415.

КИБЕР ОРЧИН ДАХЬ НӨХЦӨЛ БАЙДАЛ CONDITIONS IN THE CYBER ENVIRONMENT

Д.Дэмбэрэл
Дотоод хэргийн их сургуулийн
Хууль зүйн сургуулийн
Нийгмийн ухааны тэнхимийн ахлах багш,
цагдаагийн дэд хурандаа
D. Demberel
Senior Lecturer, Department of Social Sciences,
School of Law, University of Internal Affairs;
Police Lieutenant Colonel.

Хураангуй. Аюулгүй байдлын зэрэглэлийн хувьд цахим аюулгүй байдал тэргүүлэх асуудал боллоо гэдгийг олон улсад хүлээн зөвшөөрсөн. Монгол Улсын хувьд цахим орчинд үйлдэгдэх гэмт хэрэгтэй тэмцэх стратеги, дэд бүтэц, эрх зүйн орчны нэгдмэл тогтолцоо дөнгөж бүрэлдэж байна.

Манай Улсын иргэдийн цахим хэрэглээ жилээс жилд нэмэгдэж үүнийг даган цахим орчинд үйлдэгдэх гэмт хэргийн гаралт, хохирлын хэмжээ ихсэж, Улсын дотоодын нийт бүтээгдэхүүний өсөлт, иргэдийн эдийн засаг болон хувийн эрх чөлөөнд ноцтой хор уршиг учруулсаар байна.

Нийгэмд ашиг сонирхол нь хөндөгдсөн улс төр, бизнес, гэмт бүлэглэлийн зүгээс цахим хэрэгсэл ашиглан хуурамч хаягаар Төрийн эрх барих болон түүний бүтцийн төрийн захиргааны байгууллагын үйл ажиллагааг доголдуулах, тэдгээрийн алба хаагчдын нэр хүндийг гутаах агуулга, зорилго бүхий мэдээллийн дайны шинжтэй үйл ажиллагааг зохион байгуулалттайгаар өрнүүлж, иргэдийн дунд эргэлзээ, үл итгэлцлийг бий болгох үзэгдэл ихээр гарах болсон. Дээрх үзэгдлийг цахим орчинд “Нөлөөлөгч” гэх иргэд баталгаат эх сурвалжийг судлахгүйгээр хувийн үзэл санаандаа нийцүүлэн түгээж нийгмийг үзэл бодлоор нь талцуулж, төрийн захиргааны байгууллагын шийдвэрт шууд нөлөө үзүүлэхийг завдаж байна. Энэхүү үйл ажиллагаа нь зөвхөн тухайн байгууллагад бус, засаглал, нийгмийн тогтвортой байдалд бүхэлд нь сөргөөр нөлөөлж чадах эрсдэлийг агуулж байна. (<https://cybersecurityventures.com/2024-cybercrime-report/>)

Батлан хамгаалах, Хууль сахиулах байгууллагууд нь цахим орчин дахь аюулгүй байдлыг хангах, гэмт хэрэгтэй тэмцэх чиг үүргийн хэрэгжүүлэхдээ хамтын ажиллагааны механизмыг сайжруулж, нийгэмд үүсэж болзошгүй Олон улсын шинжтэй болон дотоодын аюул занал, гэнэтийн үзэгдэл, нөлөөлөлд хариу үзүүлэх уян хатан стратегийг боловсруулж мэдээллийн дайны сөрөг нөлөөг бууруулах, худал мэдээллийг илрүүлэх, иргэдийн мэдээлэл боловсруулах чадварыг нэмэгдүүлэх, кибер аюулгүй байдлын сөрөх чадамжийг сайжруулах чиглэлд анхаарч, хөрөнгө оруулалтыг нэмэгдүүлэх шаардлагатай.

Abstract. In terms of security classification, cybersecurity has been recognized internationally as a top priority. In Mongolia, the strategy, infrastructure, and legal framework for combating cybercrime are still in the early stages of development.

The digital usage among the citizens of our country has been increasing year by year, and as a result, the occurrence of cybercrimes and the scale of damages in the digital environment have been growing. This continues to cause significant harm to the country's GDP growth, the economy of its citizens, and personal freedoms.

Political, business, and criminal groups with vested interests in society have been using digital tools, including fake accounts, to disrupt the operations of government institutions and their administrative bodies, as well as to damage the reputations of their employees. These activities resemble an information warfare strategy aimed at disseminating content intended to create doubt and mistrust among citizens. The phenomenon of citizens acting as ‘influencers’ in the digital space, without verifying reliable sources and spreading content that aligns with their personal views, has led to social polarization and attempts to directly influence government decisions. This poses risks not only to the relevant institutions but also to governance and overall social stability."

Defense and law enforcement agencies, in fulfilling their roles of ensuring cybersecurity and combating cybercrime, must improve cooperation mechanisms, develop a flexible strategy to respond to potential international and domestic threats, sudden occurrences, and influences. They need to focus on mitigating the negative impact of information warfare, detecting false information, enhancing citizens' ability to process information, improving cyber resilience, and increasing investment in these areas.

Түлхүүр үгс. Телеграм, цахим харилцааны платформ, нийгмийн сүлжээний платформ, цахим худалдааны сайт, криптовалют арилжааны платформ, бооцоот спортын веб сайт, мөрийтэй тоглоомын программ, виртуал хөрөнгө, сүлжээний галт хана, сүлжээний тунель.

Keywords: Telegram, electronic communication platform, social networking platform, e-commerce website, cryptocurrency trading platform, sports betting website, gambling application, virtual asset, network firewall, network tunnel.

НЭГ. ДОТООД НӨХЦӨЛ БАЙДАЛ

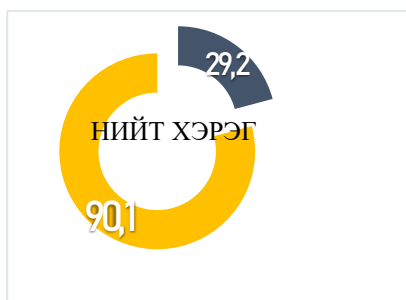
Аюулгүй байдлын зэрэглэлийн хувьд цахим аюулгүй байдал тэргүүлэх асуудал боллоо гэдгийг олон улсад хүлээн зөвшөөрсөн. Монгол Улсын хувьд цахим орчинд үйлдэгдэх гэмт хэрэгтэй тэмцэх стратеги, дэд бүтэц, эрх зүйн орчны нэгдмэл тогтолцоо дөнгөж бүрэлдэж байна. Сошиал орчин, ялангуяа фэйсбүүк платформ нь нийгмийн эв нэгдэл, үзэл санаанд нөлөөлөх, худал мэдээлэл түгээх, бусдад үзэл бодлоо тулгах, зарим төрлийн гэмт хэргийг үйлдэхэд таатай орчин болсон.

Цагдаагийн байгууллага нь үндэсний аюулгүй байдлыг хангах тусгайлсан чиг үүргийг улс орны дотоод нөхцөл байдалтай уялдуулан хэрэгжүүлдэг. Хүчирхэг гүрнүүдийн геополитикийн бодлогын нөлөө, бүс нутгийн нөхцөл байдал, мэдээллийн дайн, кибер аюул, занал, гэмт хэрэг зэрэг нь Монгол Улсын Үндэсний аюулгүй байдалд шууд болон шууд бусаар нөлөө үзүүлж, Засаглалын тогтвортой байдал, нийгмийн эв нэгдэл, иргэдийн аюулгүй байдалд ноцтой хохирол учруулах хүчин зүйл болох эрсдэлтэй. Эдгээрт голлох нөлөөг үзүүлдэг эдийн засгийн гэмт хэрэг, цахим халдлага, хууль бус жагсаал цуглаан, бүлэглэл хоорондын үзэл бодол, ашиг сонирхолын зөрчилдөөнд ашиглагдаж буй гол зэвсэг нь цахим төхөөрөмж, талбар нь цахим орчин болоод удаж байна.

Манай Улсын иргэдийн цахим хэрэглээ жилээс жилд нэмэгдэж үүнийг даган цахим орчинд үйлдэгдэх гэмт хэргийн гаралт, хохирлын хэмжээ ихсэж, Улсын дотоодын нийт бүтээгдэхүүний өсөлт, иргэдийн эдийн засаг болон хувийн эрх чөлөөнд ноцтой хор уршиг учруулсаар байна.

Монгол Улсын хэмжээнд 2024 онд нийт 44.673 гэмт хэрэг бүртгэгдсэн бөгөөд үүний 29.2 хувь буюу 13.361 гэмт хэрэг цахим орчинд үйлдэгдсэн байна.

Цахим орчинд үйлдэгдсэн гэмт хэргийн 90.1 хувь буюу 11,771 гэмт хэрэг нь “Цахим Залилах” хэрэг эзэлж байна.

НИЙТ ХЭРЭГ

44.673

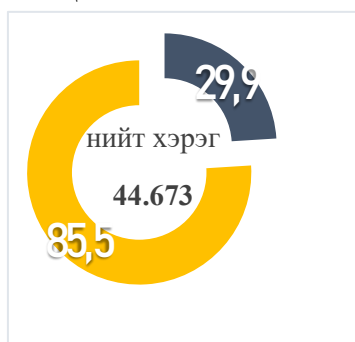
ЦАХИМ ОРЧИН

13.061

/29,2%/

ЦАХИМ ЗАЛИЛАХ

2025 оны эхний 09 сарын байдлаар нийт 38.090 гэмт хэрэг бүртгэгдсэн бөгөөд үүний 29.9 хувь буюу 11.402 гэмт хэрэг Цахим орчинд үйлдэгдсэн, Үүнээс 85,5 хувь буюу 9,755 хэрэг нь “Цахим Залилах” гэмт хэрэг эзэлж байна.

НИЙТ ХЭРЭГ **38.090**

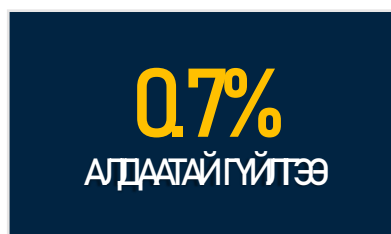
ЦАХИМ ОРЧИН

11.402 /29,9%/

ЦАХИМ ЗАЛИЛАХ

9755

Цахим орчинд үйлдэгдэж байгаа гэмт хэргийг төрлөөр авч үзэхэд нийт гэмт хэргийн 85.5 хувь нь “Цахим залилах”, 7,5 хувь нь “Кибер орчинд хууль бусаар халдах”, 2.6 хувь нь Мөрийтэй тоглоом зохион байгуулах, 2.4 хувь нь “Худал мэдээлэл тараах”, 0,7 хувь нь “Алдаатай болон андуурсан гүйлгээ”, 1,3 хувь нь бусад төрлийн болох садар самуун сурталчлах, хувь хүний нууцад халдах, задруулах зэрэг гэмт хэргүүд нь ихэвчлэн үйлдэгдэж

байна.

Цахин орчин дахь залилах гэмт хэргийн тоо сүүлийн жилүүдэд өсөж, хохирлын хэмжээ тэрбумаар хэмжигдэх болсон. Гэмт этгээдүүд нь цаг үеийн шинжтэй шинэлэг арга, хэлбэрийг сонгон, иргэдийн эдийн засаг, сэтгэл зүйн эмзэг байдал, хэрэгцээнд нийцүүлэн шинжлэх ухааны дэвшил, мэдээллийн сүлжээ, программ хангамжийн давуу талыг ашиглан

үйлдэж байна. Эдгээр гэмт хэргийн 98 орчим хувь нь арилжааны банкны данс, виртуал хөрөнгө, үүрэн холбооны утасны дугаар болон олон нийтийн сүлжээний хуурамч хаяг ашиглан үйлдэгдсэн. (<https://www.unodc.org/> 7. U.)

Цахим орчинд үйлдэгдэж буй гэмт хэргийн гадаад, дотоод нөхцөл байдлыг харгалзан “Үйл явдалтай шууд тэмцэх, гэмт хэргийн шинжтэй үйлдлийг шуурхай таслан зогсоох, хөрөнгө зарцаах” чиг үүрэг бүхий 24 цагийн үйл ажиллагаатай нэгжийг бусад улсын хууль сахиулах байгууллагын жишигт нийцүүлэн Кибер гэмт хэрэгтэй тэмцэх газрын бүтцэд 2023 оны 10 дугаар сарын 27-ны өдөр байгуулсан.

Тус нэгж нь 2024 онд Залилах төрлийн нийт 13,157,236,966 төгрөгийн хохиролтой 2126 хэрэг бүртгэгдэж, нийт хохирлын 21.6 хувь буюу 2,854,112,619 төгрөгт хөрөнгийн шилжилт хөдөлгөөний хязгаарлалт тогтоож, үүнээс иргэдийн зөрчигдсөн эрхийг сэргээх чиглэлээр 649,521,221 төгрөгийн хохирлыг нөхөн төлүүлсэн.

Энэ оны эхний 9 сарын байдлаар нийт 12,852,990,665 төгрөгийн хохиролтой 2048 хэрэг бүртгэгдэж, нийт хохирлын 31.9 хувь буюу 4,104,638,526 төгрөгт хөрөнгийн шилжилт хөдөлгөөний хязгаарлалт тогтоож (10.3 хувийн өсөлттэй), үүнээс иргэдийн зөрчигдсөн эрхийг сэргээх чиглэлээр 1,326,739,823 төгрөгийн хохирлыг нөхөн төлүүлж (9.4 хувийн өсөлт үзүүлж) ажилласан.

Цагдаагийн байгууллагын зүгээс цахим орчинд үйлдэгдэж байгаа гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх ажилд шинжлэх ухааны үндэслэлтэй тооцоо, судалгаанд суурилсан загвар, аргачлалыг ашиглахыг зорьж, “Монгол Улсад бүртгэгдсэн гэмт хэрэг, зөрчил болон цагдаагийн байгууллагын хүний нөөц, техник хэрэгслийн системийн динамик загвар”-ыг нэвтрүүлсэн. Уг загварын судалгаагаар манай улсын хүн ам зүй, нийгэм, эдийн засгийн суурь шалтгаанууд нь гэмт хэрэг жилд дунджаар 6.0 хувиар өсөх нөхцөлийг бүрдүүлдэг ба гэмт хэрэг, зөрчлийн ирээдүйн төлөвийг тооцоолон үзэхэд 2040 онд улсын хэмжээнд 10,000 хүнд ноогдох гэмт хэргийн тоо мөн үеэс 1.2 дахин буюу 117 болж өсөх төлөвтэй байна.

Мөн судалгаагаар бүртгэгдсэн гэмт хэрэг, зөрчлийн шинжтэй дуудлага, мэдээлэл 2040 онд 1.3-1.6, гэмт хэрэг 1.7 дахин, хулгайлах, залилах гэмт хэргийн гаралт жил бүр 8 хувиар, хөдөлгөөний аюулгүй байдал, тээврийн хэрэгслийн ашиглалтын журмын эсрэг гэмт хэрэг 13 хувиар тус тус өсөх төлөвтэй гэсэн тооцоолол гарсан.

Хөдөлмөр эрхэлж мөнгө олохоос илүү амар хялбар байдлаар хөрөнгөжих сэтгэлгээтэй иргэд гэмт үйлдлээ ашигтай бизнес мэтээр зарлан түгээж, залилан мэхэлж байгаа үйлдлүүд нь энэ төрлийн гэмт хэрэг өсөх үндсэн шалтгаан болж байгаа юм. Цахим орчинд бооцоот мөрийтэй тоглоомыг нууц далд аргаар зохион байгуулахдаа "Firewall" буюу галт хана, "VPN" буюу хориотой веб сайт саармагжуулагчийг ашиглан үйлддэг тул зохион байгуулагчдын серверийн "IP" хаягийг олж тогтоох, тоглоом зохион байгуулж байгаа серверүүд нь гадаад улсад байрлаж байгаа зэрэг нь мөрдөн шалгах ажиллагаанд хүндрэл учруулдаг.

Гэмт этгээдүүд иргэдийн фэйсбүүк хаяг, цахим шуудан, интернэт банк руу нэвтэрч мөнгө шилжүүлж авах, хууль бус аргаар олж авсан мөнгийг pokerrr2, 1xbet.com зэрэг бооцоот тоглоомын сайтууд дахь дансаа цэнэглэх, виртуал хөрөнгө, биткойнд хувиргах, гадаад улсын гэмт бүлэглэлүүд фэйсбүүк, телеграм олон нийтийн сүлжээг ашиглан Монгол дахь банкны дансыг ашиглах тохиолдлууд нэмэгдсээр байгаа.

Нийгмийн эмзэг бүлэг бүхий тодорхой хаяггүй, архины хамааралтай иргэдийн нэр дээр үүрэн холбооны дугаар авч “Вайбер, Телеграм, ЖМэйл, Фэйсбүүк, г.м” бүхий л платформд хуурамч бүртгэл үүсгэн гэмт хэрэг үйлдэхдээ ашиглаж байгаа нь эрх зүйн харилцан туслалцаа үзүүлэх гэрээ байгуулаагүй гадаад улсад төвтэй байгууллагуудаас хэрэглэгчийн

мэдээлэл гаргуулан авахад хүндрэл үүсэж байгаа нь мөрдөн шалгах ажиллагаа удаашрах шалтгаан болдог.

Мөрдөн шалгах ажиллагааны явцад энэ төрлийн гэмт хэрэг үйлдсэн этгээдүүдэд авсан таслан сэргийлэх арга хэмжээний үр нөлөө бага, уг үйлдэлд шүүхээс торгох, зорчих эрхийг хязгаарлах, оногдуулсан ялыг тэнсэн харгалзаж байгаа нь тухайн этгээд дахин гэмт хэрэг үйлдэх нөхцөлийг бүрдүүлж, гэмт хэргийн гаралтын тоо өсөх үндсэн шалтгаан болж байна.

Мөн нийгэмд ашиг сонирхол нь хөндөгдсөн улс төр, бизнес, гэмт бүлэглэлийн зүгээс цахим хэрэгсэл ашиглан хуурамч хаягаар Төрийн эрх барих болон түүний бүтцийн төрийн захиргааны байгууллагын үйл ажиллагааг доголдуулах, тэдгээрийн алба хаагчдын нэр хүндийг гутаах агуулга, зорилго бүхий мэдээллийн дайны шинжтэй үйл ажиллагааг зохион байгуулалттайгаар өрнүүлж, иргэдийн дунд эргэлзээ, үл итгэлцлийг бий болгох үзэгдэл ихээр гарах болсон. Дээрх үзэгдлийг цахим орчинд “Нөлөөлөгч” гэх иргэд баталгаат эх сурвалжийг судлахгүйгээр хувийн үзэл санаандаа нийцүүлэн түгээж нийгмийг үзэл бодлоор нь талцуулж, төрийн захиргааны байгууллагын шийдвэрт шууд нөлөө үзүүлэхийг завдаж байна. Энэхүү үйл ажиллагаа нь зөвхөн тухайн байгууллагад бус, засаглал, нийгмийн тогтвортой байдалд бүхэлд нь сөргөөр нөлөөлж чадах эрсдэлийг агуулж байна.

ХОЁР: ГАДААД НӨХЦӨЛ БАЙДАЛ

Монгол улсын кибер орчныг дараах үндсэн үзүүлэлтүүдээр тодорхойлж болно. Тухайлбал:

- **Олон улсын индекс:** ITU (Олон улсын цахилгаан холбооны байгууллага)-аас гаргадаг глобал кибер аюулгүй байдлын индексээр (GCI) Монгол улс дундаж үзүүлэлттэй байна. (<https://www.itu.int/epublications/publication/global-cybersecurity-index-2024>)

/Үзүүлэлт тус бүрийн дээд оноо 20/

Хууль, эрх зүйн арга хэмжээ	Техникийн арга хэмжээ	Зохион байгуулалтын арга хэмжээ	Чадавхийн хөгжүүлэлт	Хамтын ажиллагааны арга хэмжээ
19.18	6.64	13.62	10.43	6.49

Ийнхүү Монгол улс Олон улсын кибер аюулгүй байдлыг үнэлэх шалгуур үзүүлэлтээр гуравдугаар шат (Т3) – нийт 55-85 доошгүй оноо авсан улсуудын нэг байна. Үүнээс хууль эрх зүйн орчин, зохион байгуулалтын арга хэмжээний үзүүлэлт нь сайн, бусад үзүүлэлт нь өсөх боломжтой гээд төлөвшилийн үе дээр явж байгаа гэсэн байна.

Орчин үеийн нийгэм мэдээллийн технологи, дижитал шилжилтэд бүрэн тулгуурлах болсон нь кибер аюулгүй байдлыг улс орнуудын тэргүүлэх чиглэл болгож байна. Сүүлийн жилүүдэд улс орнуудын хооронд өрнөх кибер дайны шинжтэй үйл ажиллагаа, цахим халдлага, тагнуулын арга хэмжээнээс үүсэх мэдээллийн болон эдийн засгийн хохирлын хэмжээ эрс нэмэгдэж байна.

Интерполын үндэсний товчооноос гаргасан судалгаанаас харахад 2024 онд дэлхий даяар кибер гэмт хэргийн улмаас 9.2 их наяд ам.долларын хохирол учирсан гэж тооцоолсон. Энэ тоо 2025 онд 10.5 их наяд ам.долларт хүрэх төлөвтэй байна.

Энэ он гарсаар дэлхий дахинд Хиймэл оюун ухаан ашигласан төрөл бүрийн гэмт хэргийн гаралтын тоо нэмэгдэх хандлагатай байгаа бөгөөд хэрэглээний болон антивирусын программ хөгжүүлэгч компаниуд ч мөн хиймэл оюун ухааныг ашиглаж эхэлсэн. Цаашид дэлхийн хүчирхэг эдийн засагтай, дэвшилтэт технологийн патент эзэмшигч гүрнүүдийн

өрсөлдөөн тус технологийн хөгжүүлэлт дээр өрнөх хандлагатай байна. (<https://cybersecurityventures.com/2024-cybercrime-report/>)

Сүүлийн жилүүдэд цахим сүлжээгээр дамжсан санхүүгийн гэмт хэрэг тасралтгүй өссөөр байна. Гэмт хэрэгтнүүд хохирогчдоо залилан мэхлэх арга барилаа сайжруулахаа зогсоогоогүй бөгөөд үйл ажиллагааны арга нь улам боловсронгуй болсоор байгаа.

Ийм гэмт хэргүүд дотроос романс залилан мэхлэх гэмт хэрэг буюу хайр дурлалын асуудалтай холбоотой гэмт хэрэг өсөх хандлагатай байна.

Гэмт хэрэгтнүүдийн хохирогчтойгоо дотно харилцаа тогтоохын тулд ашигладаг заль, мэх, арга нь харьцангуй тогтвортой хэвээр байгаа ч хууль бус хөрөнгө олох арга техник нь ихээхэн шинэчлэгдэж байна. "Стандарт хувилбар"-д луйварчид хохирогчийн итгэлийг олж авмагц уулзах, аялах, илгээмж илгээх, хураамж нэхэх, хадгаламж, өв залгамжлалын төлбөр зэргээр мөнгө нэхэж эхэлдэг. Гэсэн хэдий ч сүүлийн жилүүдэд виртуал хөрөнгийн өсөлт нь гэмт хэрэгтнүүдэд хохирогчдоо залилан мэхлэх тактикаа боловсруулах шинэ боломжийг бий болгосон. (<https://www.itu.int/>)

Гэмт этгээдүүд шинэ нөхөрлөлийн мэдрэмжийг бий болгохын тулд шаардлагатай цагийг зарцуулж, аажмаар итгэлцлийг бий болгохын тулд ямар ч аргыг ашигладаг. Ихэнх тохиолдолд харилцан яриа өрнөх үед сэдэв нь хувийн нөхцөл байдалд чиглэгддэг. Ийм маягаар тэд ихэвчлэн саяхан салсны улмаас үүссэн сэтгэл санааны зовлонг харуулах, эсвэл харь оронд ганцаараа гэх сэтгэл санаагаа хуваалцах замаар хохирогчийн өрөвдөх сэтгэлийг олж авахыг хичээдэг.

ГУРАВ: ЦАХИМ ОРЧИНД ҮЙЛДЭГДСЭН ГЭМТ ХЭРГИЙН ЖИШЭЭ

1. Өнгөрсөн 2019 онд БНХАУ-ын иргэн Л нь бусадтай бүлэглэн Монгол Улсад гадаадын хөрөнгө оруулалттай “М” гэх компанийг байгуулан Улаанбаатар хотод байрлалтай нэр бүхий 4 зочид буудалд тараан байрлуулж БНХАУ-ын иргэд рүү чиглэсэн залилан мэхлэх, мөнгө угаах гэмт хэрэг үйлдэлдэгдсэн.

Тухайн иргэд нь урьд өмнө Камбож Улсад тогтвортой үйлдэж байсан залилах гэмт хэргийг Монгол Улсад үргэлжлүүлэх зорилгоор “Жи-Мобайл”, “Скайтел” компаниудаас олон тоогоор авсан бүртгэлгүй дугаарыг ашиглан “Вичат”, “Телеграм”, “Кюү Кюү” зэрэг захидал харилцааны платформууд дээр хуурамч хаяг нээн хувьцаа арилжааны “MT4” гэх хуурамч платформд БНХАУ-ын иргэдийг хуурамч мэдээлэл ашиглан элсүүлж “Хувьцаа, худалдах, худалдан авах үйл ажиллагаанаас ашиг олж байгаа” мэтээр зохиомол байдлыг зориудаар бий болгон залилах гэмт хэрэг Монгол Улсад үйлдэхээр бэлтгэсэн, завдсан.

Мөн тухай иргэд нь БНХАУ-д дахин 5,000 орчим иргэнийг Монгол Улсад ирүүлж дээрх гэмт хэрэгт татан оролцуулахаар төлөвлөж байсан нөхцөл байдал тогтоогдсон. Энэ нь үүрэн холбооны оператор компани болон үйлчилгээний байгууллагын зохион байгуулалтын сул тал, ялын бодлого сул, амар хялбар аргаар ашиг олох гэсэн Монгол Улсын иргэдийн шунал зэргийг ашиглан гадаад улсын иргэд өөр улсын нутаг дэвсгэр дээрээс бусад улсын иргэдийг залилах гэмт хэргийг зохион байгуулах таатай нөхцөл болсон.

Дээрх хэрэгт 3.4 тэрбум төгрөгийн үнэлгээ бүхий 12,543 ширхэг гар утас, 698 ширхэг компьютер, 12,090 ширхэг гар утас, дагалдах хэрэгсэл. Бэлнээр 196,602,840 төгрөг, 228,446 ам.доллар, 94,384 юань, 545,050 Хонг Конг доллар, 39,600 Камбожи риел, 77,100 Тайланд бат, 102,500 БНСУ вон, “М” компанийн дансанд дахь 1.3 сая ам.доллар, 1.1 тэрбум төгрөгийн үнэлгээ бүхий 4 тээврийн хэрэгслийг улсын орлого болгож хураасан бөгөөд зохион байгуулагч нарт Монгол Улсын шүүхээс 9-12 жилийн хорих ял оноож шийдвэрлэсэн.

2. Мьянмар болон Тайланд улсын хил дээр орших Мьявддын хотод байрладаг БНХАУ-ын мафийн санхүүжилттэй цахим залилан, хүний наймааны “KK PARK” гэх нэртэй

цогцолбор байрладаг тухай Германы төрийн өмчит “Deutsche Welle” телевиз сурвалжилга бэлтгэн олон нийтэд ил болгосон. (8. Deutsche Welle. (2024). Inside KK Park: The world's most notorious cybercrime camp [Video/Article]. <https://www.dw.com/>)

Тус цогцолбор нь 20,000 гаруй ажилчинтай бөгөөд тэдгээрийг цахим залилан хийхийг албадаж, өдрийн 17 цаг хатуу дэглэмд ажиллуулдаг бөгөөд тэднийг байнга тамлан зовоож заналхийлдэг талаарх мэдээлэл олон нийтэд ил болгосон. Энэ нь гэмт бүлэглэлийн зохион байгуулагч, гишүүд Мьянмар улсаас дайжиж Африк, зүүн өмнөд Азийн улсууд болох Бангладеш, Лаос, Камбож болон хөгжил буурай улс орнуудад нэр, зорилгоо халхавчлан орогнож, үйл ажиллагаагаа явуулж байж болзошгүй талаар мэдээлсэн.

Эрүүгийн цагдаагийн албаны Кибер гэмт хэрэгтэй тэмцэх газрын Эрүүгийн цагдаагийн хэлтсээс Гүйцэтгэх ажлын шугамаар тус цогцолборт Монгол Улсын 10 орчим иргэн элсэж бусад улсын иргэдийг удирдан Монгол Улс руу чиглэсэн залилах гэмт хэрэг үйлдэж байж болзошгүй талаар мэдээлэл авч шалгахад нэр бүхий 4 этгээд тус хөдөлмөрийн лагерьд 1 жил ажиллах хугацаандаа Телеграм цахим сүлжээ ашиглан Австрали, Канад, Герман, Шинэ Зеланд зэрэг улсын иргэд рүү чиглэн цахимаар залилан мэхлэх гэмт хэрэг үйлдэн сард 15,000-25,000 ам.долларыг гадаад улсын иргэдээс залилдаг, сарын цалин 1500-2000 ам.долларын цалин авч ажилладаг болох нь тогтоогдсон.

Гэмт этгээдүүдийн зүгээс Телеграм платформ ашиглан дээр дурдагдсан үйлдлийн аргуудаар Манай улсын иргэдтэй харилцаа үүсгэн биелүүлэхэд амархан даалгавар өгч /5-10\$-оор/ өгөөш өгөх замаар урхидан хохирогчдыг сонгон авна. Дараа, дараагийн даалгаврыг биелүүлснээр мөнгөө нэмэгдүүлж авах боломжтой гэж төөрөгдүүлэх замаар хохирогчийг санхүүгээр нь хязгаарлан боогдуулж, барьцаалж улам их мөнгө нэхэмжлэх эсвэл дараагийн даалгаврыг санал болгоно.

ДӨРӨВ: ДҮГНЭЛТ

Дотоод, гадаадын кибер гэмт хэрэгтнүүд нь манай улсад өрнөж буй үйл явдал, иргэдийн ашиг сонирхол, хэрэгцээ, шаардлагад нийцүүлэн уян хатан хэлбэрээр залилах, халдлага үйлдэх бүх төрлийн туршилтыг явуулж, бэлтгэлийг тогтмол ханган хууль эрх зүй, техник, программ хангамжийн дэд бүтцийн цоорхойг ашиглан гэмт санаагаа гүйцэлдүүлж байгаа нь бидний төсөөллөөс илүү хор хохирлыг учруулдаг.

Батлан хамгаалах, Хууль сахиулах байгууллагууд нь цахим орчин дахь аюулгүй байдлыг хангах, гэмт хэрэгтэй тэмцэх чиг үүргийн хэрэгжүүлэхдээ хамтын ажиллагааны механизмыг сайжруулж, нийгэмд үүсэж болзошгүй Олон улсын шинжтэй болон дотоодын аюул занал, гэнэтийн үзэгдэл, нөлөөлөлд хариу үзүүлэх уян хатан стратегийг боловсруулж мэдээллийн дайны сөрөг нөлөөг бууруулах, худал мэдээллийг илрүүлэх, иргэдийн мэдээлэл боловсруулах чадварыг нэмэгдүүлэх, кибер аюулгүй байдлын сөрөх чадамжийг сайжруулах чиглэлд анхаарч, хөрөнгө оруулалтыг нэмэгдүүлэх шаардлагатай.

ТАВ: САНАЛ

Цахим гэмт хэрэгтэй тэмцэх, энэ төрлийн гэмт хэргийн улмаас хохирсон иргэн, хуулийн этгээдийн зөрчигдсөн эрхийг шуурхай хамгаалах чиглэлээр дараах хэрэгцээ шаардлагыг тусгасан хууль, эрх зүйн орчныг бий болгох шаардлага тулгарч байна. Үүнд

1. Цахим харилцааны платформ ашиглан гэмт хэрэг үйлдсэн гэм буруутай этгээдүүдэд шүүхээс оногдуулж байгаа ялын бодлогыг чангатгаж, үр нөлөөг дээшлүүлэх зорилгоор Эрүүгийн болон бусад хуульд нэмэлт өөрчлөлт оруулах;

2. Гадаад, дотоодын ижил чиг үүргийн байгууллагатай хамтын ажиллагааг өргөжүүлэх, цахим гэмт хэрэгтэй тэмцэх олон улсын гэрээ, конвенцод нэгдэн орох эрх зүйн орчин нөхцөлийг судлан Засгийн газарт танилцуулан шийдвэрлүүлэх;

3. Цахим орчинд үйлдэгдэж байгаа гэмт хэрэгт түгээмэл ашиглагдаж байгаа “Вичат, Телеграм, Твиттер, Гүүгл, Жмэйл, Фэйсбүүк” зэрэг хууль бус үйлдэлд түгээмэл ашиглагдаж байгаа платформуудтай гэмт хэрэгт ач холбогдол бүхий мэдээ, мэдээллийг шуурхай солилцох, хамтын ажиллагааны орчныг бүрдүүлэх саналыг дэвшүүлж байна.

АШИГЛАСАН МАТЕРИАЛ

Хууль тогтоомж болон төрийн байгууллагын тайлан:

1. Цахим хөгжил, инноваци, харилцаа холбооны яамны тайлангууд.
<https://mddic.gov.mn/mn/report/>
2. Кибер аюулгүй байдлын тухай хууль. (2021). *Төрийн мэдээлэл эмхэтгэл*, №03.
<https://legalinfo.mn/mn/details/16430>
3. Цагдаагийн ерөнхий газар. (2025). *Гэмт хэргийн нөхцөл байдлын статистик мэдээ: 2024-2025 оны эхний 9 сар* [Дотоод тайлан]. Кибер гэмт хэрэгтэй тэмцэх газар.
4. Үндэсний аюулгүй байдлын зөвлөл. (2010). *Монгол Улсын Үндэсний аюулгүй байдлын үзэл баримтлал*. <https://nsc.gov.mn/>

Олон улсын байгууллагын тайлан:

5. Cybersecurity Ventures. (2024). *2024 Global cybercrime report: Predictions and statistics*. <https://cybersecurityventures.com/2024-cybercrime-report/>
6. International Telecommunication Union. (2024). *Global Cybersecurity Index (GCI) 2024*.
<https://www.itu.int/>
7. United Nations Office on Drugs and Crime. (n.d.). *Comprehensive study on cybercrime*.
<https://www.unodc.org/>

Мэдээллийн эх сурвалж болон бусад:

8. Deutsche Welle. (2024). *Inside KK Park: The world's most notorious cybercrime camp* [Video/Article]. <https://www.dw.com/>

-o0o-